

(૨) પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા ઉત્તરાર્ધ.

(મુનિશ્રી મોહનલાલજી મદારાજ)

ઉપરાત મને ખબર હતી તેના પુસ્તકે તથા તેના લેખકના નામનો ઉલ્લેખ લખાણની અદરજ તે તે દેશજી કરી દીધેલ છે. એ બધા લેખકોનો હું ખાસ આભાર માનું છું.

મૂર્તિપૂજક જૈનો અને શ્યાનકવામી જૈનો એમ જૈનોના બે સપ્રદાયો જ સૂત્રોને માને છે. દિગબર જૈનો સૂત્રોને માનતા નથી. પણુ શ્યાનકવાસીઓ પણુ અમુક સૂત્રોને માનતા નથી. આ માન્યતા બેદનું કારણ મૂર્તિપૂજન આભારી છે.

મૂર્તિપૂજને કારણે આ બન્ને સપ્રદાયોમા ઘણી વખત કલેશ-કંકાસ થાય છે અથવા કડવાશ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું કારણ તે તે સપ્રદાયનો હકામદ હોય છે. આવા હકામદથી છૂટા પડવાને બદલે આજે તો જૈનોએ-જૈનોના સર્વ સપ્રદાયોએ-એકસ પીથી બેગા મળવાની, એકત્ર થવાની ખાસ જરૂર છે.

હકામદ, હકામદ અચાનતાથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ હું ધારું છું. વસ્તુસ્થિતિનો યથાસ્થિત ખ્યાલ આપવામાં આવે તો આવા હકામદ કે કદામદ ઓગળી જાય અને જૈનોમાં દ્વેષને બદલે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય.

૨ મૂર્તિપૂજ શાસ્ત્રસિદ્ધ નથી છતાં કેટલાકની ધર્મભાવના ભ્રમત રાખવામાં ઉપયોગી છે માટે જેમને જરૂર હોય તેઓ મૂર્તિપૂજ કરે અને જેમને જરૂર ન લાગે તે મૂર્તિપૂજ ન કરે. આટલું જો આ બન્ને સપ્રદાયો બરાબર સમજે તો કલેશ, કંકાસ, કડવાશનું કારણ જ મટી જાય.

મૂર્તિપૂજક જૈન વિદ્વાનો તો સ્વીકારે છે જ કે મૂળ તો મૂર્તિ પૂજન નહોતી. પણ વૈદિક સંપ્રદાયના સંસર્ગથી આસ્તે આસ્તે શરૂ થયું.

સને ૧૯૪૮ માં ધાર્મિક કડોના ઉપયોગ વિશે તપાસ કરવા સરકારે એક સમિતિ નીમી હતી. તેના પ્રમુખના નામ ઉપરથી તે ટેકુલકર સમિતિ કહેવાતી. તેની સમક્ષ મુનિશ્રી જિનવિજયજીએ જીજ્ઞાસી આપેલી તેમાં કહ્યું છે કે:—

જૈને અત્યારે જૈન સમાજ કે જૈન સંઘના નામે સંબોધવામાં આવે છે તે ખરી રીતે ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલો છે. તેમાંનો એક ભાગ છે તે સર્વથા મૂર્તિપૂજન-વિરોધી છે અને તે સ્થાનકવાસી જૈનના નામે ઝાળખાય છે. એ સંપ્રદાયને માનનારા જૈનો મૂર્તિપૂજનમાં માનતા નથી તેમજ જૈન મંદિરો આધવા કે તે નિમિત્તે પૈસા અર્ચવામાં મોટું પાપ માને છે. આ સંપ્રદાયની જનસંખ્યા લગભગ આખા જૈન સંઘના એક તૃતીયાંશ જેટલી દશે

ખીજો સંપ્રદાય છે તે દિગંબર જૈનના નામે ઝાળખાય છે અને તેને માનનારા પણ લગભગ એટલી જ સંખ્યામાં છે. તેમની મૂર્તિપૂજન વિષેની વિધિઓ અને દેવદ્રવ્ય માટેની વ્યાખ્યાઓ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયથી તદ્દન જૂદા જ પ્રકારની છે. આ કમીટી આગળ જે વિચારો અત્યારે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે તે શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના પણ અમુક લાગની જ માન્યતાઓ છે, નહિ કે સર્વની.

જૈન મૂર્તિપૂજનો ઇતિહાસ જોતાં તો એમ જણાય છે કે પ્રારંભમાં તો જૈન ધર્મમાં મૂર્તિ-

પૂજન ન હતી. બીજા બીજા ધર્મો અને સંપ્રદાયોના પ્રેસાવ અને પ્રચારને લીધે તેમજ કેટલાક ઐતિહાસિક ઘનાવોના લીધે જૈન સંઘના પણ અમુક વર્ગમાં મૂર્તિપૂજનો પ્રવેશ થયો. ચૈતાંબર સાધુ સંપ્રદાયમાં પણ જુના દાયકામાં એવો વિભાગ હતો કે જે મૂર્તિપૂજ કે જૈન મંદિરની સ્થાપનાના કાર્યને સ્વીકારતો ન હતો. બીજા કેટલાક જૈન શ્વેતાંબર સાધુઓ એવા હતા કે જેઓ ચૈત્યવાદીના નામે ઓળખાતા હતા અને તેઓ સદા જૈન મંદિરોમાં જ રહેતા, અને જૈન મંદિરોની સંપત્તિ અભાગતા તથા તેની સર્વ વ્યવસ્થા કરતા. (પ્રભુદ્દ જૈન, તા. ૧૫-૧-૧૯૪૮)

એજ પ્રમાણે પંડિત શ્રી જ્યેષ્ઠદાસ હવરાજ દોગ્રીએ જુગાની આવતાં કહેલું કે—

જૈન ધર્મનું પ્રધાનસાહિત્ય ચૂલસાહિત્ય છે. તેમાં પણ અંગમથો વિશેષ મહત્તા ધરાવે છે. એ અંગમથોમાં વિશેષ કરીને ચૈત્યોનો ઉલ્લેખ આવે છે. ‘ચિતા’ શબ્દમાં એ ‘ચૈત્ય’ શબ્દનું મૂળ છે. જે શ્વજે ધર્મવીર પુરોહીની ચિતા ખાકાતી અને તેમને અગ્નિસંસ્કાર થતો તે શ્વજે તેમનું જે સ્મારક ઉભું કરવામાં આવતું તેનું નામ ‘ચૈત્ય.’ ‘ચૈત્ય’ શબ્દનો આ ઐતિહાસિક અને વ્યુત્પત્ત્યર્થ છે.

છત્રીઓ, પગલાંઓ, તુલો કે નાની દેવરીઓ તથા નાની થાંભલીઓ વા ખાંભીઓ વગેરે સ્મારકરૂપે યોજવામાં આવતાં. કેવળ ધર્મવીરોની સ્મૃતિ સચવાય એ માટે એ સ્મારકો ઉભાં કરવામાં આવતાં. એની પાછળ પૂન્યપૂજકની કલ્પનાનો ખાસ ભાવ નહતો.

લગવાન મહાવીરના નિવૃત્તિપરાયણ નિગ્ગંઠો લોકોનો સસર્ગ સેવતા જ નહીં, પણ જ્યારે તીર્થપ્રયાસે જા ધર્મ-પ્રચારની વૃત્તિ એ નિગ્ગંઠોમાં જન્ય થઈ ત્યારે લોકસસર્ગ કરવો જ રહ્યો. આ વખતે એટલે મહાવીર શ્વામીના નિર્વાણ પછી આશરે આઠસે નવસે વર્ષે એ અસંગ નિગ્ગંઠો ઐત્યેયોમા કે ઐત્યેયોના પરિસરમાં રહેવા લાગ્યા અને એક નવી પરંપરા નામે ઐત્યવાસી પરંપરાનો આવિર્ભાવ થયો. આ પહેલા નિગ્ગંઠો પ્રાયઃ આરણ્યક હતા, વનવાસી હતા.

નિગ્ગંઠોના ઐત્યવાસને લીધે હવે લોકો ઐત્યો પાસે વિશેષપણે આવવા લાગ્યા અને ત્યાં ધર્મપ્રવણનો લાભ મેળવવા લાગ્યા. આથી ઐત્યોની મહત્તા વધી અને ખાસ કરીને અસંગ નિગ્ગંઠોના રહેઠાણ થવાથી તે ઐત્યોનો મહિમા વિશેષ પ્રસરતો થયો. આમ થવાથી ઐત્યોની રક્ષા અને ત્યાં વસનારા મુનિઓની સુરક્ષા વગેરેને અંગે દાની લોકોએ ઐત્યો માટે દાન આપવા શરૂ કર્યાં વિશેષ કરીને લોકો જમીનો આપતા. એ અપાયેલી જમીનોમાંથી થતી આવક દ્વારા ઐત્યોની વ્યવસ્થા થવા લાગી.

વખત જતાં ઐત્યોની પૂજા વધવા લાગી, તેમ તેને અંગે જમીનો ઉપરાંત શેકડ નાણું પણ લોકો ઐત્યોના નિર્વાહ માટે આપવા લાગ્યા અને ત્યાં પ્રકાશ વગેરેની વ્યવસ્થા માટે ઘી વગેરેની પણ વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યા. (વર્તમાનમાં જે ઘી બોલવાનો રીવાજ છે તે એ બાળવાના ઘી માટે હતો, પણ પાછળથી એનો ઉપયોગ શેકડ નાણું સાઈ થઈ ગયો.) વખત જતા પેલા અસંગ નિગ્ગંઠો સસંગ અને સપ્રથ થવા લાગ્યા અને ઐત્યો માટે અપાતાં દાનનાં તેઓ પીતાને શ્વામી માનવા લાગ્યા આમ એ વખતે એ

ચૈત્ય દ્રવ્યનો એ સમગ્ર ભિન્નભેદોને ભારે દૃષ્ટપ્રમાણ કરવો
શક કરેલો.

આની સામે મુનિદ્વિત અને સદ્ગુણની આચાર્ય શ્રી
હરિશ્ચંદ્રે ભારે વિરોધ જગાડ્યો અને કહ્યું કે એ 'ચૈત્ય
દ્રવ્ય'ને કોઈ અમલ પોતાની અગત સગવડ માટે ન જ
વાપરી શકે. એ દ્રવ્ય તો પ્રવચનની શક્તિ કરનાર અને જ્ઞાન
તથા દર્શન ગુણનું પ્રભાવક છે માટે તે, પ્રવચનની શક્તિ માટે
તથા જ્ઞાનગુણ અને દર્શનગુણની શક્તિ માટે જ વપરાયું
જોઈએ. (પ્રવચનનો અર્થ સંધ, તીર્થ અને શાસન છે,
જ્ઞાનનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે અને દર્શનનો અર્થ સમક્ષિત છે.)

(પ્રશ્નપદ્ય જૈન, તા. ૧-૭-૧૯૪૮)

પડિતશ્રીએ ઉપર પ્રમાણેની તેમની જુગાનીમાં જૈનોમાં મૂળ
ભૂતિપૂજા નહોતી પણ પાછળથી કેરી રીતે શરૂ થઈ તે બતાવ્યું છે
અને ભૂતિપૂજા શરૂ થયા પછી લોહ્ય = ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ કેમ
ફેરવાઈ ગયો તે બતાવ્યું છે.

અંગ સૂત્રોમાં લેખ્ય શબ્દ આવે છે તેનો ખોટો અર્થ કરી અંગ
સૂત્રોમાં ભૂતિપૂજા હતી એમ સિદ્ધ કરવાની નોંધો બહોંસ કરે છે તે
ખોટું છે એમ પડિતશ્રી બતાવે છે.

અંગ સૂત્રોમાં ભૂતિપૂજા હતી એમ સિદ્ધ કરવાને મૂળ સૂત્રોમાં
કેટલાક શબ્દો પાછળથી ઉમેરવામાં આવ્યા છે. દાખલા તરીકે—

સાતાસૂત્રમાં કૌપદીએ જિન પ્રતિમા આગળ નમોતયુજું
કહીને ભૂતિપૂજકોએ ભૂતિપૂજાને સામીત કરવા પ્રયત્ન કર્યો
છે. તેના જવાબમાં તેમણે (સ્થા. પં. મુનિશ્રી રત્નચંદ્રણે)
૮૦૦ વર્ષની જુની પ્રતનું એક પાનું આપના બંડારમાંથી

શાધીને જનારું હતુ કે મૂળમાં નમોત્યુલનો પાક નથી
અને જિન પ્રતિમા એટલે કામદેવની પ્રતિમાનું તેણે પૂજન
કર્યું હતુ કેમકે દ્રોપદી તે વખતે સમ્યક્ત્વ પામી ન હતી,
(ગ્ન જ્યોત તા. ૧-૬-૧૯૪૯ પાનું ૧૩૩)

આવી રીતે મૂર્તિપૂજા સત્ત્વસિદ્ધ છે એમ સાબીત કરવાની
ઇતેમરી રાખવાને બદલે મૂર્તિપૂજા જરૂરઆતથી જ સિધ્ધ છે
એમ કહેવામા આવે તો મુ ખોટું? સત્ય વસ્તુનો સ્વીકાર કરવામાં
આવે તો કલેશ, કડવાશ, કડાસનું સ્થાન જ રહે નહિ.

પડિતશ્રી બ્રેચરનાસજી પણ આવી જ જાતની લખામણ કરે છે.
જુઓ, તેઓશ્રી 'દેવદ્રવ્યની કદિ' નામના લેખમાં 'પ્રસુદ્ધ જૈન' ના
તા. ૧-૬-૧૯૪૮ ના અંકમાં લખે છે કે.—

એ મૂર્તિપૂજાની રૂઢિ માટે શાસ્ત્રોમાં એટલે મૂળ
આગમોમાં કોઈ પ્રકારનાં વિધાયક વચનો નથીજ મળતાં એમ
કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિને કે અસત્યને સ્થાન નથી.

આગમોમાં એને અંગે દેવળ બે-ચાર કથાઓ મળે છે.
તેમાંય માનવલોકને રૂપરૂં કરતી વાતો ઓછી છે. સ્વર્ગમાં
જિનમૂર્તિઓ છે, દેવો તેમની પૂજા કરે છે એવી વાતો
આગમોમાં કેટલેક સ્થળે આવે છે. પરંતુ ત્યાં આવકોના
અધિકારો આવેલા છે ત્યાં ક્યાંય એ વિશે કશો વિધાયક
ઉલ્લેખ મને તો જણ્યો નથી.

અને દેવળ આવી બે-ચાર કથાઓ કે 'આણંદ વગેરે
અમુક શ્રાવકોએ જિનમંદિર સિવાય બીજા ક્યાંય ન નમનું
તે પણ અમુક અપવાદો સિવાય' આવાં સાધારણ ઉલ્લેખો
દ્વારા માનવ માત્ર માટે મૂર્તિપૂજાને લાઠી દેવી વા તેનો
એક જુદો સંપ્રદાય ખડો કરવો એ બધું વિશેષ વિચારણા
માગે એવું છે.

મૂર્તિપૂજાની પદ્ધતિ આપણા દેશમાં વંદિક પરપરામાં ઘણી જુની છે અને તેની જ અસરને લીધે પુરુષાર્થવાદી મહાવીરના અનુયાયી જેન લોકોમાં પણ તે આવી પહોંચી. આવી પહોંચી તેા ભલે, પણ તે એક તદ્દન સાધારણ નિમિત્તરૂપ છે તે આપણા ખ્યાલમાં ઘરાબર રહેવું જોઈએ.

ભણતી વખતે છોકરાને જેટલો ઉપયોગ પાડીને છે, વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીને જેટલો ઉપયોગ ચોપડીને છે, અરે ! ધર સાફ કરતી વખતે જેટલો ઉપયોગ સાવરણીને છે અને ઉપર અડવા માટે જેટલો ઉપયોગ નીસરણીને છે તેટલો જ ઉપયોગ ધ્યાન કે ભારના ઢેળવતી વખતે આપણા માટે મૂર્તિનેા છે.

પણ આ સાદી વાત જ આપણે ચૂંટી ગયા છીએ અને ઠેઠાં છોકરો જેમ એકે પણ અક્ષર ન ધુટતાં ઢેવળ પાડીને જ શણગાર્યા કરે, ચોપડી ઉપર નવાં નવાં સુંદર પુરાં અડાવ્યા કરે યા ચોપડીને રેસમયી કે ચાંદીથી શણગારે પણ તેમાંનું વાક્ય પણ ન વાચે, સાવરણીથી વાળનાર ઢેવળ સાવરણીને જ મુશોભિત ક્યાં કરે અને ધરમાંથી લેશ પણ કચરો ન કાઢે અને ઉપર અડનાર નીસરણીને જ રગરોગાન ક્યાં કરે પણ પોતાનો એક પણ પગ ન ઉઠાવતાં નીસરણીને ઉપર લઈ જવાનું કલ્યા કરે તેના દાહ તમામ મૂર્તિપૂજકોના થયા છે.

એનું કારણ એ જ છે કે જે તદ્દન સાધારણ નિમિત્ત હવું તેને એકદમ અસાધારણ નિમિત્ત અને સાધ્ય જ માની લેવામાં આવ્યું તે છે. અને આ જાતની ગદિમાં પણ તે ચૈત્યવાગ્મીઓ જ

નિમિત્તરૂપ છે. મૂર્તિપૂજા એ ચૈત્યપૂજાનું જ ગુણોક્તિ
રૂપાંતર છે એ બરાબર સમજી રાખવાનું છે.

તરવાર રાખનારને તરવારનો ઉપયોગ કરતાં ન આવડે
તો તેના કેસ દાઢ થાય ? એવા જ દાઢ મૂર્તિનો ઉપ-
યોગ કરતા જ ન આવડતો હોવાથી આપણા પશુ ધર્મા
છે એ જાણવું ન જોઈએ. હું તો એમ કહું છું કે મૂર્તિ-
પૂજકામાંથી મૂર્તિપૂજાની કદિ દ્રવે કાંઈ કાઢી શકાય તેમ
નથી. તે આવી તો બલે આવી, પણ તેનો મદુપયોગ
કરતાં ગીખવું જોઈએ.

મૂર્તિપૂજાની પદ્ધતિ માટે ભલે વિધાયક
શાસ્ત્રાધાર ન હોય, ભલેને એ ચૈત્યવાસીઓ દ્વારા
કેમ ન આવી હોય, પણ હવે તેને આપણે તેનું
ઉચિત સ્થાનજ આપવું જોઈએ. તેની મર્યાદાઓ
છે. પાટી કરતાં તેનો ઉપયોગ કરો વિશેષ નથી એમ
જાણી લેવી. જોઈએ અને તે તદ્દન સાધારણ નિમિત્ત
સમજી તેનો સદુપયોગ કરતાં શીખી લેવું જોઈએ.

વાંચકો આ પ્રમાણે બરાબર સમજી. લઈ તે પ્રમાણે વર્તન
કરશે તેમજ પોતાના સંસર્ગમાં આવતા સર્વ જીવ જાંતુઓને એજ
પ્રમાણે સમજાવી તેનું વર્તન રાખવાની ભલામણ કરશે તો ખૂબ
સપ્રદાયોમાંથી કડવાસ નીકળી જશે અને તેનું સ્થાને પ્રેમ અને સંપ
આવી રહેશે. એજ અભ્યર્થના.

શેઠ નગીનદાસ ગિરધરજીભાઈ.

ભૂલ સુધારો

૨૪ મે પાને ઉદ્દેયી ત્રીજી લીટીમાં ૭ મું કોણક સુધારીને આ
પ્રમાણે વાંચો:—

૭. ભવિષ્યકાળ = જૂલકાળથી સમપ્રાપ્તિક

અનુક્રમણિકા

ભાગ ૧ ભા

ઈતિહાસ અને સમીક્ષા

પ્રકરણ	વિગત	પૃષ્ઠ
૧	હાલનાં સૂત્રો.	૩
૨	કાળચક્ર અને કાળ ગણતરી.	૧૦
૩	જૈન શાસ્ત્રમાં કાળનું માપ.	૧૯
૪	જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા.	૨૫
૫	સૂત્રોની ઉત્પત્તિ.	૫૦
૬	૭ આરામાં જૈન તીર્થંત્રી સ્થિતિ.	૬૧
૭	હાલની દ્વાદશાંગી.	૬૬
૮	શ્રી મહાવીર નિર્વાણ પછીથી દ્વાદશાંગીની સ્થિતિ.	૭૦
૯	સૂત્રો લિપિબદ્ધ થયા.	૭૫
૧૦	ઐદ પૂર્વનો રચનાક્રમ.	૮૩
૧૧	અંગ સૂત્રો—એક આધ્યાત્મિક શિક્ષણક્રમ.	૮૭
૧૨	સૂત્રોનું વર્ગીકરણ.	૯૨
૧૩	અંગબાહ્ય સૂત્રો કોણે રચ્યા ?	૧૦૦
૧૪	નિયુક્તિકાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી.	૧૦૭
૧૫	સૂત્ર કે આગમ.	૧૧૩
૧૬	સૂત્રોની ભાષા.	૧૨૦
૧૭	માન્યતા બેદનું કારણ.	૧૩૦
૧૮	શ્રાવકો સૂત્રો વાંચી શકે ?	૧૫૪
૧૯	આવશ્યક સૂત્ર.	૧૫૮

ભાગ ૨ ઝે

જૈનેતરોએ કરેલાં ખોટાં ભાષાંતરો.

પ્રકરણ	વિગત	પૃષ્ઠ
૧	વિદેશીઓનાં ઈત્રિચ્છ ભાષાંતરો	૧૬૭
૨	ગોપાલદાસ તથા ધર્માનંદ કૌશાંખીના ભાષાંતરો.	૧૬૮
૩	જૈન મન્દિર-સ્ત્રોતની ખેદરકારી.	૧૭૪
૪	કયા કયા પાઠનાં ભાષાંતરો ખોટા છે ?	૧૮૧
૫	આચારાંગ સૂતના ખીજા સુત રકથની ૬૨૯-૬૩૦ મી કથનો.	૧૮૪
૬	જૈન સૂત્રો માસાદાર નિષેધ છે.	૧૯૦
૭	વાધા પડતા શબ્દોના સાચા અર્થો	૧૯૭
૮	રેવતીદાન સમાલોચના.	૨૧૨

ભાગ ૩ ઝે

વર્ગ પ્રમાણે સૂત્રોનાં નામો તથા પદ સંખ્યા

પ્રકરણ	વિગત	પૃષ્ઠ
૧.	બાર અંગ સૂત્રો.	૨૨૭
૨	બાર ઉપાંગ.	૨૨૮
૩	ચાર મૂળ સૂત્રો.	૨૨૯
૪	છેદ સૂત્રો.	૨૨૯
૫	મૂલિકા સૂત્રો.	૨૩૦
૬	દશ પ્રકીર્ણો.	૨૩૦
૭	મૂર્તિપૂજકના ૪૫ સૂત્રો.	૨૩૧

૮	સ્થાનકવાસીના ૩૨ સૂત્રો,	૨૩૧
૯	વિચાર સાર પ્રકરણ પ્રમાણે ૪૫ આગમો	૨૩૨
૧૦	નંદી સૂત્ર પ્રમાણે ૭૨ સૂત્રો,	૨૩૨
૧૧	કાલિક સૂત્રો,	૨૩૩
૧૨	ઉત્કાલિક સૂત્રો,	૨૩૪
૧૩	કયા કયા અંગનું કયું ઉપાંગ છે ?	૨૩૬
૧૪	પ્રાર અંગની મૂળ, ટીકા વિગેરેની પદ સંખ્યા,	૨૩૭
૧૫	મૌદ પૂર્વની પદ સંખ્યા,	૨૩૯
૧૬	પ્રાર ઉપાંગની તથા ટીકા વિ. ની પદ સંખ્યા,	૨૪૧
૧૭	હેઠ, મૂળ, વૃક્ષિકા સૂત્રોની તથા ટીકા વિ. ની પદ સંખ્યા,	૨૪૨

બાર અંગ સૂત્રોતા વિષયોની વિગત..

૧૮	આચારોગ,	૨૪૫
૧૯	સૂત્રકૃતોગ,	૨૪૮
૨૦	સ્થાનાંગ (શાસ્ત્રોગ)	૨૫૧
૨૧	સમવાયોગ,	૨૫૧
૨૨	ભગવતી,	૨૫૨
૨૩	સાતા ધર્મ, કયા,	૨૫૬
૨૪	ઉપાસકદેશ,	૨૬૦
૨૫	અંતકૃદેશ,	૨૬૧
૨૬	અનુચિતોપપાતિક,	૨૬૩
૨૭	પ્રાન વ્યાકરણ,	૨૬૪
૨૮	વિપાક સૂત્ર,	૨૬૪
૨૯	દશિવાદ,	૨૬૫
૩૦	મૌદ પૂર્વની વિગત	૨૬૬

બાર ઉપાંગના વિષયોની વિગત.

૩૧	ઓપપાતિક.	૨૬૮
૩૨	રાગ્ર નીય	૨૬૯
૩૩	જાજવાલિગમ	૨૬૯
૩૪	પ્રસાપના	૨૬૯
૩૫	જ્યુટીપ પ્રસપ્તિ	૨૭૦
૩૬	ચદ પ્રસપ્તિ	૨૭૦
૩૭	સૂર્ પ્રસપ્તિ	૨૭૧
૩૮	નિરયાનસિ (કલ્પિત)	૨૭૧
૩૯	કલ્પાવતંસિકા	૨૭૨
૪૦	પુષ્પિકા	૨૭૨
૪૧	પુષ્પચુલિકા	૨૭૨
૪૨	વધિયુ દશા	૨૭૩

છેલ્લે સૂત્રોની વિગત.

૪૩	બુદ્ધતદ્વય સૂત્ર.	૨૭૪
૪૪	વ્યવહાર સૂત્ર	૨૭૪
૪૫	નિરીય સૂત્ર.	૨૭૬
૪૬	દશામૃતરક્ષ	૨૭૬
૪૭	મહાનિરીય	૨૭૭
૪૮	પચકલ્પ.	૨૭૮
૪૯	જનકલ્પ	૨૭૮

મૂળ તથા ચૂલિકા સૂત્રોની વિગત.

૫૦	ઉત્તરાધ્યયન	૨૭૮
૫૧	દશમેકાવિક	૨૮૨
૫૨	નદી સૂત્ર.	૨૮૩

૫૩	અનુયોગદ્વાર.	૨૮૩
૫૪	પિંડ નિર્ધુક્તિ.	૨૮૪
૫૫	ઓષ નિર્ધુક્તિ.	૨૮૪

દશ પ્રકીર્ણ સૂત્રોની વિગત.

૫૬	અનુશરણ.	૨૮૪
૫૭	આતુર પ્રત્યાખ્યાન.	૨૮૫
૫૮	ભકત પરિણા.	૨૮૫
૫૯	સંસ્તારક.	૨૮૫
૬૦	તંદુલવૈતાલિકા.	૨૮૫
૬૧	અંદ્રવેધ્યક.	૨૮૫
૬૨	દેવેન્દ્ર સ્તવ.	૨૮૬
૬૩	વીર સ્તવ.	૨૮૬
૬૪	— ગણિવિદ્યા.	૨૮૬
૬૫	મદ્દાપ્રત્યાખ્યાન.	૨૮૬
૬૬	— મરણ સમાધિ.	૨૮૬

આઠ કુટુંબ સૂત્રો અથવા પેટા સૂત્રો

૬૭	કલ્પ સૂત્ર.	૨૮૭
૬૮	જીત કલ્પ.	૨૮૭
૬૯	અપતિજીત કલ્પ.	૨૮૭
૭૦	આદ્યજીત કલ્પ.	૨૮૮
૭૧	પાક્ષિક સૂત્ર.	૨૮૮
૭૨	દ્વામણા સૂત્ર.	૨૮૮
૭૩	વંદિષ્ઠ સૂત્ર.	૨૮૮
૭૪	અવિભાષિત.	૨૮૮

જૈન સૂત્રો

ભાગ ૧ લો

પ્રકરણ ૧ લું

હાસનાં સૂત્રા

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

અપ્પરગંથ મહતર્થઃ ચતીસાદોસચિરહિઝં જં ચ ।

લક્ષણજુત્તં સુત્તં અદ્વૃદ્ધિ અગુણેદિ ઉચયેઝં ॥

અર્થ—અંથ નાનો હોય પણ તેનો અર્થ મહાન થતો હોય તથા બીજા હોય રહિત હોય તથા લક્ષણ મુક્ત આઠ ગુણ ઉપપેત હોય તે સૂત્ર કહેવાય છે.

મૂળ સૂત્ર તદન દુઃકામાં જ હોય, મૂળ સૂત્રનું વાક્ય ધણું દુઃકું હોય પણ તેનો ભાવાર્થ ધનુ જ વિઘ્નીર્ણ હોય તેમજ મૂળ બીજા હોય રહિત અને આઠ ગુણ મહિન હોય.

સૂત્રના બીજા હોય.

અનુયોગદ્વાર મૂળમાં સૂત્રના બીજા હોય ત્રીસે પ્રમાણે જાણાવેલ છે—

અલિઅમુચાચ જનયં નિરત્યયમનયત્યત્યલં, દુહિલં
નિસ્તારમહિઅમ્લં પુણરુત્ત વાહિત્તમજુત્તં ॥ કમમિન્તં

વયનમિન્નં વિભક્તિમિન્નં ચ લિંગમિન્નં ચ અળમિદિઅ-
મપદમેવ ચ સદાયહોજં ચ વદિઅં ચ, કાલ જનિ તથવિદોસો
સમય વિરુદ્ધં ચ, વયનમિત્તં ચ અસ્થાયત્તિદોસો, નેડઅમ-
માસદોસો ચ ॥ ત્યમા રુવગ દોસો, નિદેસ પયન્થ મંધિ-
દોસો ચ ॥ ૫ ૫ અસુત્ત દોસા ચત્તીસાહું તિળાઅગ્યા ॥

૧. અલિઅમ અલિઠ, અછતા ભાવનું મોક્ષનું અનં છતા
ભાવનો નાશ કરવો.
૨. ઉપપાયજ્ઞગયં ઉપધાત જનક, દિસાજનક અથવા જેમા દિસા
હોય તેવું.
૩. નિરથયમ્ નિરથક, સંબંધ ન હોય તેવું.
૪. અત્તયથાથલં અનવરથા સ્થળ દોષ, અર્થાચિત્તાર્થ, સંભવ
વડે નિવહિતાર્થનો ઉપધાત કરી શકાય તે
સ્થળ દોષ.
૫. દુદિલં દુદિલ દોષ, પાપ વ્યવહારનું જે વડે પોપણ થાય તે.
૬. નિસ્સારમ્ નિરથક, નિઃસાર, સાર વિનાનું.
૭. અદિઅમ્ અધિક, અક્ષર ૫૬ આદિ વધારે દોષ તે.
૮. ઝલં ઉણું, અક્ષર બેદે દિણું, ઓણું હોય તે અથવા
હેતુ દષ્ટાંતમાં ખામીવાળું હોય તે.
૯. પુણયત્ત પુનઃક્રિત, તેના બે બે છે: (૧) શબ્દથી અનં
(૨) અર્થથી.
૧૦. વાદિત્તમ્ વ્યાહત દોષ, પૂર્વના વચન વડે ઉત્તરનું વચન
હણાય તે.
૧૧. અજુત્તં અયુક્ત, અયોગ્ય, યુક્તિથી મળતું ન આવે તેવું.

૧૦. યમમિન્નં ક્રમ ભેદ. ક્રમરહિત, અનુક્રમ વિનાનું.
૧૩. ઘયણમિન્નં વચનભેદ. વચનનો વિપરિત ભાવ હોય તે.
૧૪. વિભસિમિન્નં વિભક્તિભેદ. વિપરિત વિભક્તિવાળું.
૧૫. લિંગમિન્નં લિંગભેદ. લિંગ વિપરિત હોય તે.
૧૬. અણમિદિઅમ્ અનભિદિન. સિદ્ધાંતમાં ઉપદેશોનું ન હોય તે
૧૭. અપદ્મ્ અપદ્મ એક પદને ધ્યાને બીજું પદ વાપરતું તે.
૧૮. નદ્યાવદ્ધીળેં અવભારદિન. વસ્તુના મૂળ સ્વભાવથી ઉદ્ભવું ઉપદેશનું તે.
૧૯. ઘદિલં વ્યવહિત. પ્રારંભનું સંસ્કાર વખાણીને વળા પાડું વખાણતું તે
૨૦. કાલ કાળ. ત્રણ કાળના પ્રયોગમાં જૂમ કરવી તે.
૨૧. જતિ યતિ. નહિ અટકવાની જગ્યાએ અટકતું તે.
૨૨. રથયિ અગ્નિ. અસ કાર રહિત.
૨૩. નમયચિહ્નર્થ સમયચિહ્ન. સિદ્ધાંત વિગ્ધ.
૨૪. ઘયણમિન્નં વચનમાત્ર. હેતુ વિના વચન વાપરતું તે.
૨૫. અત્યાવત્તિ અર્થાપત્તિ. પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણથી જણાવેલ અર્થ જેના વિના ઉત્પન્ન ન થાય તેવા અદૃષ્ટ અર્થની ઉત્પન્ન કરવી તે
૨૭. અસમાસ અસમાસ. એક સમાસને સ્થાને અન્ય સમાસ કરવો તે
૨૮. ઉઘમા ઉપમા. વધુ ઓછી ઉપમા આપવી તે.
૨૯. રથગ ઉપક. ઓટું રૂપક આપતું તે.

૩૦. નિદેશ નિદેશ આલેશા શુભનુ એકમરખાપાયુ ન
રહે તે.
૩૧. પચત્થ પદાર્થ. વસ્તુના પર્યાયને બીજા પદાર્થ ગણી
લેવા તે.
૩૨. સંધિ સધિ. સંધા સધિ કરવી તે

સત્રના આઠ ગુણ.

મુનોના આઠ ગુણ સાત્ત્વકારે નીચે પ્રમાણે બતાવે છે:—

નિદોષં સારવત્તં ચ દેહજુત્તમલંકિઞં ।

ઉચ્ચનીયં સોઘયારં ચ મિઞં મહુરમેવ ચ ॥

૧. નિદોષં નિદોષ. કાષ્ટપણુ બાતના દોષ રહિત.
૨. સારવત્તં સારવાળું.
૩. દેહજુત્તં દેહજુક્ત.
૪. અલંકિઞં અલંકૃત. અલંકાર સહિત.
૫. ઉચ્ચનીયં ઉપનિત. ઉપનય દર્શાત યુક્ત.
૬. સોઘયારં સોપચાર. સંસ્કારી ભાષા યુક્ત.
૭. મિઞં મિત. પ્રમાણમર.
૮. મહુરમ્ મહુર.

સત્ર ઉપરના આઠ ગુણયુક્ત હોય.

સત્ર વાંચનાથી કુદરતનું નિદોષ બાન થવાની સાથે કુદરત તરફ નિદોષ પ્રેમ બળુત થવો જોઈએ. સત્રની ભાષા અન્વયન્યતિરેક દેહ-યુક્ત દોષી જોઈએ. તેમાં અલંકાર પણ આવવા જોઈએ.

મૂલમાં ઉપનિત, ઉપનય, દૃષ્ટાત પણ હોવા નોંધ્યો. જેમ દરેક મૂત્રોના શબ્દાર્થો પ્રમાણે અર્થ કરવામાં આવે છે અને તે અર્થો સત્ય અને પૂર્ણનીય છે તેમજ દરેક મૂત્રોના અર્થો ઉપનય દૃષ્ટિથી પણ થઈ શકે છે. મૂત્રોનું ઉપનય દૃષ્ટિથી અવલોકન કરી જગતમાં તેનો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. એક અપેક્ષાએ આધ્યાત્મિક અર્થ અને ઉપનય અર્થ એ બન્ને સમાન છે. મૂત્રોનું આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ અવલોકન કરવાથી વીતરાગ ભાવના વિશેષ વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે.

મૂત્રોની ભાષા વ્યાકરણના નિયમને અનુસરતી હોવી નોંધ્યો નિયમબદ્ધ શિષ્ટ ભાષાને સોપચાર ગુણગુણ કહેવામાં આવે છે. વળી મૂત્રો અક્ષરાદિ પ્રમાણબદ્ધ તેમજ મંદુર હોવા નોંધ્યો. મૂત્રોમાંથી શાંતિરૂપ મંદુરતા સ્વસ્તી નોંધ્યો

શબ્દાર્થ પ્રમાણે મૂત્રોના અર્થ મૂલ્ય કરે તે મૂત્ર એમ થાય છે. એટલે કે ઓછામાં ઓછા શબ્દોમાં અક્ષરોમાં ઓછો અર્થ અમાયેલો હોય તેવું પદ કે વાક્ય તે મૂત્ર. તે ઉપરથી તેના પદ કે વાક્યપ્રાણી મંથને પણ મૂત્ર કહેવામાં આવ્યું

મૂત્રોનો અર્થ અને ભાવાર્થ સમજાવવા માટે જૈન મૂત્રોના વિવેચનો ધર્મા આચાર્યોએ બનાવેલાં છે. અને જુદા જુદા આચાર્યોએ પોતાનાં વિવેચનોને જુદાં જુદા નામો આપેલા છે જેવા કે—ટીકા, નિર્ધુક્તિ, ભાષ્ય, વૃત્તિ, રતિ વિગેરે. આ ટીકાઓ, નિર્ધુક્તિઓ વિગેરે ગ્રંથ મૂત્રો કરનાં અનેકગણી મોટી છે. તે ઉપરથી ખ્યાલ આવશે કે મૂત્રોના શબ્દોમાં કેટલા મોટા અર્થ અને ભાવ સમાયેલા હોય છે. આ ટીકા, નિર્ધુક્તિ વિગેરે નામોના અર્થ નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે—

ટીકા—લંબાવૃત્તિ અર્થ અમત્તવે

નિર્મુક્તિ—અર્થ સંક્ષેપમા સમજાવે. મૂળ શબ્દમાં હુપાયલા
ગૃહ અર્થને બહાર કાઢી તેને સંક્ષેપથી સમજાવે.

ભાષ્ય—રીક્ષા જેવું જ. અર્થ સ્પષ્ટતાથી સમજાવે.

વૃત્તિ—ભાષ્યની રીતને અનુમતિને વધારે સરળ ગીતે સમજાવે.

મૂર્ણી—અર્થ મહેત્વાઈથી સહેલી ભાષામાં સમજાવે. અર્થનું
મૂર્ણ કંઈ નાંખે એટલે કે કાઢીપણ ગૃહાર્થ બાકી ન
રહે તે પ્રમાણે બધા અર્થ સમજાવે

આ અર્થો ઉપરથી એમ સમજાવામાં આવે છે કે આ
આચાર્યોએ પોતાના વિવેચનોની અમુક જાતની મર્યાદા દરાવી તેને
અનુસરતા ગ્રંથો તેમણે પોતાના વિવેચનો માટે ગોઠવેલા છે.

જૈન સૂત્રોને ઘણા લાખા વખતથી આગમ નામથી ઓળખવામાં
આવે છે. સૂત્રો અને આગમ બન્નેના અર્થ જુદા જુદા હોવા છતાં
અત્યારે બન્ને ગ્રંથો એક ખીજનાં પર્યાયવાચક તરીકે વપરાય છે. તે
ઉપરાંત શ્રુત, આપ્તવચન, ત્રિનવચન વિગેરે શબ્દો પણ તેના પર્યાય
તરીકે વપરાય છે. તેનું કારણ આગળ ઉપર, “સૂત્ર કે આગમ”
નામના પ્રકરણમાં સમજાવેલું છે. આગમ એટલે આચાર્યોની
પરંપરાથી જે આસ્તુ આવે છે તે આગમ.

ચેતનાંબર માન્યતા પ્રમાણે ગણધરોએ, તીર્થંકરના અન્ય
સિષ્યોએ, પ્રવેક જુદોએ, ચૌદ પૂર્વધર શ્રુત કેવળીઓએ અને દસ
પૂર્વધરોએ રચેલાં શાસ્ત્રો આગમ ગણાય છે

અહિં ચેતનાંબર માન્યતા પ્રમાણેનું જ કહેવાનું કારણ એ છે કે
દિગંબર જૈનો હાલના જૈન શાસ્ત્રોની હયાતિજ માનતા નથી.
દિગંબરો માને છે કે જૈન આગમો શ્રી હરદ્રાહુ સ્વામીના વખતમાં બાર

વર્ષનો દુકાળ પડ્યો ત્યારે જ બુલાઈ ગયાં અને તેથી વિચ્છેદ ગયાં. એટલે દિગંબરો હાથ ને આગમો ઉપસાડ્યો છે તેને આગમો તરીકે સ્વીકારના નથી.

એટલે હવે જૈન સૂત્રોને માનનારા શ્વેતાંબરો જ રહ્યા. પરંતુ તેમાંય મેં વર્ગ છે:—(૧) મૂર્તિપૂજક અથવા દેશવાસી અને (૨) સ્થાનકવાસી, આ બંને શ્રીરકાઓની માન્યતા પણ એકસરખી નથી. તેઓમાં પણ મનનું છે. દેશવાસીઓ હાથ પીસ્તાડીસ પંથોને સૂત્ર તરીકે માને છે ત્યારે સ્થાનકવાસીઓ તેમાંના બત્રીસ ને જ સૂત્ર તરીકે માને છે. આ મનનું કારણ આગળ વિસ્તારથી સમજાવેલું છે.

પ્રકરણ ૨ જી

કાળચક્ર અને કાળ ગણતરી

આ વિશ્વ અનંત કાળથી ચાલુ છે અને અનંત કાળ સુધી ચાલુ રહેશે. આ અનંત કાળમાં એક સરખી જાતના અગ્રરા એક સરખી સ્થિતિવાળા ટુંકા કાળ અંતે વખત આવ્યા, ગયા અને આવશે. આ સ્થિતિ સમજવા માટે તેમજ આ સ્થિતિના ક્રમ જાણવા માટે જૈનોએ કાળની ગણતરી અથવા માપ બનાવેલ છે.

આખું વિશ્વ અમુક નિયમાનુસાર ચાલે છે. એટલે અમુક જાતના અને અમુક સ્થિતિવાળા કાળના આંતરા અમુક નિયમિત સમયે આવતા જાય છે અને તે આંતરાઓ પ્રમાણે કાળના વિભાગ પાડવામાં આવેલ છે.

રાત્રીઓએ જોયું છે કે અમુક કાળ સુધી લોકની સ્થિતિ આસને આસને નીચે ઉતરતી જાય છે. એકદમ અધમ સ્થિતિએ પહોંચ્યા પછી સ્થિતિ નીચેથી આસને આસને ઉપર ચડતી જાય છે. જેમ એક ગોળ ફરતું ચક્રર સૌથી ઉપરના ભાગથી પહેલાં નીચે ઉતરતું જાય છે અંતે છેક નીચે તળાએ આવ્યા પછી ફરીથી ડુબે ચઢતું જાય છે તેમ. આવી રીતે ઉપરથી નીચે જઈ ફરી ઉપર આવી જાય ત્યાં સુધીના આખા વર્તુલને એક કાળચક્ર કહેવામાં આવે છે.

એક આખા કાળચક્રમાં બે ક્રિયા થઈ. (૧) ઉપરથી નીચે જવાની અને (૨) નીચેથી ઉપર આવવાની. તેથી એક કાળચક્રના બે ભાગ પાડ્યા, અને તેના નામ આપ્યા—અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી. અવસર્પિણીમાં ક્રિયાતિ નીચે ઉતરતી જાય, હસકી થતી જાય અને ઉત્સર્પિણીમાં ક્રિયાતિ ઉંચે જતી જાય, સુધરતી જાય, એ પ્રમાણે એક કાળચક્રના બે અર્ધકાળચક્ર થયા.

અવસર્પિણી કાળમાં તેમજ ઉત્સર્પિણી કાળમાં અમુક અમુક અમયમાં અમુક અમુક જાતની સ્થિતિ રહે છે. તે સ્થિતિ અનુસાર દરેક અર્ધકાળચક્રના છ છ વિભાગ કરવામાં આયા છે. એટલે અવસર્પિણી કાળના છ વિભાગ અને ઉત્સર્પિણી કાળના છ વિભાગ. આ છ વિભાગને છ આરા કહેવામાં આવે છે.

અવસર્પિણી કાળના છ આરાના નામ, દરેક આરાનું કાળ પ્રમાણ એટલે કે તે આરા કેટલા વર્ષનો છે તે તે આરામાંના મનુ'યનું દેહમાન, આશુ'ય વિગેરે જાણવા ગોચર હકીકત નીચે આપેલી છે:—

પહેલો આરા

નામ—સુસમા સુસમ (સુખમુખ)

કાળપ્રમાણ—આર કોડાકોડી સાગરોપમ.

મનુ'યનું દેહમાન—૩ ગાઉનું.

મનુ'યનું આશુ'ય—૩ પશ્ચોપમનુ.

સુસમ એટલે સુખ. સુસમ સુસમ એટલે સુખમાં પણ સુખ, અત્યંત સુખ. આ આરામાં મનુ'યને દેહના સુખ જ—અત્યંત સુખ જ હોય છે

આ અવસર્પિણી કાળ હોવાથી આયુ'ય અને દેહમાન દિવસે
દિવસે ઓછાં થતાં થતાં ઉતરતે આરે દેહમાન એ ગાઉનું અને
આયુ'ય એ પદ્મોપમનું રહે છે.

આ આરામા ગતિ ફક્ત એક જ—દેવલોકની જ ગતિ હોય છે.
એટલે કે આ આરામાં જન્મેલો મનુ'ય મૃત્યુ પામીને દેવલોકમાં જ
જાય છે.

બીજો આરો

નામ—સુસમ (સુખ)

કાળ પ્રમાણ—ત્રણ કોડકોડી સાગરોપમ.

મનુ'યનું દેહમાન—આગની શઃઆતમાં ૨ ગાઉનું.

ઉતરતે આરે— ૧ ગાઉનું.

મનુ'યનું આયુ'ય—આરાની શઃઆતમાં ૨ પદ્મોપમનું.

ઉતરતે આરે— ૧ ..

આ આરામાં પહેલાના કરતાં વધુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના
પર્યંવ ધણા ઓછા થઈ જાય છે. તો પણ આ આરામાં એટલું સુખ
જ હોય છે.

- ..

દેહમાન અને આયુ'ય ઘટતાં જાય છે.

આ આરામાં પર્યં ગતિ એક જ—દેવલોકની છે.

ત્રીજો આરો

નામ—સુસમ દુસમ (સુખદુઃખ)

કાળ પ્રમાણ—૭ કોડકોડી સાગરોપમ.

દેહમાન—શઃઆતમા ૧ ગાઉનું.

ઉતરતે આરે ૫૦૦ ધનુષનુ.

આયુ'ય—શઃઆતમા ૧ પત્નોપમનુ

ઉતરતે આરે ક્રોડ પૂર્વનુ

૨-

૧૫-૬

૧૧

આ આરામાં ખીજ આગ કરતાય વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યંય ધણા ઓછા થઈ જાય છે. અને તેથી આ આરામાં સુખ ધણું છતાં થોડું દુઃખ રહે છે. આ આરાથી દુઃખની શઃઆત થાય છે. અને દુઃખની શઃઆતની સાથે મનુ'યગતિ પામેય ખુલ્લે છે. અત્યાર સુધી ફક્ત એક જ દેવગતિ હતી તેને બદલે હવે મનુ'યના મૃત્યુ પછી તેની પાંચ ગતિમાની ગમે તે ગતિ થાય છે, પાંચ ગતિ એટલે (૧) મનુ'યગતિ, (૨) તિર્થ'યગતિ, (૩) નર્ક'મતિ, (૪) દેવગતિ અને (૫) મોક્ષગતિ. મનુ'ય પોતાનાં કર્મ પ્રમાણે આ પાંચમાંની કાંઈપણ એક ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

આ ત્રણ આરામાં યુગલીઆ જ જન્મે છે. એટલે કે સ્ત્રી અને પુરુષનું જોડકું સાથે જ જન્મે છે. યુગલનુ આયુ'ય લગભગ ૫૩ થયા આવે ત્યારે જ તેનું એક જોડકું જન્મે. વિશેષ હોડરા જન્મે જ નહિ. જોડકું મોટું થતાં સ્ત્રીપુરુષ તરીકે-પતિપત્નિ તરીકે રહે યુગલીઆ તેમના મૃત્યુ પછી દેવગતિમાં જ જાય. આ ત્રણ આરામાં સુખ જ મોગવાનું હોય. આ ત્રણ આરામાં જરા (૨૫ધ્વાન્ધ્યા) ન હોય. મોગ ન હોય, મરીગ કુડપ ન હોય. અગઉપાંગ પ્રતિપૂર્ણ હોય.

ત્રીજો આરા થોડો બાકી રહે ત્યારે દુઃખની શઃઆત થાય ત્યારે પહેલા તીર્થ કર જન્મે. તીર્થ કર લગવાનું યુગલીઆ ધર્મ નિવાગીન અસિ, મપિ અને કૃષિ આદિની ૭૨ કળા મનુષ્યને શીખવે છે.

ચોથો આરો

નામ—દુસમ સુસમ (દુઃખસુખ)

કાળપ્રમાણ—એક ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમમાં ૪૨ હજાર ૪૫ ઓછા.

દેહમાન—શરૂઆતમાં ૫૦૦ મનુષ્યનું.

ઉતરતે આરે આન હાથનું.

આપુખ્ય—શરૂઆતમાં ૧ ક્રોડ ૫૪૫૦૦.

ઉતરતે આરે ૧૦૫ ૪૫૦૦.

દુસમ સુસમ એટલે દુઃખસુખ. તેમાં દુઃખ પડેલું છે પછી સુખ, એટલે કે આ આરામાં દુઃખ થયું અને સુખ ઓછું હોય છે. ત્રીજા આરામાં દુઃખની શરૂઆત થઈ તે દુઃખ વધતું જ જાય છે. અને સાથે સાથે સુખ ઓછું થતું જ જાય છે. એટલે આ આરામાં સુખ કરતાં દુઃખ જ વધારે ભોગવવાનું જ હોય છે.

આ આરામાં સુખ, મનુષ્યના દેહની ઉચ્ચાઈ અને મનુષ્યનું આપુખ્ય પછી જ ઝડપથી ઓછું થતાં જાય છે.

પહેલા તીર્થંકર ત્રીજા આરામાં જન્મે છે. બાકીના ૨૭ તીર્થંકરો આ આરામાં જન્મે છે. છેલ્લા ચોવીસમાં તીર્થંકર આ આરાના અંત સમયમાં થાય છે.

આ આરામાં પણ ગતિ પાંચ છે.

પાંચમો આરો

નામ—દુસમ (દુઃખ)

કાળ પ્રમાણ—૨૧ હજાર ૪૫.

દેહમાન—શરૂઆતમાં સાત હાથનું.

ઉતરતે આરે એક હાથનું.

આયુષ્ય—શરૂઆતમાં ૧૨૫ વર્ષનું.

ઉતરતે આરે ૨૦ વર્ષનું.

દુસમ આરો એટલે દુઃખનો જ આરો. આ આરો દુઃખથી ભરપૂર રહે છે. આ આરામાં દુઃખ વધ્યા જ કરે છે. આ આરામાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના પચાસે એકદમ ઓછા થઈ જાય છે.

આ આરામાં મુખ, દેહમાન, આયુષ્ય ઓછાં થવાની ઝડપ વધે છે. એટલે મુખ તદ્દન ઓછું થઈ જાય છે, છેવટે નષ્ટ થઈ જાય છે, મનુષ્યની કેવાઈ પણ ઓછી થતી જાય છે તેમજ આયુષ્ય પણ બહુ જ ઓછું થઈ જાય છે. ફક્ત દુઃખ જ વધ્યા કરે છે.

આ આરાને અતે સમ્યક્ જ્ઞાન તેમજ સત્ત્વશક્તિ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. એટલે ધર્મ પણ નષ્ટ થાય છે અને રાજ્યસત્તા પણ નષ્ટ થાય છે. આ આરાને અતે સંવર્તક, સંહારક પદ્ધતિ એવો થાય છે કે તેથી પહાડ, પર્વત, ગડ, કાંઠા, ઝાડ વિ. ભાંગી-તૂટી પડીને જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે. વાવ, કુવા, સરોવર, છુરાઈને સપાટ થઈ જાય છે. બાહર અગ્નિ પણ વિચ્છેદ જાય છે. તેથી વૈદિક ધર્મોઆ આ ક્રિયતિને પ્રલયકાળ કહે છે.

આ આરામાં ગતિ ચાર હોય છે. કાગળ કે મોક્ષગતિ બધ થઈ જાય છે. પરંતુ એવા આરામાં જન્મેશ મનુષ્ય પાંચમાં આરામાં પણ મોક્ષગતિ પામે છે. પાંચમાં આરામાં જન્મેશ મનુષ્ય એ ભરમાં મોક્ષ જઈ શકતો નથી.

છઠ્ઠો આરો.

નામ—દુસમ દુસમ (દુઃખમા દુઃખ-અન્ય ત દુઃખ)

કાળપ્રમાણ—૨૧ હજાર વર્ષ.

દેહમાન—જન્માનમાં એક લાથનું.

આરાને અતે મદા લાથનું.

આમુખ્ય—ગરમાનમા ૨૦ વર્ષનું.

આગને અતે ૧૬ વર્ષનું

આ આગમા અન્યત દુષ્કાળગદ્યાનુ હોય છે.

આ આગમા ૭ વર્ષની સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે છે ધર્મા છોકરા થાય છે. આ આગમા ક્રમત ગંગા અને સિંધુ એ બે નદી ગટે છે. અને તે બન્નેનો પટ ગાળીના ચીઝા નેટવો અને તેમાં પાણી ગાળીની ધરી છૂટે તેટલું જ ગટે છે. માણ્યમેને નદીના કાંઠા ઉપગના કાતરોમા ગટેવું પડે છે.

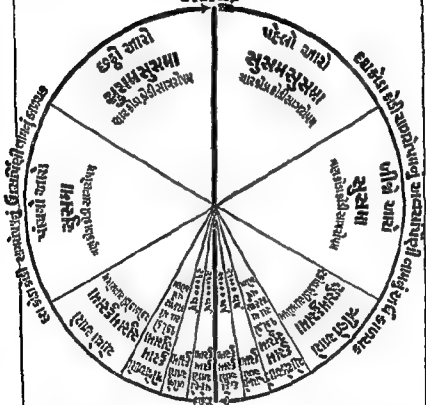
આ આગમા નવકાર મત્ર. સમ્યક્ત્વ, વ્રતપચ્ચખ્યાણ રતિન હવેા અનન્ત .

અવસર્પિણીના ૭ આરા પુરા થયા પછી ઉત્ક્રમ આવે છે. અનું ઉત્તર્પિણી કાળનો આરભ થાય છે. તેના પછી ૭ આગ છે. પા! તેના ક્રમ અવસર્પિણીથી હજી છે. એટલે અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરા જેવો ઉત્તર્પિણીનો પહેલો આરા હોય છે. અવસર્પિણીનો છઠ્ઠો આરા દુષ્કાળમા વધતો જાય છે ત્યારે ઉત્તર્પિણીના પહેલા આરામાં દુષ્કાળ એણું થતું જાય છે, કારણ કે હવે ઉત્ક્રમ ગરુધાર્થ છે. દિવસે દિવસે સ્થિતિ મુધરતી જાય છે. એટલે પહેલા આરાના અંતની ત્રિયતિ અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરાની શરૂઆત જેવી હોય છે. એ પ્રમાણે ઉત્ક્રમ થતાં એટલે ત્રિયતિ મુધરતાં સુધરતાં ઉત્તર્પિણીનો છઠ્ઠો આગે અવસર્પિણીના પહેલા આરા જેવો થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે અવસર્પિણીના ૭ આગ અને ઉત્તર્પિણીના ૭ આરા મળી કુલ બાર આરાનું એક કાળચક્ર થાય છે અને આવા અનન્ત કાળચક્ર વધી ગયા અને તે પ્રમાણે જ વધી જશે. આ કાળચક્ર અમજવા માટે અહીં કાળચક્રનું ચિત્ર આપ્યું છે

જૈન ધર્મે જૈમ કાળના વિભાગ કરી તેને ‘આરા’ એવું નામ આપ્યું છે તે પ્રમાણે વૈદિક ધર્મે પણ જુદી રીતે કાળના વિભાગો ‘યા’ કે ‘અને’ એ જુદા જુદા વિભાગો । ॥ ૬ ॥ ૬ નામના

૨૦ કોશ ઠોડી સાપોષનનું ચલે દરેક અર્થપૂર્ણમાં ૭ આપણની કુલ બાર આપણું કાબચક

‘યુગ’ દ્વાર્યા છે જેન ધર્મના છ આગતે બધે વૈદિક ધર્મના ચાર યુગ છે તેના નામ—(૧) સત્યયુગ (૨) ત્રેતાયુગ (૩) દ્વાપરયુગ અને (૪) કલિયુગ એમ ચાર યુગ છે જેન ધર્મના આરાતી સાથે યુગનંતર સરખાના હોય તે કાલકે આની ગતે મુજી શકાય—

સત્યયુગ = અવસર્પિણીનો પહેલો તથા બીજો આરો.

ત્રેતાયુગ = " ત્રીજો આરો.

દ્વાપરયુગ = " ચોથો આરો.

કલિયુગ = " પાંચમો તથા છઠ્ઠો આરો.

જૈન ધર્મ આ વિશ્વને અનાદિ અનંત માને છે ત્યારે વૈદિક ધર્મ તેને સાદિ-સાંત માને છે, તેઓ વિશ્વના આરભથી તેના અંત સુધીના આખા કાળને કલ્પ કહે છે. આ કલ્પના ૧૪ ભાગ પાડે છે, તેને 'મનુ' એવું નામ આપે છે. એટલે ૧ આખા કલ્પમાં ૧૪ મનુ થાય છે. હવે મનુના ૭૧ ભાગ પાડે છે તે દરેક ભાગને મહાયુગ કહે છે. આ મહાયુગને વળી ચાર વિભાગમાં વહેંચી નાંખે છે. તે ચાર વિભાગ એટલે ઉપર પ્રમાણે ચાર યુગ એટલે તેનું એકંદર કોણક નીચે પ્રમાણે કરી શકાય—

૪ યુગ = ૧ મહાયુગ.

૭૧ મહાયુગ = ૧ મનુ.

૧૪ મનુ = કલ્પ.

કલ્પ = વિશ્વના આરંભથી અંત સુધીનો કાળ.

પૃથ્વરને કલ્પો માનવાથી તેને વિશ્વનો પથ્થુ કલ્પો વૈદિક ધર્મને માનવો પડ્યો છે. એટલે વિશ્વની ઉત્પત્તિ-શાશ્વત-આદિ પથ્થુ માનવી જ પડે અને તેથી તેનો અંત પથ્થુ માનવો પડે. બરાબર જોતાં તેમનો એક મહાયુગ જૈન ધર્મના અર્ધા કાળચક્રને મળતો આવે છે. જૈન ધર્મ જેમ અનંત કાળચક્ર થયા અને યશો એમ માને છે ત્યારે વૈદિક ધર્મ વિશ્વની હસ્તી એક કલ્પની જ એટલે અમમગ ૫૦૦ કાળચક્ર જેટલી જ માને છે.

પ્રકરણ ૩ જી

જૈન શાસ્ત્રમાં કાળનું માપ

આગલા પ્રકરણમાં કાળની મણત્રી કરનારા કાળના માપના કેટલાક શબ્દો આવેલા છે. જૈન શાસ્ત્રમાં, જૈન સાહિત્યમાં કાળનાં માપનાં આવા અનેક જુદા જુદા શબ્દો આવે છે. તેના પ્રમાણની પૂરેપૂરી ખબર ન હોય તો વસ્તુસંબંધ જરાબર સમજાતો નથી. તેથી જૈન શાસ્ત્રોમાં કાળનું માપ આપેલું છે તેવું કોઈક અંતે આપેલું છે.

કાળના મુખ્ય બે ભાગ છે:—

(૧) વ્યવહાર કાળ અને (૨) નિમિષકાળ.

વ્યવહાર કાળ

ત્રિકાળત, સર્વંશ એવા મહાન પ્રભુ થી તીર્થંકર દેવે પોતાના જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષરૂપે જે ક્ષેત્ર (લોક અને અલોક) ની જૂગોળ જોએલ છે, તેમાં લોક નામના એક ક્ષેત્રમાં જરાબર મધ્યભાગે તિર્થંકલોક (ત્રિલોકલોક=મધ્યલોક) નામે એક ખંડ જોયો. જેમાં અસંખ્યાતા દ્વીપો અને અસંખ્યાતા સમુદ્રો છે. તેમાં જરાબર મધ્યભાગે જંજી નામે એક દ્વીપ છે. અને તે પછી મરુદ, દ્વીપ, સમુદ્ર, દ્વીપ અને ઉપદ્ર લગી અસંખ્યાતી દ્વીપ-સમુદ્રની રચના છે.

આમાં જંજીર દ્વીપ અને તે પછીનો એક ધાતકી દ્વીપ અને તે પછીનો અર્ધ ફુરકર દ્વીપ એમ અઢી દ્વીપની રચના છે. તે અઢી દ્વીપની ઉપર આકાશમાં આવેલા જે જે સૂર્ય, જે જે ચંદ્ર, જે જે ગ્રહો, નક્ષત્રો, તારાઓ છે તેને જ્યોતિષ ગ્રંથ કહે છે. તે તમામ અમુક નિયમિત ગતિએ ફર્યા કરે છે. એથી અઢી દ્વીપમાં રાત્રિ-દિવસ વગેરે કાળની રચના સ્વાભાવિક થાય છે અને પ્રવક્ષ દેખાય છે. આ રચનાના કાળને વ્યવહાર કાળ કહે છે.

અઢી દ્વીપની બહાર કોઈપણ રથગે આવેા વ્યવહાર કાળ નથી. છતાં ત્યાં ત્યાં પણ આ વ્યવહાર કાળથી જ કેટલીક ગણતરી થાય છે.

૧

નિશ્ચય કાળ

કોઈપણ દ્રવ્યના વર્તના આદિ પર્વાય તેજ નિશ્ચયકાળ છે, એ નિશ્ચયકાળના વર્તના, પરિણામ, ક્રિયા, પરત્વ, અપરત્વ એવા પાંચ પર્વાય છે. નિશ્ચયકાળની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા સારી સદ્ગુરુ પાસેથી સમજવી. તેમજ કાળ એ દ્રવ્ય છે કે નહિ તે તમા કાળને અસ્તિતાકાય શબ્દ લાગે કે નહિ વગેરે કાળ દ્રવ્યની વિશેષ સૂક્ષ્મ વિચારણા પછી તેવા સુચેતન ગુરુ મહાશયથી જાણવી, સમજવી, હૃદયે ઉતારવી. અને એ કાળ આપણને હવે જન્મ મરણ ન કરાવે અથવા આપણી ભૂતનો લાભ ન લીએ અમર એ કાળમાં જન્મ મરણ આદિ ક્રિયા આપણી ન જ હોય તેવી ઇચ્છા પ્રાપ્ત કરવી.

અઢી દ્વીપ અને બહાર નિશ્ચયકાળ સર્વત્ર છે.

હવે વ્યવહારના બેઠ જૈન સાંઘમાં નીચે પ્રમાણે છે. કાળનો સૌથી નાનામાં નાનો અણુ-કાળ, જેના એ કાળ કોઈથી કપારેય અને ક્યાંય થઈ શકે નહિ તેવા અવિભાજ્ય, અરૂપી, સૂક્ષ્મકાળને

સમય કહે છે. કાળની ગણતરીની સરખાત આ સમયથી થાય છે. એ સમય એ કાળનો એકમ છે.

ગણી શકાય તે કાળને સંખ્યાતા કાળ અને ન ગણી શકાય તેને અસંખ્યાતા કાળ કહે છે. સંખ્યાતા કાળનો નાનામાં નાનો કાળ તે સમય અને મોટામાં મોટો કાળ તે શીર્ષપ્રહેલિકા. અસંખ્યાતા અનંત શીર્ષપ્રહેલિકાનો બનેલો છે.

જેન દ્રષ્ટિએ કાળગણતરીનું કોષ્ટક

૧. સમય કાળનો નાનામાં નાનો પરમાણુ-એકમ; જેનાથી નાનો કાળ છે જ નહિ.
૨. ૨ થી ૯ સમય ૧ જ્યન્ય અંતર્મુદુર્ત = ૧ સમય પૃથક્ત્વ.
૩. ૧ મુદુર્તમાં ૧ સમય ઓછો = ૧ ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદુર્ત.
૪. અસંખ્યાત સમય ૧ આવલિકા.
૫. ૨૫૬ આવલિકા ૧ દુલ્લક લવ.
૬. ૪૪૪૬ ^{૨૪૫૮} — આવલિકા ૧ગા દુલ્લક લવના કાળથી વધુ ૩૭૭૩ થાય તે.
- ૭* ૧ગા દુલ્લક લવ ૧ આયોઆસ = ૧ પ્રાણ.
૮. ૬૫૫૩૬ દુલ્લક લવ ૧૬૭૭૭૨૧૬ આવલિકાથી અધિક = ૧ મુદુર્ત = ૨ ઘડી.
૯. ૭ પ્રાણ ૧ રોડક (ચોક)
૧૦. ૭ ચોક ૧ લવ
૧૧. ૩૮૧૧ લવ ૧ ઘડી = ૨૪ મિનિટ.

*સંખ્યાત આવલિકા — ૧ આયુ-વિચાસ (તેની જ રીતે નિશાસ).

શ્રી મહાવીર સ્વામીના વખતમાં પણ વૈદિક આદ્યજ્ઞો જૈન ધર્મીઓ સાથે વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન કરતા પરંતુ સર્વજન પ્રભુ વિદ્યમાન હોવાથી એ વૈમનસ્ય ટકવું નહિ અને વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન કરનારા શરતા નહિ. પરંતુ શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી કેટલાક કાળે મંલોગાનુસાર વૈદિક આદ્યજ્ઞોનું જોગ વધ્યું અને તેઓએ વૈદિક ધર્મના શ્રેષ્ઠ પુરવાર કરવાના પ્રયત્નો કર્યા ત્યારે વૈદિક આદ્યજ્ઞો કે જેમણે જૈન દીક્ષા લીધેલી તેમણે જ આમના કોશ્ક આ જૈન શ્રમણો મહાન પડિત હતો મૂળ વૈદિક ધર્મી હોય, વેદ પારંગત હતા અને જૈન ધર્મની મહાનતા અને શ્રેષ્ઠતા અનુભવ્યા બાદ જનું ધર્મની તેઓએ દીક્ષા લીધેલ હતી, તેઓએ વેદ પુરાણોમાં મેળાવેલા જૈનધર્મ તથા જન તીર્થ કરો વિગેરેના ઉલ્લેખો બતાવી જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા અને શ્રેષ્ઠતા પુરવાર કરી હતી.

વેદ પુરાણોમાંના આ ઉત્તારાઓના અર્થ કરાએલો તે પરપરાગત આપણને જાણમાં મળેલો છે અને તે ઘણા અંશ ભગદેશમાં અત્યારે પણ મોજુદ છે. તેમાંના ઘણા ઉત્તારાઓ જુદા જુદા પુસ્તકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. તેમાંના યોગેક સમગ્ર અર્થ નીચે આપેલો છે કે જેથી શંકાગીલ બધુઓને જૈનધર્મની મહાનતા તેમજ પ્રાચીનતાની ખાત્રી થાય.

વેદ, પુરાણોમાં ઋગ્વેદ વિગેરે જૈન તીર્થ કરોના ઘણા મંત્રો છે તેમાંથી યોગેક અગ્રે આપેલા છે.

ઋગ્વેદમાંના ઉલ્લેખો

સર્વ પ્રથમ આપણે ઋગ્વેદમાંના મંત્રો ઉપર ધ્યાન આપવું.

અધ્યાય ૩૦ ની ૩૦ મી ગાથામાં લખ્યું છે કે—

૧

આદિત્યા ન્યમસિ આદિત્ય સદ આસીત
અસ્તબ્રાદયાં ધૃપભોડતરિકાં જમિમીતે ઘરીમાણં ।
પ્રધિલ્યાઃ આસીન્ વિશ્વા મુરનાનિ નમ્રાદ્રવિશ્યે
તાનિ ચરણસ્ય વ્રતાનિ ॥ ૩૦ અ. ૩૦

અર્થ—તુ અખડ પૃથ્વી મડગના સારડપ છે. પૃથ્વીતળનું
જૂથ છે. દિવ્ય જ્ઞાન વડે આકાશને માપે છે એવા હે જ્ઞાનનાથ
સમ્રાટ આ સમારંભ જગજ્ઞાન વ્રતાનો પ્રચાર કરે.

મહત્વં ત ધૃપભં યાદૃધાનમકથારિ દિવ્ય
જ્ઞાતનમિદ્ર વિશ્વા સાહમ ઘસે નૂતનાયોગ્રાસદોદા
મિહંતાદ્વયેમઃ ॥ ૩૬ । અ૦ ૭-૩-૩-૧૧ ॥

૪

અર્હતા વે સુદાનયો નરો અસો મિસા સ
પ્રયજ્ઞં યશિયેભ્યો દિવો અર્ચા મરુદ્ગયઃ ॥ અ. ૮.
અ. ધર્મ ૮ ॥

અર્થ—જે ધનુષ્યાકાર અનંતદાન દેવાવાળા અને સર્વજ્ઞ અર્હત
છે તે પોતાની પૂજા કરનારાઓની પૂજા દેવતા વડે કરાવે છે.

૫

ૐ વૈલોક્યપ્રતિષ્ઠિતાનાં ચતુર્વિંશતિ તીર્થંકરાણામ્ ।
શ્રવમાદિ વર્ધમાનાન્તાનાં સિદ્ધાનાં શરણં પ્રપદ્યે ॥

અર્થ—નરોય લોકમાં પ્રતિષ્ઠિત શ્રી નરપત્તિદેવથી વર્ધમાન
સુધીના ચોવીસ તીર્થંકરો જેઓ સિદ્ધ થયા છે તેમનું હું શરણ
પ્રદ્યું છું.

૬

મસ્ત્યાન્ હન્ત્ર ધૃષભો રણાયપિ ઘાતો મનુષ્ય
જઘ્યં મદાય આસિચસ્ય જઠરે મધ્વા ડમિત્યા
રાજાસિ પ્રતિપન્ સુતાના ॥ ૩૮ ॥ અ. ૭-૩-૩-૧૧ ॥

હે નરપત્તિનાથ ભગવાન ! ઉઠ તૃપ્તિને માટે સોમ રસના પિપાસુ
મારા ઉદરમાં મધુ ધારા સિંચન કરો ! આપ આપના પ્રજાપુત્રોને
આ વિપન્ન સંસારમાંથી તારવાને ગાડી સમાન છો.

૭

સમિધ્યસ્ય પ્રમહત્સોડગ્રે ઘન્દે તવ ત્રિયં
ધૃષભોગ્મખા નસિમ મધ્વરેણ્યધ્યસ ॥ ૪ ॥ અ.
૪ અ. ૩ ધ. ૬-૪-૧-૨૨ ॥

હે જપલદેવ, આપ આપની પૂજા કરવાવાળાને લક્ષ્મી આપો
હો, તેથી હું આપને નમસ્કાર કરૂં છું અને આ યજ્ઞમાં આપની
પૂજા કરું છું.

૮

અર્હન્વિભાવિ સાયકાનિ ધન્યાર્દન્નિષ્કં યજ્ઞતં
વિશ્વરૂપમ્ અર્હન્નિદં દ્યસે વિષ્ણુવં મયમુયં ન વા
આગીયો રુદ્રત્વ દ્વિસ્તિ ॥

॥ સ. જ. ૨ અ. ૭ વ. ૨૭ ॥

હે અર્હનદેવ ! તમે ધર્મરૂપી બાણને, સદુપદેશરૂપી ધનુષ્યને,
અનંત શાનાદિકપ આબૂપણેને ધારણ કર્યાં છે. હે અર્હન, દેવજ્ઞ
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આપ જગત પ્રકાશક બન્યા હો, સંસારી જીવોના
આપ રક્ષક હો, કામક્રોધાદિ શત્રુઓના ભયંકર સંહારક હો, આપ
અમાન બીજને કાંઈ બળવાન નથી.

૯

ૐ પવિત્રં નગ્નમુપધિ પ્રસામદે
યેષાં નગ્ના (નગ્નયે) જાતિર્યેષાં ધીરાઃ ॥

અર્થ—જેમની વ્યતિ નગ્ન રહે છે તથા જેઓ બળયુક્ત ધીર
છે એવા પવિત્ર નગ્ન (ફિગંબર) દેવોને અમે પ્રમન્ન કરીએ છીએ.

જોન તીર્થ કર દેવો દિગંબર રહેના તેમને ઉદેશીને કહેણ છે.

૧૦

ૐ નગ્નં સુધીરં દિગ્વાસસ યજ્ઞગર્ભે સનાતનં
ઉપૈમિ ધીરં પુરુષમહેતમાદિત્યવર્ણ તપસઃ પુરસ્તાત્
સ્વાહા ॥

અર્થ—નામ (દિગંબર), મુખીર, દિશા જેનું નિવાસ સ્થાન છે તે, ગ્રહરૂપ, સનાતન, વીર, અહંત, આલિપ્યર્થ પુરુષનું ધરણ્ય મહું છે.

આ સર્વ વિશેષજ્ઞો જૈન તીર્થંકરોનાં છે.

૮૧

યેષા નમનસુનમનં ગ્રહસુ ગ્રહચારિણે ઉદિતે
મ મનસા અનુદિતેન મનસા દેવસ્ય મહપયો
મહર્ષિભિર્જહેતિ યાજ્ઞસ્ય ચ સા યથા રક્ષા મયતુ
શાંતિર્મયતુ તુષ્ટિર્મયતુ શક્તિર્મયતુ સ્વનિર્મયતુ
ધદ્ધામયતુ નિર્ભ્યાંજંમયતુ (યજ્ઞેષુ મૂલમેવ યથા ઇતિ
વિધિકંદલ્યાં.) ॥

૧૦

હયમ યથા ભગવાન્ બ્રહ્મા ભગવતા બ્રહ્મણા
સ્વયમેષા સ્ત્રીણાંનિ બ્રહ્માણિ તપસા ચ પ્રાપ્તઃ
પરંપદમ્ (આરણ્યકે)

૧૩

નયંદિવઃ પૃથિવ્યાં અંતમાયુર્ન માયાભિર્ધનવા
પર્યભુવન્ યુજં, યંજયૂપમદ્યકેદુદ્ધો નિર્જ્યોતિષા
તમસોગા અદુશત્ ॥

૩૦ પ. ૨૩ સર્ગવદ ૧ । ૩ । ૨ ॥

૧૪

ઈમસ્તોમ અહંતે જાતવેદસે રથં દ્યુમંમદેયમ
મનોપચા મદ્રાહિ ન પ્રમેંતિ અસ્ય સંસદિ અગ્ને
સહ્યેમારિષા મયયં તથઃ ॥

૩૦ નં. પ. ૮૫ । ૩-૨-૩૦.

આ ઉપરથી એમ પણ ક્ષિત થાય છે કે વેદો મહાવીર
સ્વામીના વખત પછી ગ્યાયા છે

યજુર્વેદમાંના ઉલ્લેખો

હવે યજુર્વેદમાં પણ જોઈએ. શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન માટે તો
દરેક વેદોમાં ધણું લખાયું છે પણ ઈતર તીર્થંકરો-જિનેશ્વરો માટે
પણ જે લખાયું છે તેમાંથી થોડાંક ફક્કગઓ અત્રે જોશું.

૧

યાજ્ઞસ્થનુ પ્રસવ આયમૂવેમા ચ વિશ્વ
ભુવનાનિ સર્ગતઃ । સ નેમિરાજા પરિયાતિ વિદ્વાન
પ્રજાં પુષ્ટિ વર્ધય માનો અસ્મે સ્વાહાઃ ॥

અ. ૧૯ મં ૨૨ ॥

અર્થ—ભાવ યજ્ઞને પ્રગટાવનાર આ સંસારમાં સર્વ જીવોને
સર્વ પ્રકારે યથાર્થરૂપે જે સર્વંશ નેમિનાથ બનાવે છે, જેમના
ઉપદેશથી જીવાત્માની પુષ્ટિ થાય છે તે નેમિનાથ તીર્થંકરને આ
આદુતિ મમર્ષણ છે.

૨

અતિવ્યરુણં માસરં મહાવીરસ્ય જન્નદુ ॥
રુપામુપાસ દામેત તિથૌ રાત્રોઃ સુરા સુતાઃ ॥

અ. ૧૯ મં. ૧૪ ॥

અર્થ—અતિથિ સ્વરૂપ, માસ માસના ઉપવાસ કરનાર, નગ્ન
સ્વરૂપ મહાવીર સ્વામીની ઉપાસના કરે જેથી સંશય, વિપર્ધય,
અનધ્યવાસરૂપ તથા અત્યાન તેમજ ધનમદ, સરીરમદ, વિદ્યામદની
ઉત્પત્તિ થતી નથી.

૬

ૐ સ્વસ્તિનઃ રુદ્રો વૃદ્ધઘ્નઃ સ્વસ્તિનઃ પૂષા
વિશ્વઘેદાઃ સ્વસ્તિનાસ્તાર્ક્ષો અરિષ્ટનેમિઃ સ્વસ્તિનો
વૃદ્ધસ્પતિર્દધાતુ ॥ (યજુર્વેદ (આરણ્યક) અ. ૨૫-૧૯
તથા ઋગ્વેદ અંટક ૧. અ. ૬ વર્ગ ૭૬)

અર્થ—ધનેશ્વર શ્રી કુમેર ભગવાન અમારું કલ્યાણ કરો,
વિશ્વઘેન શ્રી સૂર્ય ભગવાન અમારું કલ્યાણ કરો, શ્રી અરિષ્ટનેમિ
ભગવાન અમારું કલ્યાણ કરો, વૃદ્ધસ્પતિ અમારું કલ્યાણ કરો.

૭

દીર્ઘાયુસ્તવાય વલ્લાયુર્વા શુભજાતાયુ ૐ રક્ષ
રક્ષ અરિષ્ટનેમિ સ્વાહા ॥ (બૃહદ આરણ્યક)

અર્થ—હે અરિષ્ટનેમિ ! ભગવાન ! તમને આકૃતિ આપું છું,
તો મને દીર્ઘાયુષ્ય, બળ તથા શુભ મંગળ આપો અને મારું રક્ષણ
કરો, રક્ષણ કરો !

૮

વામદેવ સાંત્યર્થ મનુવિધીયતે સોઽસ્માકં
અરિષ્ટનેમિ સ્વાહા ॥

અર્થ—વામદેવની શાંતિને અર્થે અમારા અરિષ્ટનેમિ ભગવાનને
વિધિ સહિત આકૃતિ આપું છું.

૯

સરણિરિન્સપાસતિ ઘીજ પુરંધ્યાઃ યુજાઞ્ચ
રુદ્ર પુરુહૂત નર્માગરા નેમિ તન્દેવ શુર્ધ્ય ॥ ૨૦ અ.
૫ અ. ૩. ચ. ૨૭ ॥ ૩ પ્ર. ૧. ૧ ॥

૧૦

કકુમરુણં વૃષભસ્ય રોચતે વૃદ્ધશુકઃ શુક્રસ્ય
પુરાગો સોમ સામસ્ય પુરાગોઃ પુત્રે સોમાદામ્યં નામ
જાગૃયિ તસ્મૈ ત્યાગૃદ્દણામિ તસ્મૈ તં સામ સોમાય
સ્વાહા ॥

આ સર્વ મંત્રો પણ નેમિનાથ સ્વામી તથા મહાવીર શ્વામી
બાદ રચાયા હોય તે પ્રમાણે છે. એટલે વેદો મહાવીર સ્વામી પણ
રચાયા છે તે ખુબી થાય છે

સામવેદમાંના ઉલ્લેખો

સામવેદમાં પણ ટક્ષ્મદેવ વિગેરે જૈન તીર્થંકરોનાં પણ મંત્રો,
ઉલ્લેખો છે તેમાંના થોડાક અત્રે આપેલા છે.—

અપ્પાદદિ મેયદામન રોદસી હમા ય વિદરા
ભુયનાનિ મમ્મના વૃથેન નિટા વૃષભો ચિરાજાસ ॥
અ. ૩-૧-૧૧ ॥

સપ્રાદણં દાધપિ તુમ્ભિધ્ધં મહામપારં વૃષર્મં,
સુવચ્છંદં તાપોયગ્રાહા સનિતો નં થાજં દાતામધાતં
મઘવા સુરાઘાઃ ॥ અ. ૧. મં. ૧ ॥ ૧૦૩ । પ. ૬
-૧-૬.

આ સિવાય પણ થોડા ઉલ્લેખો અત્રે ગ્લુ ડી સકાય. વેદો
માટે શ્રી જ્ઞાનંદ મસ્તવતીએ “સત્યાથ” પ્રકાશ” માં લખ્યું
છે તેમ તે ઈશ્વર રચિત નથી જ પણ કપિ મુનિઓના
તત્વજ્ઞાન રૂપે જ છે. તે હિંમો પા ઉપના વેદ વાળો જ

વસ્તુને સ્પષ્ટ બતાવે છે કે જૈનધર્મ વેદિક ધર્મથી પ્રાચીન છે તેમજ વેદની રચના પણ મહાત્મીર શ્વામી પછી થઇ હોય એવું સામે છે.

વેદ બાદ પુરાણો રચાયા. જુદા જુદા પુરાણોમાં પણ જિન, અહંત, જૈન વિ. શબ્દો આપણી નજરે ચડે છે જે જૈનધર્મની મહત્તા અને પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરે છે.

શિવપુરાણમાંના ઉલ્લેખો

શિવપુરાણની પદ્ય મી ગાથા આ પ્રમાણે છે —

કેલાસે પર્યંતે રમ્ય છૂપમોઽયં જિનેશ્વરઃ ।

ચક્રારસ્થાયતાદં ચ સર્વજ્ઞઃ સર્વગઃ શિવઃ ॥

અર્થ—કેળાસાન દ્વારા સર્વવ્યાપી કલ્યાણસ્વરૂપ, સર્વ જ્ઞાતા એવા શ્રી આલનાથ જિનશ્વરે મનોહર (હિમાલયના) કેલાસ પર્વત ઉપરથી મુક્તિ મેળવી છે. કેલાસ પર્વતને જૈનો અષ્ટાપદ કહે છે. આ પર્વતનું શિખર બારે માસ બરફથી ઢંકાયેલું રહે છે તેથી તેને રજતાદિ અથવા સ્ફટિકાચન પણ કહે છે.

જૈનોના ચિન્હ માટે પણ શિવપુરાણના અધ્યાય ૨૧ ના શ્લોક ૨૫-૨૬ માં કહેવા છે કે —

હસ્તે પાત્રં દધાતશ્ચ તુળદે ઘણસ્ય ધારકઃ ।

મહિનાન્યેવ ઘાસાંસિ ધારયન્તોઽલ્પ માયિજઃ । ૨૫ ॥

ધર્મોદ્દામઃ પરં તત્ત્વ ઘદન્તસ્તે તથા સ્વયમ્ ।

માર્જની ધાર્ય માણાસ્તે ઘણ ક્ષણં વિનિભિતામ્ । ૨૬ ॥

અર્થ—હાથમાં પાત્રને ધારણ કરનાર, નાસિકા આગળ વસ્ત્રને ધરનાર, મહિન વસ્ત્રવાળો, થોડું બોલનારા, ધર્મનો લાલચ પરમ તત્ત્વ છે એમ બોલનારા તથા પાત્રે કપડાથી બનેલ માર્ગણી (રત્નેહરણ) ધારણ કરનાર મુનિ સ્થિત થયા.

અઘ્નાંડ પુરાણમાંના ઉલ્લેખો

નાભિસ્તુ જનયેત્પુત્રં મરુદેવ્યાં મનોહરં ।

ઋષભ હાસિય કોઠે સર્વ ક્ષત્રસ્ય પૂર્વજમ્ ॥

રુપભાદ્ ભરતો જહો વીર પુત્ર દાતાગ્રજઃ ।

અભિપિચ્ય ભરતં રાજ્યે મહાપ્રાન્નજયમાશ્રિતઃ ॥

ભાવાર્થ—નાભી રાગને મરુદેવીથી મનોહર. ક્ષત્રિયોમાં પ્રધાન, સમસ્ત ક્ષત્રિયોના વંશનો પૂર્વજ એવો ઋષભ નામનો પુત્ર થયો. ઋષભદેવને એકસો શૂરવીર પુત્રોમાં સહુથી મોટો ભગત નામનો પુત્ર થયો, તે ભરતનો રાજ્યાભિષેક કરીને ઋષભદેવે દીક્ષા લીધી.

इह हि इक्ष्वाकु कुल वंशाद्भवेत् नभिस्तुतं
मरुदेव्या नन्दनेन महादेवेन ऋषभेन दश प्रकारो
धर्मः स्वयमेवाचीर्णः वेगलज्ञान लाभाद्य प्रपतितः ॥

અર્થાત્—આ ઈક્ષ્વાકુ કુલ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા નાભિ રાગ તથા મરુદેવીના પુત્ર ઋષભદેવે (ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સત્ય, શાંત્ય, સંયમ, તપ, ત્યાગ, અક્રિયન્ય અને અજાયબ એમ) દશ પ્રકારનો ધર્મ સ્વયં ધારણ કર્યો, આચર્યો અને કેવળજ્ઞાન મેળવીને તેનો પ્રચાર કર્યો.

૨૬૬ પુરાણમાંના ઉલ્લેખો

૨૬૬ પુરાણમાં ઋષભનાથનું ધ્યાન ધરવા માટે નીચે મુજબ શ્લોકો છે.—

સ્વપેવા શત્રુઝં તીર્થં નત્યારેયતકાચલમ્ ।
 સ્નાત્યા ગજપદે કુણ્ઢે પુનર્જન્મ ન વિષતે ॥
 સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શી ચ સર્વદેવ નમસ્તુતઃ ।
 છત્રત્રયામિ સંયુક્તાં પૂજ્યાં મૂર્તિમસૌ યદ્વન્ ॥
 આદિત્ય પ્રમુખા સર્વં વધ્યાશ્ચલયર્દશં ।
 ધ્યાયન્તિ ભાવતો નિત્યં યદ્દિગ્ધ્રયુગતીરજમ્ ॥
 પરમાત્માનમાત્માનં લક્ષ્મસ્કેયલ નિર્મલમ્ ।
 નિરંજન નિરાકાર ઋષભન્તુ મહારુચિમ્ ॥

અર્થ—શત્રુજન્ય તીર્થનો સ્વપ્ન કરીને, ગિરનાર પરંતને નમસ્કાર કરીને ગંજપધાના કુડમા નાહનાથી ફરીથી જન્મ લેવો પડે નથી. ઋષભેન સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી તેમજ બધા દેવો વડે પૂજનીય છે ત્રણે શ્લોકોના સંયુક્ત છત્રએ પૂજ્ય મૂર્તિધારક એવા ઋષભદેવનું મે હાથ લેડી અજ્ઞાતિ વડે આદિત્ય આદિ ચત્રનાર પ્રણામ કરે છે, ધ્યાન ધરે છે, તે નિત્ય, નિરંજન, નિરાકાર છે, પરમાત્મા સ્વરૂપ છે કેળવણીના વડે નિર્મળ થએલ છે એના ઋષભદેવ મહાકવિ છે.

નાગપુરાણમાંના ઉલ્લેખો

નાગપુરાણ ૫૫ ઋષભદેવની મહત્તા નીચે મુજબ બતાવે છે:—

૧

અટપદિપુ તીર્થેષુ યાત્રાયાં ચત્કલં મયેત્ ।
 આદિનાથસ્ય દેવમ્ય સ્મરણેનાપિ તદુભવેત્ ॥

અર્થ—જો ફળ આપક (૧૮) તીર્થોની યાત્રા કરવાથી મળે છે તે ફળ આદિનાથ ભગવાનનું સ્મરણ કરવાથી યાવ છે.

૨

જીન સાંકુની મહત્તા નાગપુરાણની નીચેની ગાથાઓ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે—

અકારાદિ દ્વકારાન્તાં મૂર્ધ્વાધીરેક સંયુતમ્ ।

નાદ ચિન્દુ કલાપ્તાન્તં ચન્દ્રમણ્ડલ સન્નિભમ્ ॥

પત્તહેયિ પરં તત્ત્વં યો વિજ્ઞાનાતિ તત્ત્વતઃ ।

સંસાર બંધનં છિત્વા સ ગચ્છેત્પરમાં ગતિમ્ ॥

અર્થ—જોનો પ્રથમ અક્ષર 'અ' અને અંતમાં 'હ' છે તેની ઉપર અર્ધો ચંદ્ર તથા ચંદ્રબિંદુ સમાન ચિન્હ છે એવા 'અર્હ' ને ઠાઈ સાચા સ્વરૂપે જાણી લે તો તે જાવ બંધનથી મુક્ત થઈને પરમ ગતિમાં આસ્થો જાય છે

૩

દશભિર્ભોજિતેર્ધિમૈઃ યત્ફલં જાયતે કૃતે ।

મુનિમર્હન્ત મક્તસ્ય તત્ફલં જાયતે કલૌ ॥

અર્થ—કૃતયુગમાં દશ બ્રાહ્મણોને જમાવવામાં જે ફળ થાય છે તે ફળ કળિયુગમાં અર્હ તના બહુ એક મુનિને અર્ધાત્ તૈન સાંકુને ભોજન આપવાથી યાવ છે.

૪

દર્શયન્ વર્ત્તમ્વીરાણાં સુગસુર નમસ્કૃતઃ ।

નીતિશ્રયસ્ય કતાયો યુગદૌ પ્રથમો જિનઃ ॥

સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શીચ સર્વદેવ નમસ્કૃતઃ ।
 છત્રચર્યાભિરાપૂજ્યો મુક્તિમાર્ગમસૌ ઘદન્ ॥
 આદિત્ય પ્રમુખાઃ સર્વે ચદ્વાંજલિભિરીશિતુઃ ।
 ઘ્યાયંતિ ભાવતો નિત્યં વદંધિ યુગ તીરજમ્ ॥
 કૈલાસ વિમલે રમ્યે રુપભો યં જિનેશ્વરઃ ।
 ચકાર સ્વાયતારં ચો સર્વઃ સર્વગતઃ શિવઃ ॥

અર્થ—જેમણે વીર પુરોને માર્ગ ખતાવ્યો છે, જેમને સુર અને અસુર દેવનાઓ નમસ્કાર કરે છે અને જેઓ ત્રણ પ્રકારની નીતિના ખતાવનાર છે એવા પ્રથમ જિન (આદિનાથ ભગવાન) યુગની શરૂઆતમાં થયા.

સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, સર્વ દેવોથી પૂજાતા, ત્રણ છત્ર ધારણ કરનારા, મોક્ષનો માર્ગ ખતાવનારા, સૂર્ય પ્રમુખ સર્વ દેવો દ્વારા જોડી નમસ્કાર કરી ભાવથી હૃદયમાં જેમનું ધ્યાન થરે છે, જે સર્વના કલ્યાણરૂપ અને સર્વવ્યાપી છે એવા શ્રી રુદ્રભદ્રે જિનેશ્વરે રમણીય અને નિર્મળ કૈલાસ પર્વત ઉપર સ્વ અવતાર ધારણ કર્યો, નિર્મલ ધારણ કર્યું, મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો.

નમ્ભદ્રેવ બાદ પુરાણોમાં ભગવાન નેમિનાથનું વધારે વર્ણન મળે છે કારણ કે લગભગ ૧૮ પુરાણોના રચયિતા મહર્ષિ વ્યાસને મહાભારતના સમકાલીન માનવામાં આવે છે એટલે કે વ્યાસ મુનિને આપણે નેમિનાથ સ્વામીના સમયની વ્યાસપાત્રમાં થએલા માની શકીએ છીએ.

પ્રસાસ પુરાણમાંના ઉલ્લેખો

પ્રસાસ પુરાણમાં દારિકા નગરી અને નેમિનાથ મારે નીચે મુજબ સંખ્યા છે:—

ચરિત્ર છે તે નામો તથા પ્રસંગો સહિત ધ્યુનું ખરૂં જોતોના આદિ તીર્થંકર ભગવાનના ચરિત્રને મળતું આવે છે. એટલું ખરૂં કે ભાગવતમાંની ભાષા જૈન રીતિથી જુદી પડે છે પણ તે તો સ્વાભાવિક છે. નિપક્ષપાતપણે અન્વેષણ કરવામાં આવે તો જાણતી પણ ખાત્રી થાય તેમ છે કે ભાગવતમાંના ઋષભદેવ તે જોતોના પહેલા તીર્થંકર શ્રી રૂપભદ્રેય ભગવાન જ છે.

યોગાચરિ'કમાં ઉલ્લેખ

મહાભારત પહેલા રામાયણના કાળ રહેવાય છે અને રામચંદ્રના કુળ પુરોહિતદ્વાગ વિગ્નિન “યોગાચરિટ” ના પ્રથમ વૈરાગ્ય પ્રવચનમાં નીચે મુજબ વર્ણન છે:—

નાદં રામો ન મે ચાંછા ભાવેષુ જ ન મે મનઃ ।

શાન્તિમાસ્થાતુમિચ્છામિ સ્વાત્મન્યેવ જિજ્ઞો યથા ॥

અર્થ—હું રામ નથી, મને કશી ઇચ્છા નથી, અન્ય કોઈ ભાવોના પદાર્થોમાં મારું મન નથી. હું તો જિનદેવની મારફત મારા પોતાના આત્મામાં જ શાંતિ સ્થાપન કરવા ઇચ્છું છું.

આ ઉપરથી અને જૈન માન્યતા પ્રમાણે રામચંદ્રના સમયમાં જૈનધર્મ હતો અને તેઓ વીશમા તીર્થંકરના શાસનમાં જૈન દીક્ષા લઈને મુક્ત થયા છે.

આ બધા ઉદાહરણોમાંથી એક વસ્તુ સ્પષ્ટ ફલિત થાય છે કે જૈનધર્મના પ્રભાવ, પ્રસાર અને પ્રચારે રામાયણ-મહાભારત, વેદ-પુરાણ વિ. ગ્રંથોના કર્તાઓના સમયમાં હતો. વેદ મંત્ર “ઋષભાદ્ય વર્ષમાનાન્તાન્ ચુરુર્વિદતિ તીર્થેકગન્” નો અર્થ નિપક્ષવેદ પારંગત પણ ખત્વી શકતા નથી.

ભગવાન ઋષભદેવની ગુણગાથા તો વેદોએ પોતાના ૮ માં દે
નરમા અવતાર માનીને ખૂબ જ કરી છે, અને રૂષભદેવનો મુગ અને
તેનું ચોક્કસ સમયકરણ કરવું એ પણ એક કઢીન વસ્તુ છે કારણ
દે ઇતિહાસ તો ફક્ત ૪ હજાર વર્ષ મુધીનો જ સંશોધિત ઇતિહાસ
ખતાવે છે. તેના પૂર્વના ઇતિહાસ ખતાવવા માટે અસમર્થ છે. એટલે
જૈનધર્મની સ્થાપના તેના ઉદયકાળ વિ. નો કયાસ કાઢવો એ કઠણ
તો નહિ પણ અસંભવ જેવું જ છે.

બીજા અધ્યાયામાં ઉલ્લેખો

હંતુમાન નાટકમા નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

ચંદ્રીયાઃ સમુપામતે શિષ્ય, હતિ દ્રક્ષેતિ વંદશન્તિનઃ ।

યૌઘ્યા યુધ્ધહતિ પ્રમાણ પદ્યઃ કર્તેતિ નૈયાયિકાઃ ॥

અર્ધન્નિત્યથ જૈન શાસનરતાઃ કર્પેતિમિમાંસકાઃ ।

સોડયંધો વિદધાતુ યાંચ્છિત કલં પ્રેલોમ્યનાથપ્રમુઃ ॥

જેની શિષ્યાગીઓ શીવ કહીને, વેશન્તિઓ ખલ્લ કહીને,
બીદો બુદ્ધ કહીને, નૈયાયિકો દર્તા કહીને, જૈનો અહંત કહીને અને
મિમાંસકો કર્મ કહીને ઉપાસના કરે છે તે ત્રણ લોકના સ્વામી-
નાથ પ્રભુ તમોનં તમારા યાંચીત ફળ આપે ! (તમારા મનોરથ
સફળ કરે !)

ભટ્ટહરી વેરાઅ પ્રકરણમાં કહે છે કે—

પદ્મે રાગિણુ રાજતે પ્રિયતમા દેહધર્ધધારી હરી ।

નિરાગેષુ જિનો વિમુક્ત છલના સંગો ન ચમ્પાત્પરઃ ॥

રાગી પુરોમાં પ્રિયતમા સ્ત્રીના અર્ધા શરીરને ધરવાવાળા (જેનું વામાંગ ગૌરી સ્ત્રી છે એવા) શિવ જ શોભે છે અને વિરાગીઓમાં જેમણે સ્ત્રીઓનો સંગ ત્યજ્યો છે એવા જિનદેવથી વિશેષ ડાઘ નથી.

મનુસ્મૃતિમાં :—

કુલાદિવીજં મર્વેષાં પ્રથમો વિમલવાહન : ।

ચક્ષુર્દમ્ભાશ્ચ યશસ્વી વામિચન્દ્રોઽય પ્રમેનજીત ॥

મરુદેવી ચ નામિશ્ચ ભરતઃ કુલસત્તમઃ ।

અદમો મરુદેવ્યાં સુ નામેર્જાત ઇન્દ્રવમઃ ॥

દર્શયન્ વર્ત્મ ધીરાણાં સુરાસુરનમસ્કૃતઃ ।

નીતિવ્રિત્તપક્ષાં ચૌ યુગદૌ પ્રથમો જિતઃ ॥

અર્થ—સર્વ કુળોના બીજરૂપ પહેલા વિમળવાહન કુળકર થયા. તે પછી ચક્ષુ'માન, યશસ્વી, અભિચન્દ્ર, પ્રમેનજીત, મરુદેવી તથા નાભિ મળી કુલ સાત કુળકર ભારતમાં થયા. આઠમા કુળકર નાભિરામથી મરુદેવીની દૂખે ઉપન્ન થયા. તેઓ યુગની આદિમાં ધીરોને માર્ગ બતાવનારા, સુર અસુરોથી પૂજાતા, ત્રણ પ્રકારની નીતિના રચનારા પહેલા જિન જન્મવાન થયા.

અહિંયાં વિમળવાહન આદિ નામે આપેલા છે તે જીન માર્ગોમાં આપેલા કુળકરોના નામને મળતા આવે છે, અને મરુદેવી માના તથા નાભિ રામના પુત્ર થી કષ્યમદેવ પહેલા તીર્થંકર થયા છે.

મનુ જન્મવાન સત્ય યુગમાં થયા હોવાનું વૈદિક મત માને છે. તો તે વખતે પણ જૈનધર્મ વિદ્યમાન હતો એમ સિદ્ધ થાય છે.

શાકટાયન વ્યાકરણમાં

ઈ સ ૧૮૬૩ માં મદ્રાસ પ્રેસીડેન્સી કોલેજના સંસ્કૃત તથા કમ્પેરેટીવ હાઇનોનોલજી (ભાષાશાસ્ત્ર) ના પ્રોફેસર મી ગુસ્તાવ ઓપટેન્ઝે શાકટાયન વ્યાકરણ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે

પાણીની વ્યાકરણાચાર્ય કરતાં ઘણા સમય પહેલાં શાકટાયન વ્યાકરણાચાર્ય ધર્મ ગયા છે પાણીની તેના વ્યાકરણમાં શાકટાયનને પોતાના પૂર્વર્થી તરીકે ગણાવે છે

શાકટાયન વ્યાકરણનું મંગળાચરણ આ પ્રમાણે છે —

નમઃ શ્રી વર્ધમાનાય પ્રયુધ્ધાશંપય સ્તવે ।

યેન શબ્દાર્થસંઘાસાર્થેણ સુનિરૂપિતા ॥

અર્થ—જે સર્વે પ્રભુએ શબ્દ તથા અર્થના સમંધનું નિરૂપણ કર્યું છે જે સર્વ વસ્તુના સ્વરૂપને જાણે છે એ શ્રી વર્ધમાન પ્રભુ (જેનેના ચોવીશમાં તીર્થકર) ને નમસ્કાર હો

શાકટાયનાચાર્ય પોતાના વ્યાકરણના દરેક પદાત્માં —

મહાશમણર્મઘાધિપતે. શ્રુતવેચલિદેશીવાચાર્યસ્ય
શાકટાયનસ્ય ॥

એમ લખે છે અમણસઘાધિપતિ તથા શ્રુત દેવગી શબ્દો જો ના ખાસ પારિભાષિક શબ્દો છે

જુદા જુદા ઇતિહાસકારોના મત

જૈનધર્મની પ્રાચીનતા માટે જોના પોતાના સ્વમુખે કહે તેના કરતાં આપણે જુદા જુદા ઇતિહાસકારોના અને વિદ્વાનોના કથનો વડે નિચારીશું —

શ્રીમાન મહામહોપાધ્યાય ડાક્ટર સતીશચંદ્ર ટિબ્બલ
એમ. એ., પી. એચ. ડી., એફ. આઇ. આર. એસ. સિદ્ધાંત મહોદધિ
આચાર્ય સંસ્કૃત કોલેજ કલકત્તાનું કહેવું છે:—

જૈન મત ત્યારથી પ્રચલિત થયો છે જ્યારથી
સંસારમાં સદિનો પ્રારંભ થયેલ... મને આ કહેતા જરાય
સંકોચ નથી કે જૈનદર્શન વેદાંતાદિ દર્શનાધી પણ
પ્રાચીન છે.

શ્રી. કમ્પ્લેક્ષ એમ. એ. ૧૯૦૪-૫ ના ડિસેમ્બર તથા
જાન્યુઆરીના ધિયોસોફિસ્ટમાં લખે છે.—

“જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીન ધર્મ છે જેની ઉત્પત્તિના
ઇતિહાસનો કપાસ કાઢ્યો ઘણી જ મુશ્કેલીની વાત છે.”

હિન્દી વિશ્વકોષના તંત્રી-સંપાદક શ્રી આચાર્ય પ્રાચ્યવિદ્યા
મહાશય શ્રી નગેન્દ્રનાથજી જૈનધર્મ માટે તેના પ્રથમ તીર્થંકર
માટે નીચે મુજબ દવાલો આપે છે:—

ઋષભદેવજીએ જ સંભવતઃ લિપિ વિદ્યા માટે લિપિ
કૌશલ્યનું ઉદ્ભાવન કરેલું હવું. ઋષભદેવે જ સંભવતઃ
બ્રહ્મવિદ્યા શિક્ષણને ઉપયોગી બણીને બ્રાહ્મી લિ. લિપિનો
પ્રચાર કરેલ...

કવીન્સ કોલેજ બનારસના શિષ્યાલેખ આદિ લિ. ના આચાર્ય
શ્રીયુત્તમગુરુરામ કૃષ્ણજી સર્મા લ'ડુ બી. એ., પી. એચ. ડી., એમ.
આર. એ. એસ., એમ. એ. એસ., બી. એમ. જી. એ. એસ. એ
પોતાના એક વ્યાખ્યાનમાં જણાવેલ છે:—

મર્ત્ય પ્રથમ આ ભારતવર્ષમાં ઋષભદેવજી નામના મહર્ષિ ઉત્પન્ન થએલ. તે દયાવાન, ભદ્રપરિણામી પહેલા તીર્થંકર થયા. જેમણે મિથ્યા અવસ્થાને ઝેઠું મમ્યગદ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ચારિત્રરૂપી મોક્ષ સાક્ષનો ઉપદેશ આપ્યો. આજ જિનદર્શનની સ્થાપના થઈ. ત્યારબાદ અશ્વત્થામથથી લઈને મહાવીર સુધી ત્રેવીશ તીર્થંકર પોતાના મમયમાં અજ્ઞાની જીવોનો મોહ અંધકાર નાશ કરતા રહ્યા.

કેમરી પાના ૧૯૦૪ ના ૧૩ મી મેબરના અકમા લોકમાન્ય પં. બાલગંગાધર તિલકે લખ્યું છે —

મહાવીર આમીએ જૈન ધર્મને પુનઃ પ્રકાશમાં આણ્યો. એ વાતને આજે ૨૦૦૦ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં છે. બા'ન ધર્મની સ્થાપના પહેલાં જૈન ધર્મ પ્રસરી રહ્યો હતો એ વાત વિશ્વાસ કરવા જેવી છે. ચોવીશ તીર્થંકરોમાં મહાવીર સ્વામી છેલ્લા તીર્થંકર હતા એનાથી પણ જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા જાણી શકાય તેમ છે.

શ્રીયુત વરદ્ધાંતજી મુખોપાધ્યાય એમ. એ. જણાવે છે —

પાર્શ્વનાથ જૈનધર્મના આદિ પ્રચારક નહોતા પણ તેનો પ્રચાર અભરજીએ કરેલ આ વસ્તુના પ્રમાણે મળે છે

એક ૧૬૨ વેદાનુયાયી હોના છતાં પણ ઇન્દોરની સન્કૃત ડાનેજના પ્રફેસર શ્રી સ્વામી વિરૂપાક્ષ વડિયર ધર્મભૂજ પડિત, વેતીથ, વિદ્યાનિધિ ચિત્રમય જગતમા લખે છે —

ઈર્ષ્યા અને ક્રૂપના કારણે, ધર્મપ્રચારકો વડે ગેહવાવાળી વિપત્તિઓ ઋદ્ધા છતાં જૈનશાસન કોઈવાર પણ પરાજિત ન થતાં મર્ત્ય વિજયો થતો રહ્યો છે. અહિંન્ દેવ સાક્ષાત્

પ્રકરણ ૫ મું

સૂત્રોની ઉત્પત્તિ

અનંત કાળથી આ વિશ્વ ચાલુ જ છે. તેમજ જૈન ધર્મ પણ અનંત કાળથી ચાલુ છે. દરેક અર્ધકાળ ચક્રમાં એટલે કે દરેક અવસર્પિણી કાળમાં તેમજ દરેક ઉત્સર્પિણી કાળમાં ચોવીસ તીર્થ કરેલાય છે. એટલે આજસુધીમાં તીર્થ કરેલી અનંત ચોવીસીઓ થઈ ગઈ. દરેક તીર્થ કરના વખતમાં બાર અંગ મૂળ સૂત્રો રચાય છે. તેને દ્વાદશાંગી કહે છે. આ પ્રમાણે અત્યાર સુધીમાં અનેક દ્વાદશાંગીઓ રચાઈ ગઈ.

હાલ અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો આરો પ્રવર્તે છે અને તેના હગભગ ૨૫૦૦ વર્ષ વહી ગયા છે. અત્યારે આપણે આ અવસર્પિણીના છેલ્લા તીર્થ કરે ભગવાન શ્રી મહાવીર રામીના શાસનમાં છીએ. એટલે આપણે હાલની દ્વાદશાંગીનો વિચાર કરવાનો છે.

આ અવસર્પિણીમાં ચોવીસ તીર્થકરો થઈ ગયા તેમનાં નામો આ પ્રમાણે છે —

૧ ઋષભનાથ	૫ મુમત્તિનાથ	૯ મુષિધિનાથ
૨ અજિતનાથ	૬ પદ્મપ્રભ	૧૦ શીતળનાથ
૩ સભરનાથ	૭ મુપાર્શ્વનાથ	૧૧ શ્રેયાસનાથ
૪ અભિનંદન	૮ મદ્રપ્રભ	૧૨ વામપૂજ્ય

૧૩ નિમળનાથ	૧૭ કુચુનાથ	૨૧ નમીનાથ
૧૪ અનંતનાથ	૧૮ અરનાથ	૨૨ નેમનાથ
૧૫ ધર્મનાથ	૧૯ મહતીનાથ	૨૩ પાર્શ્વનાથ
૧૬ ગાતિનાથ	૨૦ મુનિસુવન	૨૪ મહાવીર

પહેલા તીર્થકરની ગણધર થયા. તેમાંથી ૮૩ ગણધરોની દ્વાદશાંગીઓ તેમના અત સમયે વિચ્છેદ ગઈ. અને બાકી રહેલા એક દીર્ઘાયુનાળા ગણધરની દ્વાદશાંગીનો થોડો થોડો હાસ થતો ગયો છતાં પણ જેમ તેમ ચાલુ રહી અર્ધ ૮૪ દ્વાદશાંગીઓની વાત વાચના વાચકોનું પ્રશ્ન થશે કે એક જ તીર્થકરની આટલી બધી દ્વાદશાંગીઓ કેમ ? તેથી દ્વાદશાંગીઓ કેમ રચાય છે તે આપણે જોઈશું કે જેથી સંકોનો ખુલાસો થઈ જાય.

દ્વાદશાંગી ગણધર મહારાજ દીક્ષા લીધા પછી ભગવાનને કેમ રચાય પ્રતિષ્ઠાત કરીને કિં તત્ત્વં (કિં સત્ત્વં) તત્ત્વં શું છે ? એમ પૂછે છે. ત્યારે ભગવાન જવાબ આપે કે ઉપત્તેજ્ઞ વા (ઉપાન્દ) ઉત્પત્તિ. ત્યારે ગણધરને શકા થાય કે કંઈકમા ઉત્પત્તિ એકવીજ હોય તો કુનિયામા કોઈ ચીજનો ન જ થાય જ નહિ માટે ઉત્પત્તિ ઉપરાંત બીજું પણ કાંઈક હોવું જોઈએ.

તે જાણુવા માટે ફરીવાર ભગવાનને વદન કરી એજ પ્રશ્ન (તત્ત્વં હુ ઉત્તેજ્ઞ) પૂછે. ત્યારે બીજી વાર ભગવાન વિગમેજ્ઞ વા (ઘ્યય) નામ એમ જવાબ આપે. આથી ગણધરને વિચાર થાય કે ઉત્પન્ન થયેલી દરેક ચીજનો નાશ થાય છે એમ એના અર્થ હોય તો પછી જગત શૂન્યકાર બની જાય.

માટે દળુ પલુ કાંઈક રહસ્ય બાજી છે એમ સમજી તે રહસ્ય જાણવા માટે ત્રીજી વાર ભગવાનને પ્રણિપાત કરી એનો એજ પ્રશ્ન (તત્ત્વ શું છે?) પૂછે. અને ભગવાન તેનો ઉત્તર ધુવંદ્રુ ઘા (ઘોઘ્ય) રિયતિ એમ આપે. આ ઉપરથી ગણધર મહારાજને તત્ત્વનું રહસ્ય સમજાઈ જાય કે દરેક નિઘમાન ચીજ ઉત્પત્તિ, રિયતિ અને વિનાશ યુક્ત છે. જો એમ ન હોય તો નિઘમાનના જ, હેવાતી જ સંભવતી નથી.

ત્રણે પ્રશ્નોત્તરનું

કોરણ

શ્રી તીર્થ કર ભગવાન આવી રીતે ત્રણ વખત જુદા જુદા જવાબ આપવાને બદલે એકી સાથે એકજ ઉત્તરમાં ઉપરના ત્રણે પદ દહી

શકે. પરંતુ એમ કરવાથી વખતે ગણધરને તત્ત્વનું રહસ્ય પૂરેપૂરું ન સમજાય, અને કટોકટી ઉત્તર આપવાથી પ્રશ્ન કરનારને વિચાર કરવાની ફરજ પડે. વિચાર કરવા છતાં પૂરેપૂરું ન સમજાય ત્યારે વિશેષ જાણવાની નિઝાસા વધે. નિઝાસા પૂરેપૂરી વધ્યા પછી ઉત્પત્તિ, રિયતિ અને વિનાશનું મહત્ત્વ પૂરેપૂરું સમજાઈ જાય.

નિવધા

અને

ત્રિપદી

ઉપર પ્રમાણે પૂછેલા દરેક વખતના પ્રશ્નને નિસેઝજા (નિવધા) નિવધા કહે છે. એટલે કે ત્રણ વખતના પ્રશ્નને પ્રશ્ન ત્રિતય અથવા ત્રણ નિવધા કહે છે. અને તેના જવાબમાં ત્રણે વખત કહેવાયેલા

ઉપ્પન્નેહ ઘા, વિગમેહ ઘા અને ધુવંદ્રુ ઘા એ દરેકને પદ કહે છે. અને એ ત્રણેય પદને ત્રિપદી ત્રિપદી અથવા પન્નગી કહે છે.

ગણધર મહારાજ

દ્વાદશાંગી રચે છે

આ ત્રણ પ્રશ્નો, નિવધાના ત્રણ

ઉત્તર, ત્રિપદી સાંબળના પછી તરત જ

ગણધર મહારાજને ગણધર નામ કમનિ

ઉદય થાય છે અને તેથી તેમને ઉત્કૃષ્ટ મતિધાન અને જુતધાન પ્રાપ્ત

યાય છે. તે પછી ગણધર મહારાજ મુદુતમાં જ બાર અંગ-દાદ્યાંગી રચે છે તીર્થ કર ભગવાન પોતે દાદ્યાંગી રચતા નથી. તેમ તેમને રચવાની જરૂર પણ પડતી નથી. કારણ કે ફક્ત મુદુત જેટલા સમયમાં તો ગણધર મહારાજ બારેય અંગ રચી કાઢે છે.

નૂતન શિક્ષણવાળાને
ઉપજતી શંકા

હાલના અંગ્રેજી જડવાદી શિક્ષણ
પામેલાએને અહિં શંકા થશે કે ભગવાન
પાસે શિક્ષણ લીધા વિના કે અભ્યાસ

ક્યાં વિના આવી ભતના ફક્ત ત્રણ સવાલ-જવાબથી જ ગણધરને બધું જ્ઞાતજ્ઞાન કેવી રીતે આવી ભય અને એમ ધરીકમાં દાદ્યાંગી રચાઈ પણ કેમ શકે? આવી શંકા કરવાનું કારણ એ છે કે આપણે મહાપુરોના જ્ઞાન, બુદ્ધિની કિંમત અથવા તેનું માપ આપણી કુદ્ર બુદ્ધિ અનુસાર જ કરીએ છીએ. સૂક્ષ્મ તત્ત્વોની સમજના અભાવે જડ-સૂક્ષ્મ પ્રમાણ મળે તેટલું જ અન્યારે સાચું માનવામાં આવે છે. તેથી આપણે હાલ ચાલુ સમયમાં બનતા કે બનેલા બનાવો ઉપરથી આની સમીક્ષા કરીશું.

અત્યારે પણ અસાધારણ
બુદ્ધિવાળા માણસો
હોય છે

શાળા કોલેજોમાં બહુતા
વિદ્યાર્થીઓમાં ધણાએને તો માસ્તરો,
પ્રોફેસરોના લેકચરો—આખ્યાનો
(ભાષણો) સાંભળ્યા પછી પણ પછી

વખત વાંચ્યા પછી જ તે વિષયની સમજ પડે છે અને તેમાંનું થોડુંક જ યાદ રહે છે. ત્યારે તેમાંનો એકાદ વિદ્યાર્થી એવો પ્રખર બુદ્ધિનો હોય છે કે તેને એક વખત વાંચવાથી જ વિષય પૂરેપૂરો સમજાઈ જાય છે. તેમજ તે બધું બરાબર યાદ રહી જાય છે. કોઈ વિદ્યાર્થીને તો વાંચવાની પણ જરૂર પડતી નથી. ફક્ત માસ્તર, પ્રોફેસરનાં લેકચર સાંભળ્યા તે જ તેને માટે પૂરતું થઈ પડે છે. સાંભળ્યું તેટલું

તરત જ સમજી જવાય છે અને તેજ પ્રમાણે યાદ રહી જાય છે.

દાખલા તરીકે અદ્ભૂત પાદશક્તિવાળા અને પ્રખર
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર બુદ્ધિવાળા શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર તો આપણા
અત્યારના જમાનામાં જ યર્ષ ગયા છે.

અવસર્પિણીના પાંચમા આરામાં-કળાયુગમાં પણ જો આવી બુધ્ધિ
શક્તિવાળા જન્મે છે તો બીજા, ત્રીજા, ચોથા આરાના સારા કાળમાં
તેનાથી પણ ઘણી જ વધારે બુધ્ધિશક્તિવાળા પુરુષો જન્મે તેમાં શંકા
કરવાનું કારણ રહેતું જ નથી. એટલે ગણધરો પહેલેથી જ મદાન
સંસ્કારી, બુધ્ધિશાળી, વિદ્યારાન હોય તેમાં શંકા રાખવા જેવું છે જ
નહિ. અને એવા જ્ઞાની પુરુષોને સ્ત્રી, વસ્ત્ર સમજતાં વાર લાગે જ
નહિ. તેઓ તો એક ક્ષણમાં જ સમજી જાય.

ચોગીઓ અને જ્ઞાનીઓ ચોગીઓ અને જ્ઞાનીઓનાં
અત્યારે પણ એક દ્રષ્ટિથી મિલન પ્રસંગો જેમજે જોયા કે
જઘણું જ્ઞાન આપી શકે છે જાણ્યા હશે તેમને તો આવી શંકા
ઉદ્ભવવાનું કારણ રહેતું જ નથી.

કારણ તેઓ જાણના જ હોય છે કે ચોગીઓ કેટલાય દલાકોના
પ્રવચનથી જેટલું જ્ઞાન આપી શકે તેટલું જ જ્ઞાન તેઓ શિષ્ય સામે
માત્ર એક નજર કરવાથી જ આપી શકે છે. તેમની દૃષ્ટિમાં જ એટલો
પ્રભાવ હોય છે કે એક ક્ષણમાં શિષ્યને બધું જ્ઞાન થઈ જાય છે.

મેહુરખાળા નામના એક પારખી ચોગી સાંતુ પુરુષ જે દાલ
અત્યારે દેશાત છે તેમના પહેલા ચુર મુસલમાન સ્ત્રી દફીરણ હઝરત
બાબાગન સાથેની પહેલી મુલાકાત તેમજ તેમના બીજા હિંદુ ચુર
શ્રી ઉપાસની મહારાજની મુલાકાતો વખતે તેમણે કાઈ વાતચીત કરી
નહોતી. કદાચ ઉપદેશ સાંભળ્યો નહોતો. ફક્ત મિલનથી, નજરે નજર

ભગવાની જ તત્ત્વનું અને સદ્ગુણ-દુનિયાનું પણ જ્ઞાન મેહેરબાખાને થઈ શક્યુ હતું.

ભગવાનના દર્શન આતો અત્યારનીજ ખતેલી વાત કરી
માત્રથીજ ગણધરને કે જ્યારે ખરા જ્ઞાન, શક્તિ તો નહી
પૂર્ણ સત્ય-તત્ત્વજ્ઞાન થઈ ગયા છે. તો જૂતા સારા કાગળમાં
સળી જાય તો તે કાંઈ ભગવાન સાથે ગણધર જેવી મહાન
નવાઈ જેવું નથી વ્યક્તિના મિલન વખતે તેમને ભગવાનની
એક દષ્ટિ માત્રથીજ કે માત્ર મણુ

સાચ જવાબથીજ જ્ઞાન કેમ ન થાય ? થાયજ. આમેય તે ગણધર
તે વખતના સર્વશક્તિ પારગત હોય છે એટલે જ્ઞાની તો હોય છેજ.
અથવા પૂર્વભવના સરકારથીજ જ્ઞાની હોય છે પણ તેમનું તે જ્ઞાન
અંકુશ હોય છે અથવા ખોટું કે ગિલમ (ઉપદ્રવ) જ્ઞાન હોય છે એટલે
જ્ઞાનને ખરાબર સત્ય રીતે મળ્યા હોતા નથી તે ભગવાનના
દર્શનથી અને ઉપર પ્રભાગેના પ્રત્યક્ષથી તત્ત્વનું પૂરેપૂરું સ્વરૂપ
સમજી જાય છે આ પ્રભાગે શક્ય સમાધાન થતા હવે આપણે
આપણા વિષયમાં આગળ વધીએ

સ્થાનકવાસી આગળ આપણે ત્રિપદા અને ત્રિપદીની
માન્યતા વાત કરી તે ચેતાખર મૂર્તિપૂજક માન્યતા
મુજબ છે ચેતાખર સ્થાનકવાસીઓ આ
માન્યતાનો અસ્વીકાર કરતા નથી તેમજ પૂરેપૂરી રીતે સ્વીકાર કરતા
હોય તેમ પણ દેખાતું નથી સ્પષ્ટ પ્રકૃતિ મુનિશ્રી અમોક્ષ્ય કરીજી
તેમના નદી સ્ત્રીના કાષ્ઠતરમાં દશમાં પાનાની પ્રત્યક્ષતા હોય
છે કે —

તીર્થ કર ભગવાન ગણધરને ઉપદ્રવ વા, ધૂલિ વા અને ચિગમે
વા એ ત્રણ પદનું ઉચ્ચારણ કરે છે, એ ત્રણ પદ કહે છે. ૫૫

માં એકલા થયેલા સાધુ પુરુષના દુઃખ પરમાણુઓ આપણા શરીરમાં દાખલ થાય છે. તેથી તે ઝોરડીમાં મેસતાં આપણને પણ તે સાંકુના જેવા જ સારા વિચારો આવવા લાગે છે. આરકોનં ઘેર સામાયિક કરવાની સમય હોય છતાં ઉપાશ્રયમાં જ સામાયિક દરવી નેંદ્રએ એમ કહેવામાં આવે ॥ તેનું પણ એ જ કારણ છે કે ઉપાશ્રયમાં રહેનારા કે આવનારા બધાય સાંસારિક વિચારો છોડીને ઉપાશ્રયમાં તો ધાર્મિક વિચારો જ કરે છે. એટલે ઉપાશ્રયમાં દુઃખ ધાર્મિક વિચારોના પરમાણુઓ ભરપૂર હોય છે. માટે ઉપાશ્રયમાં સામાયિક બહુ શાંતિથી ચિત્ત અંચળ બન્યા વિના કરી શકાય છે. આ તો મૂળ હેતુની વાત કરી પણ અન્યારે આરકો ઉપાશ્રયમાં ધાર્મિક વિચારો કરે છે કે કેમ તે તો સૌ કોઈ જાણે છે.

દિગંબર માન્યતાનો

સમન્વય

આ રીતે મનુષ્યના શરીરમાંથી

નીકળતા પરમાણુઓ અનં તેની અસર

આપણે સમજ્યા તે પ્રમાણે ભગવાનના

શરીરમાંથી ઉત્તમોત્તમ પરમાણુઓ નીકળતા જ હોય. પરમાણુઓ કોઈ શબ્દરૂપ તો નથી જ. એટલે તે પરમાણુનું ધ્વનિ નામ આપો તો પણ કોઈ વાંધા જેવું નથી. અનં તેના પરમાણુ-ધ્વનિ પ્રદલ્ય કરીને મણીધર મહારાજને પણ શ્રુતશ્રાવ પ્રાપ્ત થાય અનં તે પછી દ્વાદશાંગી રહે તો તેમાં કોઈ નવાઈ જેવું નથી. એટલે કે આપણે દિગંબરોની માન્યતા તરફ હસવાનું નથી કે વિરોધ કરવાનો નથી. પણ ઉપર પ્રમાણે સમન્વય કરી સમજાવ રાખવાનો છે.

ત્રિપદી એ સાર્વ

સિદ્ધાંતની જડ છે

બાર અંગ એટલે દ્વાદશાંગી નિવૃત્તા

અને ત્રિપદી પછી રચાય છે. તેથી ત્રિપદી

એ સાર્વ સિદ્ધાંતની જડ કહેવાય છે. સાર્વ

એટલે (૧) સર્વ જીવને દિગંબરી અને (૨) તીર્થંકર અરિહંત એમ

એ અર્થ થાય છે. સિદ્ધાંતના (૧) નિર્ણય, (૨) નિશ્ચિત મત અને (૩) મૌલિક અંશ એમ ત્રણ અર્થ થાય છે અને જડ એટલે (૧) જડ મૂળ, (૨) ખીલી, (૩) સ્ત્રીના નાકનું ધરણું એમ જડના પણ ત્રણ અર્થ થાય છે. એટલે ત્રિપદી એ સાર્વ સિદ્ધાંતની જડ છે. એમ આપણે કહીએ ત્યારે તેમા આપણે નીચે પ્રમાણેના અર્થો સમાવીએ છીએ.—ત્રિપદી એ—

- (૧) મર્થ સિદ્ધાંતોનું મૂળ છે.
- (૨) અરિહતના નિશ્ચિત મતનું મૂળ છે.
- (૩) જૈન મતનું મૂળ છે.
- (૪) જૈન આગમોનું મૂળ છે.
- (૫) જૈન દર્શિત્વ નારીના નાકનું ધરણું છે અને
- (૬) જૈન શાસ્ત્ર સંહિતારૂપ સન્નારીના નાકનું ધરણું છે.

આ પ્રમાણે ત્રિપદી એ સમસ્ત દ્વાદશાંગીનું બીજ છે.

<p>બધા ગણધરોની એક સરખીજ દ્વાદશાંગીઓ રચાય છે</p>	<p>આપણે જોયું કે ત્રિપદી પછી ગણધર મહારાજને ઉત્કૃષ્ટ મતિ અને શ્રુત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પછી તેઓ દ્વાદશાંગી રચે છે. આ વાત દરેક ગણધરને માટે સમજવી. દરેક ગણધર એ જ પ્રમાણે સચાસો પૂરે, તેમને એ જ પ્રમાણે જવાબો મળે અને તે પછી એ જ પ્રમાણે મતિ, શ્રુત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તેઓ દ્વાદશાંગી રચે. દરેક તીર્થંકરને એક કરતાં વધારે ગણધરો હોય છે. એટલે જેટલા ગણધરો તેટલી દ્વાદશાંગીઓ રચાય છે. પરંતુ તે બધી દ્વાદશાંગી અર્થ તેમજ રચનામાં એક સરખી જ હોય છે. ખરું સત્યજ્ઞાન એક જ હોય તેમાં</p>
---	---

કેરકાર ન હોય. એટલે ગણધર્મેને મન્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી સ્વાયેલી
 હાલમાંગીમાં પણ ફરક હોતો નથી. પરંતુ અર્થ અને રચનામાં એક
 સરખી હોવા છતાં વખતે શબ્દોમાં ફરક હોય છે. એક જ અર્થવાળા
 ધણા શબ્દો હોય છે તેમજ એક જ અર્થવાળું વાક્ય આપણે જુદી
 જુદી રીતે બોલી શકીએ છીએ. તે પ્રમાણે જુદી જુદી હાલમાંગીઓમાં
 પણ શાબ્દિક ફેરફાર હોય તે સ્વાભાવિક જ ગણાય.

આરામાં જૈન તીર્થની સ્થિતિ

પહેલાથી નવમા
તીર્થેકર મુધી
તીર્થ અખંડ
ચાલુ રહ્યું

આ પ્રમાણે આદિનાથ શ્રી ઋષભદેવ
સ્વામીના ૮૪ ગણધરોએ ૮૪ દ્વાદશાંગીઓ
રચેલ. પરંતુ તેમાંની એક દ્વાદશાંગી થોડે
અંશે પણ ખીન્ન તીર્થેકર શ્રી અણ્ણતનાથ
સ્વામીના સમય મુધી ચાલુ રહી. શ્રી

અણ્ણતનાથ સ્વામીનું તીર્થ સ્થપાતાં તેમના ગણધરોએ નવી
દ્વાદશાંગીઓ રચી. એટલે જુની ચાલી આવતી દ્વાદશાંગી રદ થઈ
અથવા નવી દ્વાદશાંગીમાં સમાઈ ગઈ. એવી રીતે નવમા તીર્થેકર શ્રી
સુવિધિનાથ સ્વામી મુધી દરેક તીર્થેકરના તીર્થમાં આગળની ચાલી
આવતી દ્વાદશાંગીનું સ્થાન નવી દ્વાદશાંગીએ લીધું. એટલે કે શ્રી
ઋષભદેવ સ્વામીએ શરૂ કરેલું તીર્થ-જૈન શાસન નવમા શ્રી સુવિધિ-
નાથ સ્વામી મુધી અખંડ ચાલુ રહ્યું.

નવમાથી સોળમા
તીર્થેકરના તીર્થો
વચમાં નાણુદ રહ્યા

નવમા તીર્થેકર શ્રી સુવિધિનાથનું
તીર્થ દસમા તીર્થેકર શ્રી શીતળનાથ
સ્વામી થયા ત્યાં મુધી ચાલુ ન રહ્યું.
તેવી રીતે શ્રી શીતળનાથ સ્વામીથી સોળમા

તીર્થેકર શ્રી ગાતિનાથ સ્વામીના સમય મુધી વચમાંના દરેક

તીર્થ' કરના તીર્થોં ખીજ તીર્થ' કર થયા પહેલાં ધણા દાગ પહેલાં જ નાણુદ થયા. નવમા અને દશમા તીર્થ' કરની વચમાં એક ચતુર્થાંશ પશ્યોપમ સમય મુધી તીર્થ' નાણુદ રહ્યું. જૈનધર્મનું નામનિશાન તેટલો વખત રહ્યું નહિ. ધર્મ રહ્યો નહિ અને અધર્મ પ્રવર્ત્યો. તેવી રીતે દશમાંથી સોળમા તીર્થ' કર મુધીના દરેક તીર્થ' કરની વચમાંના ૭ આંતરામાં અનુક્રમે એક ચતુર્થાંશ પશ્યોપમ, ત્રણ ચતુર્થાંશ પશ્યોપમ, એક ચતુર્થાંશ પશ્યોપમ, ત્રણ ચતુર્થાંશ પશ્યોપમ, એક ચતુર્થાંશ પશ્યોપમ અને એક ચતુર્થાંશ પશ્યોપમ મુધી તે તે તીર્થ' કરના તીર્થોં નાણુદ રહ્યાં, તીર્થ' નાણુદ થવાની સાથે તે તે તીર્થ' કરના સમયમાં થએલી દ્વાદશાંગીઓ પણ નાણુદ થઈ.

સોળમાંથી ચોવીશમા
તીર્થ' કર મુધી તીર્થ'
અખંડ ચાલુ રહ્યું

ત્યારપછી સોળમા શ્રી શાંતિ-
નાથના સમયથી ચાલુ થએલું તીર્થ'
અખંડિતપણે અત્યાર મુધી ચાલુ
રહ્યું છે. આ પાંચમા આરાના અંત

મુધી એટલે કે મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણથી ૨૧૦૦૦ વર્ષ મુધી થેડુંક પણ ચાલુ રહેશે. પાંચમા આરાના અંત સમયે શ્રી દશવૈદાક્ષિક સૂત્રના પહેલા ચાર અધ્યયન ચાલુ રહેશે. તેમજ આ આરાના અંતે શ્રી દુષ્પ્રજાસુરિ છેવડા મુનિ, દદ્દુણી છેલ્લાં સાધ્વી, નાગિક્ષ છેલ્લાં આયક અને નાગશ્રી (કે સત્યથી) છેત્રી આવિષ્ઠ થશે. તે પછી તીર્થ' સદંતર નાણુદ થશે. આરા સંખંધી વિગ્રેષ વિગત જાણવા ઇચ્છનારે શ્રી "જંમુદ્વીપ પન્નનિ" માં જોઈ લેવું.

દ્વાદશાંગીને

લય

જેવી રીતે શ્રી અજીતનાથથી માંડીને શ્રી
મુવિધિનાથ સ્વામી મુધીના સમય મુધી આગલા
આગલા તીર્થ' કરની દ્વાદશાંગી તેની પંડી-
પંડીના તીર્થ' કરની દ્વાદશાંગીમાં લય પામી તેવી જ રીતે સોળમા શ્રી

શાંતિનાથ સ્વામીથી ચોવીશમા શ્રી મહાવીર સ્વામી મુધી આગલા આગલા તીર્થ કરની દાદશાગી પછી પછીના તીર્થ કરની દાદશાગીમાં લય પામી. આમ એકંદર તીર્થ અખંડપણે ચાલુ રહ્યું. હાલમાં હેલ્થ એટલે ચોવીશમાં તીર્થ કર શ્રી મહાવીર સ્વામીનું શાસન ચાલે છે એટલે તેમના સમયમાં રચાયેલી દાદશાગી અત્યારે ચાલુ છે, જે કે વીર નિર્મણને હજુ તો અઢી હજાર વર્ષ જ ચિત્યાં છે પરંતુ તેટલા વખતમાં તો બારે અંગના ધણી મોટા ભાગનો નાશ થઈ ગયો છે અને ફક્ત થોડોક ભાગ જ ઉપસબ્ધ છે.

તીર્થકર ક્યારે

ચાય છે ?

આ એનિદાસિક હકીકત ઉપરથી આપણે એ તારવી ગણીએ છીએ કે તીર્થકરોમાંના ફક્ત એક પહેલા તીર્થકર ત્રીજા આરાની અંતમાં ચાય છે અને બાકીના ત્રેવીશ તીર્થકરો ચોથા આરામાં ચાય છે. આ બધાય તીર્થકરોની વચ્ચેમાં એટલે કે ફરક તીર્થકરની પછી ધર્મપાલન ઝોણું ઝોણું થતું જાય છે અને લગભગ નષ્ટ થઈ જાય છે અર્થાત્ નષ્ટ થયા જેવી સ્થિતિ આવે છે ત્યારે બીજા તીર્થકર ચાય ■

તીર્થકરો માનવીને ધર્મ

માર્ગે ચડાવે છે

મનુષ્યો અનેક અશુભ-ખરાબ પ્રતિભાઓ-કર્મોથી પ્રસિદ્ધ થએલા હોવાથી મનુષ્ય સ્વભાવ હંમેશાં નીચે પડવાનો અથવા ઉતરવાનો હોય છે. ખરાબ કર્મો હંમેશાં નીચે પાડે છે-ઉંડા ઉતારે છે તેથી મનુષ્યો હંમેશાં કામનુંશ્ચા-મોહમાં રાખ્યા રહે છે. પરંતુ એ બધા આત્માને નીચા ઉતારનારા છે એની મનુષ્યોને ખબર હોતી નથી-ખબર પડતી નથી તીર્થકર લગવાન અને દેવગણનીઓ મનુષ્યોને તેમના દુઃખોના કારણો બતાવે છે-

પ્રકરણ ૭ મું

હાલની દ્વાદશાંગી

ભગવાનનું
પહેલું
સમયસરણ

શ્રી મહાવીર સ્વામીને ઋણપાસિકા નદીના ઉત્તર તટ ઉપર દેવગયાન ઉપન્યું. એટલે તેમનું સમયસરણ ત્યાં જ રચાયું પરંતુ ત્યાં પ્રભુની દેશના ખાલી ગર્ભ સામાન્ય રીતે તીર્થંકર ભગવાનના પહેલા સમયસરણમાં કોઈ દીક્ષા ન લીધે તેનું બને નહિ. ન બને તેનું બાં તેને અચ્છેડે કહે છે. શ્રી મહાવીર સ્વામીના પહેલા સમયસરણમાં કોઈએ દીક્ષા ન લીધી તેથી તે અચ્છેડે બન્યું.

અગ્નીઆર
ગણધર

તે પછી બનિયું સમયસરણ અપાપાપુરીમાં મહાએન વનમાં રચાયું. ત્યાં પ્રભુએ દેશના દેવા માંડી. તેટલામાં શ્રી ધન્વન્તરિ ત્યાં આગ્યા. અને તેમના મનમાંની છુપી ચંકાનું ભગવાને વગર પૂછ્યે સમાધાન કરવાથી તેમણે ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી. તે પછી શ્રી અગ્નિમૂર્તિ વિગેરે દશ બ્રાહ્મણો એક પછી એક આગ્યા. અને તે દરેકના મનમાં છુપી એકેક ચંકા હતી તે દરેકની ચંકાનું ભગવાને વગર પૂછ્યે સમાધાન કરવાથી તે બધાએ પણ દીક્ષા લીધી. આ પ્રમાણે એ અગ્નીઆદિમને દીક્ષા અપાતાં તેમને ગણધર પદ આપવામાં આગ્યાં.

એટલે શ્રી મહાવીર ભગવાનના નીચે પ્રમાણે અગીઆર ગણધર થયા.

૧. ઇન્દ્રજૂતિ (ગૌતમ સ્વામી)	૭. મૈત્રેયપુત્ર
૨. અગ્નિજૂતિ	૮. અકંપિત
૩. વાયુજૂતિ	૯. અચળપ્રાતા
૪. વ્યક્ત	૧૦. મેતાય
૫. મુધર્મા સ્વામી	૧૧. પ્રભાસ
૬. મંડિક	

અગીઆર દ્વાદશાંગીઓ યતુર્વિધ સંધ સ્થપાયા પછી ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ એ અગીઆરેય ગણધરોને, સર્વ જીવોને હિતકારી એવા સર્વ સિદ્ધાંતની ત્રિપદીરૂપ આપી બતાવી. એટલે એ

દરેક ગણધરે મુકુતમાં દ્વાદશાંગી રચી, એ પ્રમાણે એકંદર અગીઆર દ્વાદશાંગી રચાઈ. તેમાં પહેલાં સાત ગણધરોની સૂત્રવાચના—શાબ્દિક રચના જુદી જુદી બની. આઠમા અને નવમાની દ્વાદશાંગીઓ એક સરખી બની. તેમજ દશમા અને અગીઆરમાંની દ્વાદશાંગીઓ પશુ એકસરખી બની. સૂત્રોના અર્થની દૃષ્ટિએ તો બધી દ્વાદશાંગીઓ સરખી જ બને અને આ અગીઆરેય દ્વાદશાંગીઓ સરખી જ બની. પશુ શબ્દની રચનાના હિસાબે બીજા દ્વાદશાંગીઓ એકસરખી બની અને બાકીની બધી જુદી જુદી બની. આ દ્વાદશાંગી—આર બંગ સૂત્રો રચાયા તેના નામ નીચે પ્રમાણે—

૧. આચારાંગ (આચારાંગ)	૬. સાતાધર્મકથા (નાયા ધર્મ કહાઓ)
૨. સૂત્રકૃતાંગ (સૂત્રગકાંગ)	૭. ઉપાસક દેશા (ઉપામગ દેશાઓ)
૩. સ્થાનાંગ (સાણાંગ)	૮. અંતકૃદંજા (અંતંગક દેશા)
૪. સમવાયાંગ (સમવાયાંગ)	૯. અનુતરોપપાતિક દેશા.
૫. વ્યાખ્યાપ્રસૂતિ અથવા ભગવતી (વિઆહ પા જૂતિ)	(અનુતરો વચાકથ દેશા)

૧૦. પ્રથમ આકરણ (પણદાવાગરણ) ૧૨. દૃષ્ટિવાદ (દિદ્ધિવાદ)

૧૧. વિપાકસૂત્ર (વિવાગ સુત્ર)

ગણધર કેવળજ્ઞાની

થયા પડી વાચના

આપે નહિ

દરેક ગણધર દ્વાદશાંગી રહે છે.

એટલે દરેક ગણધર પોતાના શિષ્યોને

પોતાની રચેલી દ્વાદશાંગીજ ગીખવે.

લગવાન મહાવીરના અગીઆર ગણધર

હતા. એટલે તે વખતે અગીઆર દ્વાદશાંગી ચાલુ હતી. પરંતુ

ગણધરને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધીજ તે પોતાના

શિષ્યોને ગીખવે. કેવળજ્ઞાની વાચના આપે નહિ એટલે કેવળજ્ઞાની

ગણધર પોતાના શિષ્યોને બીજા ગણધરને સોંપી દીએ. તે ગણધર

પછી તેમને પોતાની દ્વાદશાંગી ગીખવે. એ રીતે કેવળજ્ઞાન પામેલાં

ગણધરોની દ્વાદશાંગીઓ લુપ્ત થાય.

કેવળજ્ઞાની ગણધરના

શિષ્યનું શિક્ષણ

કથળે નહિ

અહિંઆ એમ શંકા થાય કે

શિષ્યને ગીખવાનું સૂત્ર અધૂરું હોય

અને ગણધરને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

તો પછી તેને બીજા ગણધર પાસે

ગીખવું પડે. અધૂરું અંગ બીજા પાસેથી ગીખતાં દાંછક ગોટાળો કે

અગવડ થાય. તેના ખુલાસામાં એમ રહી શકાય કે ગીખવનાર

ગણધર મહારાજ મહાજ્ઞાની હોઈ શિષ્યનું અધૂરું રહેલું શિક્ષણ

કથળે તેનું તે બનવાજ ન દીએ. માટે તેનું બનવાનો તો સંભવ

જ રહેતો નથી. પરંતુ એટલું બંને કે બારમાંથી અમુક બે ચાર પાંચ

સૂત્રો એક ગણધરે રચેલા ગીખ્યા પછી તેમને કેવળજ્ઞાન ઉપજવાથી.

બાકીના અંગો બીજા ગણધર પાસે ગીખવા પડે.

એકજ દ્વાદશાંગી

ચાલુ રહી

લગવાન મહાવીરના અગીઆર ગણધરો-

માંથી પાંચમા ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામીની

ઉપાનીમાં જ, તેમના સિવાઈના બાકીના દશ ગરુડો કેવળગણ પામી મોક્ષ ગયા. એટલે તેમની દ્વાદશગી બંધ થઈ. એ દામના દરેક ગણધરે મોક્ષે જવાના એક મહિના અગાઉ અનગન કરેલ. તે વખતે તેમણે પોતાના ગ્રિય સમુદાયને શ્રી મુધમાં સ્વામીને સોંપી દીધેલ. એટલે ઉપર બધા ગણધરોના સિંચા શ્રી મુધમાં સ્વામીને મોપાયા. શ્રી મુધમાં સ્વામીની દ્વાદશગી બંધાને નીખરાઈ. એ પ્રમાણે ઉપર એક જ દ્વાદશગી ચાલુ રહી.

પ્રકરણ ૮ મું

શ્રી મહાવીર નિર્વાણ પછીની દ્વાદશાંગીની સ્થિતિ

શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી શ્રી મુધમાં સ્વામી ૨૦ વર્ષ મુધી મુગ પ્રધાનપદ પર રહ્યા. તેમની પછી તેમની પાટે ઉત્તરેતર નીચે પ્રમાણે મુગધર થયા.

શ્રી જ'ણુસ્વામી	૪૪ વર્ષ મુધી એટલે વીર સં.	૬૪ માં નિર્વાણ.
શ્રી પ્રભવસ્વામી	૧૧ " " "	૭૫ માં સ્વર્ગગમન
શ્રી શમ્યંભવસ્વામી	૨૩ " " "	૯૮ માં "
શ્રી યશોભદ્રસ્વામી	૫૦ " " "	૧૪૮ માં "
શ્રી સંભૂતિવિજય	૮ " " "	૧૫૧ માં "
શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી	૧૪ " " "	૧૭૦ માં "

પહેલી બાર દુકાળી અને શ્રી યશોભદ્ર પછી તેમની પાટે
પહેલું મુનિસંમેલન તેમના શિષ્ય સંભૂતિવિજય આપ્યા.
પણ આઠ વર્ષના દુકાળાળામાં જ
તેમના સ્વર્ગગમનથી શ્રી યશોભદ્રના ખીજા શિષ્ય શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી
પાટે આપ્યા. તે ચોદ પૂર્વધર હતા.

શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીના વખતમાં મગધનરેણ નંદરાજા હતા.
તેમના સમયમાં ઉપરા ઉપર લાગલાગટ બાર દુકાળ પડ્યા. આ

દુકાળોના ત્રાસથી સંવતો, મુનિ-મહારાજઓને ઘણી હેરાનગતિ ભોગવતી પડી. ગોચરી મુસ્કેલ થઈ પડી. ઘણા સાંતુઓ દક્ષિણમાં ચાલ્યા ગયા. આવા કપરા સમયને લીધે, સૂરોનું પડન પાન બહુ ઓછું થઈ ગયું તેથી શ્રુત વિસરાનું ગયું. દુકાળના અંત આવતાં વીર સંવત ૧૬૦ ના અરસામા પાટલિપુત્ર (હાલનું પટણા) માં સંવતો ભેગા થયા. અને એકનો ઉદ્દેશક તો એકનો ખડ એમ કરી ઘણી મહેનતે માંડ માંડ અગ્નીઆર અગો એકત્રિત કરી શક્યા.

ચોઠ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ
સ્વામી એકજ રહ્યા

બારમું દષ્ટિવાદ અંગ કોઈને
યાદ નહોતું. તે રક્ત શ્રી ભદ્રબાહુ
સ્વામીનેજ યાદ હતું. તેઓ તો તે

વખતે નેપાળમાં 'મહાબાહુ' નામનું ધ્યાન ધરતા હતા. એ ધ્યાન તેમણે બાર વર્ષ માટે અંગિકાર કર્યું હતું આથી શ્રી સંઘે તેમને બારમા અગની વાચના આપવા કહેવડાવ્યું. પહેલાં તો તેમણે ધ્યાનના કારણથી ના પાળી. પરંતુ ત્યારે શ્રી સંઘે તેમના એ ચર્તનને શ્રી સંઘની આઘાના ભંગ સમાન ગણ્યું ત્યારે તેમણે હા પાડી.

શ્રી સંઘે મોકલેલા
શિષ્યોને નેપાળમાં
વાચના આપવા
માંડી

તે ઉપરથી શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે
૫૦૦ મુનિઓને વાચના લેવા મોકલવામાં
આવ્યા. શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ તેમને
દરેકજ સાત વાચના આપવા માંડી. તે
આ પ્રમાણે-લિક્ષા ચર્પાથી આવતાં એક

વાચના ત્રણ કાળ વેળાએ ત્રણ. અને રાત્રે પ્રતિક્રમણ બાદ બીજી ત્રણ એમ કલ ૭ વાચના દરરોજ આપવા માંડી. આ પ્રમાણે કટકે કટકે વાચના દેતા ૪૯૯ મુનિઓ કંટાળાને ચાલ્યા ગયા. રક્ત એક શ્રી શ્યુનમ્ ત્યાં ન્હા.

શ્યુગલદ્રનો ચોદ
પૂર્વનો અભ્યાસ

શ્રી શ્યુગલદ્રે આઠ વર્ષમાં આઠ પૂર્વનો
અભ્યાસ કર્યો. એટલે વખતે શ્રી ભદ્રપાદ
સ્વામીએ તેમને પૂછ્યું કે તારો ઉત્સાહ

ભાંગી ગયો છે? તેમણે જવાબ આપ્યો કે ના, ના, મને તો વિશેષ
વાચના મળે તો સાઈ. વળી વધારામાં પૂછ્યું કે માનિ અભ્યાસ કેટલો
થયો ને કેટલો બાકી રહ્યો છે? શ્રી ભદ્રપાદ સ્વામીએ કહ્યું કે
સાગરમાં બિંદુ જેટલો અભ્યાસ થયો છે. અને મહાપ્રાણ ધ્યાન પૂર્વ
થઈ જશે એટલે વિશેષ વાચના આપશે એમ ખાતરી આપી. ધ્યાન
પૂર્વ થતાં સુધીમાં શ્રી શ્યુગલદ્રે લગભગ દસમું પૂર્વ પુરું કર્યું.

પાટલીપુત્રમાં શ્રી

ધ્યાન પૂર્વ થતાં વિહાર કરી શ્રી ભદ્રપાદ

શ્યુગલદ્રનો

સ્વામી તથા શ્યુગલદ્ર બન્ને પાટલીપુત્ર

બનેસો પ્રસંગ

આપ્યા. એક વખતે શ્રી શ્યુગલદ્ર સ્વામી

એકાંતમાં બેસીને અગ્નીઆરમું પૂર્વ માદ

કરતા હતા ત્યાં તેમની સંસારીપણાની સાત બહેનો જેઓ દીક્ષા
લઈ સાખીઓ થઈ હતી તેઓ શ્રી શ્યુગલદ્રને વંદના કરવા આવી.
ત્યાં શ્રી શ્યુગલદ્રે સિંહનું રૂપ વિકૃત્યું. શ્રી ભદ્રપાદ સ્વામીને આ
બાબતની ખબર પડી ગઈ. તેથી તેમણે શ્રી શ્યુગલદ્રને હવે આગળ
વાચના આપવાની ના પાડી. પરંતુ પછી શ્રી સંઘની આગ્રહભરી
વિનંતિ સિંકારી બાકીના પૂર્વોની વાચના આપી પણ તેના અર્થ ન
બતાવ્યો. વળી હવેથી કાઈને એ વાચના આપવી નહિ એમ શ્યુગલદ્ર
પામે નક્કી કરાવ્યું.

છેલ્લા ચાર પૂર્વોના

વિચ્છેદ

આ પ્રમાણે શ્રી ભદ્રપાદ સ્વામીના

સ્વર્ગગમન પછી એટલે વીર સંવત ૧૭૦

પછી છેલ્લાં ચાર પૂર્વોના અર્થથી વિચ્છેદ

થયો. અને શ્રી શ્યુગલદ્રના સ્વર્ગગમન પછી (વીર સં. ૨૧૯) પછી

છેલ્લાં ચાર પૂર્વો શબ્દથી પણ વિચ્છેદ ગયા.

આચારંગ તથા આ સમયમાં શ્રી સ્ફુળભદ્રના સાધ્વી
દશવૈકાલિકામાં બહેન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલાં ભાવના, વિમુક્તિ,
ઉમેરાયતી ચુલિકા રતિકદંપ, પિનિક્ત અર્થા—એ નામના ચાર
અધ્યયનો પૈકી પ્રથમનાં બે અધ્યયન
આચારંગ મૂળમાં બે ચુલિકા તરીકે ઉમેરાયા અને બાકીના બે અધ્યયન
દશવૈકાલિક મૂળમાં બે ચુલિકા તરીકે ઉમેરાયા.

બીજી તથા ત્રીજી વીર સ. ૨૬૧ માં સંપતિ રાજના
બાર દુકાળી રાજ્યમાં શ્રી આર્યમહાગિરિ અને શ્રી
આર્ય સુદક્ષિતમૂરિના સમયમાં બીજી વખત
બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો. ત્યારપછી શ્રી વજ્રરામીના સમયમાં વીર
સ. ૫૦૪-૫૮૪ (વિ. સ. ૩૪-૧૧૪) ની વચ્ચમાં ત્રીજી વાર બાર
વર્ષનો દુકાળ પડ્યો. પરંતુ આ બન્ને દુકાળોમાં શ્રુતને બહુ આચ
આવી હોય કે નુકસાન થયું હોય એમ જણાતું નથી.

ચોથી બાર દુકાળી અને વખત જતાં વિક્રમ સં. ૩૫૭-
બીજી મુનિસંમેલન. ૩૭૦ (વી. સં. ૮૨૭-૮૪૦) ના
માધુરી વાચના અરસામાં શ્રી સ્કન્દિશ અને શ્રી
નાગાર્જુન આચાર્યોના સમયમાં ફરી
વાર ચોથી વખત બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો. આ ભયકર દુકાળમાં
સાંત્રુઓને બિદ્ધા મળતી મુશ્કેલ થઈ પડી. સાંત્રુઓને બિદ્ધા માટે
ગુદે ગુદે અથગે વિદરતુ પડ્યું. તેથી તેઓ શ્રુતવું પદન, પાનન,
ચિતંન કરી ન શક્યા. એથી ઘણા અઘોરિકાં શ્રુતનો વિનાશ થયો.
બાર વર્ષ પછી મુકાળ થયો ત્યારે શૂરસેન દેશના પાટનગર મયુરમાં
શ્રી સ્કન્દિશ આચાર્યના પ્રમુખપદે શ્રમણ સંઘ એકઠો મળ્યો. આ

બીજું મુનિસંમેલન થયું. પહેલું પાટલીપુત્રમાં થયું હતું તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. એ સમયે જેને જે યાદ હતું તે તેઓ કહેતા ગયા અને એ રીતે અગીઆર અંગ અને ઘોડુંક પૂર્વગત સંઘટિત કરાયું. આ સૂત્રોદ્ધાર મધુરામાં થયો તેથી તેને માધુરી વાયના કહેવામાં આવે છે. અને આ વાયનામાં શારસેની ભાષાનું મિથિલ થયેલું સંભવે છે.

અનુયોગ દ્વારા
સૂત્ર રચાયું

આ સમયની લગભગમાં શ્રી આર્ચરક્ષિત
સૂત્રિએ અનુયોગ દ્વારા સૂત્ર રચ્યું.

કાંઈક અંશે શ્રુત
પુસ્તકારૂઢ થયું

અત્યારમુધી બંધું શ્રુત પરંપરાગત
કંઈક-મોટું રહેતું હતું. પુસ્તકારૂઢ નહોતું.
કહેવાય છે કે પહેલુ વહેલુ મધુરામાં તેને

સિખિન સ્વરૂપ અપાયું. પરંતુ તેને ખાસ મદત્વ અપાતું નહોતું.
કારણ કે તે સર્વમાન્ય. સંપૂર્ણ અને વ્યવસ્થિત રીતે પુસ્તકારૂઢ
કરાયું નહોતું. એટલે એ પુસ્તકોન બદલે શ્રુત કંઈક રાખવાની પૃથા
ચાલુ રહી હતી.

ત્રીજું મુનિસંમેલન
નાગાણુની વાયના

લગભગ આ જ સમયમાં વલ્લભી
નગરમાં શ્રી નાગાણુને અમલ સંઘ
એકઠો કર્યો. અને ત્યાં પણ જેને જેને

જે જે યાદ હતું તે તે સંભારી કહેતા ગયા અને તે પ્રમાણે બંધું
એકત્રિત કરી શ્રુતને વ્યવસ્થિત રૂપમાં મૂકાયું. અને તે પ્રમાણે વાયના
આપવાની વ્યવસ્થા થઈ. આ ત્રીજું મુનિ સંમેલન થયું. તે શ્રી
નાગાણુનના પ્રમુખપદે થયું હતું તેથી તેને નાગાણુની અથવા
વલ્લભી વાયના કહે છે.

મકરજી હે મું

સૂત્રો સિધિ બદ્ધ થયા

પાંચમી બાર
દુઃખી

વળા ફરી એક વાર બાર વારે બારે
દુકાળ પડ્યો. સા'યું મુનિરાત્નેને ધણે ત્રાસ
પડ્યો. કેટલાય શાસ્ત્રના સિરામણી મુનિરાત્ને
કાળને શરણ થયા. અને જે થોડું જીવું મીઠું શ્રુત રહેલું હતું તે
પણ ધણું ઝિન્નઝિન્ન થયું.

ચોથું મુનિ
સંમેલન

તેથી મુશળ થતા લબ્ધ જીવના દિત અર્થે
તેમજ શ્રુતનો લોપ ન થાય તેટલા માટે શ્રી
સંધના આપદત્રી શ્રી દેવદિગણિ કામા શ્રમણે તે
વખતે બચેલા મુનિઓને ધાત્રીપુર (સૌરાષ્ટ્રમાં હાલ વળા ગામ છે તે)
માં બેળા દ્યા.

ચાર સંમેલન
કયા કયા ?

આ ચોથું મુનિસંમેલન થયું. શ્રુત એકત્ર
કરવાને આ સદિત એકંદર ચાર મુનિ સંમેલનો
થયા હતા. તે આ સંમેલન ચોથું અને છેલ્લું
થયું. આગલા ત્રણ સંમેલનોની વિગત આપણે ઉપર જોઈ ગયા. તે
કુદમાં આ પ્રમાણે—

પહેલું વીર સં. ૧૬૦ પાટલીપુત્રમાં શ્રી હદ્રખાહુ સ્વામીના સમયમાં.
 બીજું .. ૮૨૭/૪૦ મયુરામાં શ્રી રકંદિશ સ્વામીના પ્રમુખપદે.
 ત્રીજું .. ૮૨૭, ૪૦ વલ્લભીમાં શ્રી નાગાવુન સ્વામીના ..
 ચોથું વીર સં. ૬૬૦/૬૩ .. શ્રી દેવદિગણિ સ્વામીના ..

સૂત્રો લિપિ આ ચોથા સમેલનમાં શ્રી દેવદિગણિએ ત્યાં
બદ્ધ થયા આવેલા મુનિઓના મુખેથી અવશેષ રહેલ ત્રુટિત
 અત્રુટિત આગમના પાકોને અનુક્રમે પોતાની
 બુદ્ધિથી સંકલિત કરી, લાલીઆઓ રાખી તાડપત્ર ઉપર લખાવી
 પુસ્તકારૂઢ કર્યું. એ રીતે તેઓ બધા આગમના સપાદક બન્યા.

કલ્પસૂત્રની એજ વખતે આનંદપુર-વર્દમાનપુરના રાજા
વાચના ક્રિયસેનના પુત્રનું મરણ થયાથી તેના શોક નિવારણ
 અર્થે તે રાજાની સલા સમક્ષ કલ્પસૂત્રની
 વાચના થઈ.

વાચનાનો સમય ? અત્યાર સુધી આ મુનિસંમેલન
 તથા કલ્પસૂત્રની વાચનાનો સમય
 વીર સંવત ૬૮૦. વિક્રમ સંવત ૫૨૦ ગણાતો આવ્યો છે.
 પણ પ્રાચીન ભારતવર્ષના કર્તા ડૉ. શ્રી. ત્રીભોવનદાસ લહેરચંદ શાહે
 આ માન્યતાને ખોટી ઠરાવી છે અને તે સમય વિક્રમ સંવત ૬૮૦
 નો હતો એમ પૂરવાર કર્યું છે. આ બાબતનો તેમણે વિગતવાર
 લાંબો લેખ ત્રણ ચાર વર્ષ પહેલાં જૈનધર્મ પ્રકાશ માસિકમાં પ્રગટ
 કરેલો હતો. તેમાંની મુખ્ય વિગત ટુંકમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) શ્રી દેવદિગણિના સમય માટે સમયનો આંક ૫૨૦ મળે છે.

(૨) શ્રી કલ્પસૂત્ર વાચનાના સમયનો આંક ૬૮૦ મળે છે.

(૩) સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ થયા તે વક્ષભીપુરમાં ત્યાંના રાજાની સદાયથી થયા હતા.

(૪) તે વક્ષભી વશનો સમય વિક્રમ સંવત ૫૨૫ થી ૮૨૫ નો છે તે આ પ્રમાણે:—

આદિ-ગુપ્ત સં. ૧૫૦/૬૦માં. (વિક્રમ સં. ૫૨૫-૩૫માં)

આંત-ગુપ્ત સં. ૪૫૦. (વિક્રમ સં. ૮૨૫)

ઉપરનો ૫૧૦ આંક વિક્રમ સંવત અને ૬૮૦નો આંક વીર સંવત અત્યાર મુંધી ગણાતો આન્યો છે. વીર સં. ૬૮૦ માંથી ૪૭૦ બાદ જતા ૫૧૦ રહે છે. તે પ્રમાણે તે બન્ને આંક એક જ સમયના પણ વિક્રમ સંવત અને વીર સંવત હોવાના ગણાયા છે.

મુવસેન રાજા હવે મુખ્ય દખાદત વિચારવાની એ છે કે ક્યારે થયો? વિક્રમ સં. ૫૧૦ (વીર સં. ૬૮૦) માં મુવસેન નામનો કોઈ રાજા હતો કે નહિ. તે વખતે વક્ષભીપુરમાં મુવસેન રાજા નહોતો. એટલું જ નહિ પણ વક્ષભી વંશ-વક્ષભી રાજ્યની સ્થાપના પણ થઈ નહોતી. પરંતુ વિક્રમ સંવત ૬૮૦ માં આનંદપુર-વર્દમાનપુર (હાલનું વડવાણ) માં મુવસેન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. અને તે મુવસેનના જ પુત્રમરજુના શોક નિવાણથી ૩૬૫સૂતની વાચના થઈ હશે એમ એકસ લાગે છે.

૫૧૦ નો આંક ૫૧૦ નો આંક વિક્રમ સંવતનો નહોતો કયા સંવતનો? એ ઉપર બેધુ. ત્યારે એ આંક કયા સંવતનો એ પ્રશ્ન રહે છે. એ આંક શુન સંવતનો હોય એમ જણાય છે. ગુપ્ત વંશનો જો કે ૪૫૦ માં (વિક્રમ સંવત ૮૨૫ માં) આંત આવી ગયો હતો. પણ ગુપ્ત સંવત તે પછી થયો વખત મુંધી વપરાયો-જાણવો આવુ રહ્યો હતો. ગુપ્ત

સંવત ૭૦૦ ના આંક મુધી ચાલુ હોવાનાં ઐતિહાસિક પ્રમાણો મોળુદ છે એટલે આ ૫૧૦ નો આંક શુભ સંવતનો હોય તો શુભ સંવત ૫૧૦ = વિક્રમ સંવત ૮૮૫ થાય ત્યારે વલ્લભી વંશની સત્તા તો ક્યારનીય નાણુદ થઈ ગઈ હતી તેમજ તે વખતે દ્રુવસેન નામનો કોઈ રાજા પણ નહોતો. તેથી એમ લાગે છે કે વિ. સં. (વિક્રમ સંવત ૯૮૦) ને કોઈ લઘીઆએ જૂલથી વી. સ. (વીર સંવત) લખી નાંખી હશે અને પછી બીજા લઘીઆએ વીર સંવતની સાથે વિક્રમ સંવત લાવવા માટે ૫૧૦ નો આંક લખી નાંખ્યો હોય એટલે કે વિક્રમ સં. ૫૧૦ ઉમેરી દીધો હોય તે પણ સંભવિત છે.

ઈન્ડીઅન એન્ડીક્રીટીમાં હડાણાનું તામ્રપટ ૭૫૫નું છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું છે કે વર્ધમાનપુરના રાજા દ્રુવસેનને મૂળરાજ સોલંકી સાથે જાંજીવતી નદીના કિનારે લડતું પડેલું. તેમાં મૂળરાજની છત થતાં તેણે સોલંકી વંશની સ્થાપના કરી હતી. તે ઇ. સ. ૯૪૨ = વિક્રમ સંવત ૯૯૮.

વલ્લભીજીનો રાજા
દ્રુવસેન

આ તામ્રપટની હકીકતથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજા દ્રુવસેન વર્ધમાનપુરનો સ્વામી હતો. હાલના વલ્લભીજીનું પ્રાચીન નામ વર્ધમાનપુર હતું તે તો ત્રગમહેર છે. એટલે દ્રુવસેન વલ્લભીજીનો રાજા હતો. હડાણા-વંદુકા પાસે હોઈને તેના રાજ્યનો વિસ્તાર ત્યાં મુધી હશે એમ દેખાય છે. જાંજીવતી નદી કિનારે જાંજી નામે ગામ છે ને તે વર્તમાન લીંબડી રાજ્યની પ્રાચીન રાજધાની હતું. એથી સિદ્ધ થાય છે કે તે પ્રાચીન સમયે લીંબડી રાજ્યનો સમાવેશ વલ્લભીજીના રાજ્યમાં જ થઈ જતો હતો.

આ દ્રુવસેને પોતાને આનંદપુરના રાજા તરીકે પણ ઓળખાવ્યો છે. આનંદપુર ચોટીયાના કુંગરની તળેટી પાસે હતું. એટલે દ્રુવસેનનું

રાજ્ય ચોટીલા મુખી લાંબાચું હતું. આ પ્રમાણે તે સમયે વડવાણું રાજ્ય ધણું મોટું હતું. એટલે કુવસેન પ્રતાપી રાજ હોવો જોઈએ. તેના પુત્ર મરણના શોક નિવારણાર્થે કલ્પસૂત્રની વાચના થઈ હતી. એટલે તે જૈનધર્મી અતિ મહત્ત્વ ધરાવતો રાજ હોવો જોઈએ.

વિરૂપ શાધખોળ ન થાય ત્યાં સુધી ઉપરની હકીકત ઉપરથી તો એમ નક્કી થાય છે કે કુવસેન વિક્રમ સંવત ૯૯૮ સુધી રાજ્ય કરતો હતો. અને તેના સમયમાં જ સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ થયા હતા. એટલે કે વિક્રમ સંવત ૯૮૦ માં જ પુસ્તકારૂઢ થયા હતા. (વીર સંવત ૯૮૦માં નહિ.)

લેહલાવ મટાડી સર્વ અગાઉ મધુરા સમેશનમાં જે કાંઈ શ્રુત પુસ્તકારૂઢ થયું સૂત્રો, સાત્તો લખાયા હતા તે ઉપરાંત જે જે સૂત્રો, અથવા પ્રકરણ વિગેરે તે વખતે મોજુદ હતા તે બધા આ સમેશનમાં લખી લેવાયાં, સૂત્રો લખતી વખતે માધુરી વાચના અને વહની વાચનાના પાઠોમાં ફરક આવ્યો. તેનો બચું ત્યાં મુખી સમન્વય કરાવ્યો. બચું ત્યાં મુખી એ બે વચ્ચે ॥ લેહલાવ મટાડીને તેને એકે કે અપાધું. અને જ્યાં જ્યાં તેમ ન થઈ શક્યું ત્યાં ત્યાં મહત્ત્વવાળા બેદોને પાઠાંતરરૂપે સ્થાન અપાધું. આ પ્રમાણેની અવસ્થા કર્યા બાદ માધુરી વાચના મુજબ સર્વ સિદ્ધાંત લખાવાયા. અને વહની વાચનાના મતબેદને કે પાઠ બેદને ચૂડી વિગેરેમાં સ્થાન અપાધું. છતાં જ્યાં નાગાનૂનના અનુયાયીઓ તેમ યતાં અસંતુષ્ટ થયા ત્યાં ઘાઘળ તરે પુણ એવો ઉદ્દેશ કરીને તેને મૂળ ગ્રંથોમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે, અભ્યાસ કરવામાં સુજમતા રહે એવી રીતે શૃંગણા બદ્ધ આગમો લખાયા

અંગોમાં ઉપાંગમાંના
વિષય વર્ણન જોવાની
લક્ષામણ કરવાનું કારણ

મૂળ સૂત્રો ઉપરાંત તેની ટીકાઓ,
નિયુક્તિઓ, ભાષ્યો વિગેરે લખવાના
હતા તેમજ ખીજા અથ, પ્રકરણ
વિગેરે ને ને કાંઈ સાધુઓને યાદ

હતું તે બંધુ જ લખી લેવાનું હતું. તેથી લખવાનું ઘણું હતું અને
ઘણી વખત જુદા જુદા સૂત્રોમાં એકની એક બાબત આવતી હતી,
એકના એક આશાયક (આશાવા) આવના હતા તે ફગી ફરી લખવામાં
વખત ન લાગ, માટે મણ્વદરાએ રચેલા અંગોમા પણ કેટલીક વાર
સ્થિતિએ રચેલા ઉપાંગો જોવાની લક્ષામણ કરી છે. દાખલા તરીકે
શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ઉવવાઇ સૂત્ર, છવાલિગમ સૂત્ર, પન્નરણા સૂત્રની
લક્ષામણ કરેલી જોઈએ છીએ. જેવી રીતે સમવાયમાં બ્રહ્મકલ્પના
ભાષ્યની લક્ષામણ છે. અંત વિમાનનો અધિકાર આવનાં ગજપ્રતીય
સૂત્ર જોવાની લક્ષામણ કરાઈ છે. આવી રીતે ઉપાંગોની લક્ષામણ
કરવાનું કારણ એ લાગે છે કે જે વિષય બાબતમાં લક્ષામણ કરાઈ
હોય તે વિષયનું વર્ણન તે ઉપાંગમાં વિસ્તારપૂર્વક બરાબર આપેલું
હોય છે.

શાસન સંબંધીની બધી
અગત્યની બાબતોની
નોંધ લખાવાઈ ગઈ

આ સંબંધનમાં સૂત્રો તથા ખીજા
અથો પુસ્તકારૂઢ કરતી વખતે તે
વખત મુધીમાં શાસનને અંગે બનેલા
અગત્યના બનાવોની નોંધો પણ તેમાં

દાખલ કરાઈ છે. અને તેને લીધે જ, શાઓમા શ્રી વજ્ર સ્વામી, શ્રી
આચરંક્ષિત સૂરિ વિગેરેના જ્ઞતાન્તો પણ મૂળમાં દાખલ થયા છે. આ
બંધુ શુંખલા બદ્ધ જોડયતાં તે કાળ મુધીમાં થયેલા નિન્દવો,
ઉપયોગી બનાવો અને કેટલાક આચાર્યોના ઉદ્દેશો ને ને અંગ
ઉપાંગમાં દાખલ થયા છે તે શ્રી દેવદિગણિ ક્ષમાશ્રમજે દાખલ
કયાં છે.

દુકાળોના સમયોમાં
થયેલો ભાષા ફરક

મૂળ માન્યતા પ્રમાણે વીર નિર્મળ
પંતી લગભગ એક હજાર વર્ષ અને
નવી શોધ પ્રમાણે લગભગ દોઢ હજાર

વર્ષ આ રીતે સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ થયાં. આ એક કે દોઢ હજાર વર્ષના
ગાળામાં પાંચ વખત બાર બાર વર્ષના ભયકર દુકાળ પડ્યા. તેવા
સમયમાં સૂત્રનું પાંદડું પાંદડું કરવું થયું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું.
સાંતુ મુનિરાજને સૂત્રો કંઈક રાખ્યાની અને તેમાં સ્હેજસાજ પણ
જૂલ થયા ન પામે તેની અસાધારણ ચિન્તિત હતી છતાં આ દુકાળોના
વખતમાં ન્યારે સૂત્રોના પાંદડાં, અધ્યયનો જૂઠાયા ત્યારે એ અધ્યય-
નોના મૂળ શબ્દો કે વાક્યો જૂઠાઈ ગયા હશે છતાં તેના ભાવાર્થ
યાદ હશે તેવા અધ્યયનો તે તે વખતના મુનિસભેષનોમાં બનતાં સુધી
મૂળને બરાબર મળતી ભાષામાં જ તે અધ્યયનો બનાવી વાચનામાં
મૂકાયા હશે. અત્યારના સૂત્રોની ભાષામાં થયો ફેરફાર માલુમ પડે
છે. આચારાંગ, ઉત્તરાધ્યયન જેવાની ભાષા જૂની તો ખીન કેટલાકની
ભાષા તે પછીની છે એમ ભાષા શાસ્ત્રીઓ કહે છે. તેવી રીતનો
ભાષાનો ફેરફાર થવાનું મુખ્ય કારણ ઉપર આપણે જોઈ ગયા તેમ
દુકાળને લીધે બંધ પૂરેપૂરે યાદ રહી ન શક્યું તે છે. સૂત્રો કંઈક
ન હોત તે પહેલેથી જ પુસ્તકારૂઢ હોત તો ભાષા બદલાવાનો સંભવ
ન રહેત. અને એમ બન્યું હોત તો જ ભાષાની દૃષ્ટિએ સૂત્રોનું
સાચું અન્વેષણ કરી શકાત.

શ્રુત સાચવીને મુનિ-
રાજેએ કરેલો ઉપકાર

પહેલા જ દુકાળ પછી નેટલું
યાદ રહ્યું તેટલું યાદ કરી બચાવિત
કરી, સંધરવાને બદલે દિગંબરોએ તો

સંપ્રદાયમાંથી છૂટા પડી શ્રુતને જ જવું થયું. તેને બદલે તો સંપ્ર-
દાયમાં રહીને જ મુનિરાજેએ આટલું પણ શ્રુત સાચવી રાખ્યું તેથી
તેઓએ જન સમાજ ઉપર મહાન ઉપકાર કરેલ છે.

સહીઆ વિગેરેના કારણે

પાઠ ભેદા હજી છે

હવે સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ થવાથી

તેની ભાષામાં નવો ફેરફાર થવાનો

સંભવ ન રહ્યો. છતાં તે પછી

પણ સહીઆઓની જૂઠ્ઠી તેમજ ખીજાં કારણોથી ઘણા પાઠ ભેદ ઉત્પન્ન થયા છે. એક જ સૂત્ર કે ગ્રંથની જુદા જુદા ટેકાણાની પ્રતમાં ક્યાંક ક્યાંક પાઠ ફરક તો દેખાય છે જ.

નંદી સૂત્ર આ

વખતે રચાયું

સૂત્રોનો આ રીતે ઉદાર કરતી વખતે

શ્રી દેવર્દિગણિએ એક નવું સૂત્ર રચ્યું તેનું

નામ નંદી સૂત્ર રાખવામાં આવ્યું. આ સૂત્રમાં

તેમણે પાંચ જાતના જ્ઞાનની સમજણ આપવા ઉપરાંત તે વખતના દેશાત સૂત્રોની ટીપ પણ આપી છે. તે ટીપમાં તેમણે 'એકંદર ૭૨ સૂત્રો બતાવ્યા છે. અને તેનં મે ભાગમાં વહેંચેલા છે. (૧) કાલિક અને (૨) ઉત્કાલિક. દિવસ અને રાત્રિની પહેલી અને છેલ્લી એ મે પૌરણીમાં જ બણી શકાય તે કાલિક સૂત્રો અને સર્વ કાળે, ગમે ત્યારે બણી શકાય તે ઉત્કાલિક.

પ્રકરણ ૧૦ મું

ચૌદ પૂર્વોના રચનાક્રમ

રચના બાબત
મતભેદ

ત્રિપદી એ સમસ્ત દ્વાદશાંગીનું બીજ છે એ તો સૌ ઠાઠ કબુલ કરે છે. પરંતુ તે પછી સૂત્રોના રચનાક્રમ સંબંધમાં થોડોક મતભેદ છે. એક પક્ષ એમ કહે છે કે બારેય અંગ સૂત્રો એકથી બારના ક્રમ પ્રમાણે જ રચાય છે એટલે કે પહેલું આચારાંગ અને છેલ્લું બારમું દષ્ટિવાદ.

બીજો મત

બીજો પક્ષ કહે છે કે ત્રિપદીનું બીજ પદ્ધતિ ચર્તા એનું પૂર્વગત (ચૌદ પૂર્વ) મુતરપ જાડ બને છે. અને એ જાડમાંથી ઈષ્ટિ વસ્તુઓ લઈ અગ્નીઆર અંગ રચાય છે. એટલે કે ગણધરો પ્રથમ ચૌદ પૂર્વો રચે છે અને તે પછી આચારાંગાદિ અગ્નીઆર અંગો રચે છે. તોપણ આ પદ્ધતિના એટલું તો કબુલ કરે જ છે કે રચનાના હિસાબે ચૌદ પૂર્વો ભલે પહેલાં રચાયાં પણ સ્થાપનામાં તો તે છેલ્લાં જ છે.

દષ્ટિવાદના બીજા
ભાગોનું શું ?

આની અદર એક સ્ખલન એ છે કે ચૌદ પૂર્વ એ દષ્ટિવાદ સૂત્રનો ભાગ છે. ચૌદ પૂર્વોને પહેલાં ગ્યાયાનું કહેનારા એ

દષ્ટિવાદના બીજા ભાગે પહેલા રચાયા કે છેલ્લા તે બાબત ૨૫૮ ઉલ્લેખ કરતા નથી. પરંતુ દષ્ટિવાદના બીજા ભાગે પહેલાં રચાયેલા તે ચોક્કસ રીતે કહેતા જ નથી. એટલે એ બીજા ભાગે તે છેલ્લા રચાયા હોવાનું તેઓ પણ માને છે એમ આપણે સમજવું જોઈએ. અને બીજા ભાગે પછી બન્યા અને ફક્ત ચૌદ પૂર્વો પહેલાં બન્યા એમ માનવું એ તો ઘણું જ જૂઠ્ઠાગરેલું ભાગે છે.

પૂર્વના અર્થ

ઉપરથી થતા

મતભેદ

આ મતભેદ ‘પૂર્વ’ શબ્દનો અર્થ આગળનું એમ કરવાથી ઉત્પન્ન થયો હોય એમ ભાગે છે. સ્થાનકવાસી પંડિત મુનિશ્રી અમોલખખન્નપિણ્ણ તેમના નદી સૂત્રના ભાષાંતરના

૧૯૫ માં પાનાંની અંતિમ દિપ્પણમાં લખે છે કે ભગવાન તીર્થની સ્થાપના કરે ત્યારે ગણધરને પ્રથમ આ જ્ઞાન (ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન) શીખાવે છે. તેથી તેનું નામ ‘પૂર્વ’ કહેવાય છે.

વદતો વ્યાધાત

એક વખત આપણે એમ માનીએ કે ભગવાન ગણધરને ત્રિપદી કહે એટલે ગણધરને ઉત્કૃષ્ટ મતિ અને શ્રુત જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી ગણધર મુકુર્ત માત્રમાં જ બારેય અંગ સૂત્રો રચે છે અને પછી બીજી વખત આપણે એમ કહીએ કે ભગવાન ગણધરને પહેલાં ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન શીખાવે છે તો એ વદતો વ્યાધાત થાય છે.

સમન્વય

પરંતુ અહિં આ આપણે એનો અર્થ આ પ્રમાણે ઘટાડી શકીએ. ગણધર મહારાજ દીક્ષા લીધા પહેલાં જ ચૌદ પૂર્વ નેટલું અથવા ત્યાં સુધીનું બધું જ્ઞાન શીખેલા હોય છે પરંતુ તે તેમનું જ્ઞાન ખાસ સદ્ગુરૂ પ્રાપ્ત થી લીધેલું નહિ હોવાથી સમવાણું હોય છે. અને તેથી તેઓ પોતાને બહારથી તો સંપૂર્ણ જ્ઞાની કહેવાડાવતા હોવા છતાં અંદરથી શંકાશીલ હોય છે અને તેઓ

થી તીર્થંકર ભગવાન પાસે આવે ૬ ત્યારે ભગવાન પોતેજ તેમની આંતરિક શંકાઓનું નિવારણ કરે છે. તેથી તેમનાં શ્રમે ટળી જાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સત્ય જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

આમ ઘટાવીને સમન્વય કરવા છતાં ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન ભગવાને ગણધરને પહેલું શીખડાવ્યું એમ સિદ્ધ થયું કહેવાય નહિ. કારણ ગણધરને પૂર્વનું જ્ઞાન તો પહેલેથી હોય છે પણ તે શ્રમવાળું હોય છે. અને ભગવાન તેમની શંકાઓ કાઢી નાંખી, ભ્રમ ટાળી નાંખે છે એટલે સત્ય જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

પૂર્વ એટલે પૂર્વનો અર્થ આગળનું એમ કરવાથી આ અપૂર્વ મતભેદ ઉત્પન્ન થયો છે. પરંતુ પૂર્વનો અર્થ અપૂર્વ-ઉત્તમ એમ કરીએ તો તે મતભેદ ટળી જશે. જેમ પૂર્વ દિશા એ સર્વથી ઉત્તમ દિશા ગણાય છે તેમ પૂર્વ અંગ સૂત્રો એટલે ઉત્તમ, ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળા અંગ સૂત્રો એમ અર્થ કરીએ તો પછી મતભેદને રજાન રહેતું નથી.

બીજો મુદ્દો આ મતભેદવાળા બીજો મુદ્દો એ બતાવે છે કે ચૌદ પૂર્વોમાંથી ઇષ્ટ વસ્તુઓ લઈને અગીઆર અંગ રચાય છે. ઇષ્ટ વસ્તુ તો ઉત્તમ જ હોય. અને પૂર્વોમાંથી ઉત્તમ વસ્તુઓ લઈને અગીઆર અંગ રચ્યા હોય તો તે અગીઆર અંગની મહત્તા ચૌદ પૂર્વો કરતાં પણ વધારે હોવી જોઈએ. જ્યારે આપણે ચાલી આપતી માન્યતા જોઈએ તો જણાય છે કે ચૌદ પૂર્વની મહત્તા જોતોમાં અગીઆર અંગ કરતાં વિશેષ ગણાતી આવી છે એ માન્યતાને આધારે તો આપણે એમ અનુમાન કરી શકીએ કે અગીઆર અંગ કરતાંય ચૌદ પૂર્વમાં ઘણું વિશેષ જ્ઞાન હોતું જોઈએ અને બારેય અંગ સૂત્રો મૂળ કેટલા કેટલા પદના હતા તે આપણે

નેદિયું તો જાણી કે ચૌદ પૂર્વો મળ્યા મોટા છે. એટલે વિપવની દષ્ટિએ તેમજ કદની દષ્ટિએ ચૌદ પૂર્વો સૌથી વિશેષ મહત્ત્વવાળા છે એ નક્કી છે.

સર્વોચ્ચ પાઠ્ય

પુસ્તક છેલ્લુંજ

રચાય છે

જેમ શાળા, વિદ્યાર્થીના પાઠ્ય પુસ્તકો

નીચલા વર્ગનાં પહેલાં રચાય છે અને ઉંચા

ઉંચા વર્ગના પછી પછીથી રચાય છે તેમ

પૂર્વોનો વર્ગ અંગ સૂત્રોમાં સૌથી ઉંચો છે

તો પછી પૂર્વો સૌથી છેલ્લા રચાયા હોય તો તેમાં અક્ષરલિપિ જેવું કાંઈ લાગતું નથી.

ત્રીજો મુદ્દો

મતમંદવાળા ત્રીજો મુદ્દો એ બતાવે છે કે

ચૌદ પૂર્વો પહેલાં રચાયા પછી તે સામાન્ય

માણસને શીખવાને માટે બહુ અધરા હતા. તેથી તેઓના દિલ માટે,

તેઓના શિશુ માટે જૈન ધર્મના મુખ્ય તત્ત્વો, વિષયોને સરેલી

ભાષામાં ગુંથીને અગીઆર અંગ બનાવ્યા. સર્વોચ્ચ પાઠ્ય પુસ્તકો

છેલ્લાંજ બને એમ આપમે જાણીએ છીએ તે ન્યાયે તો સૌથી

અધર્મ, સૌથી ભારે માનવાશું ચૌદ પૂર્વ સહિતનું દષ્ટિવાદ સૂત્ર સૌથી

છેલ્લું બન્યું હોય એમ જ સમજાય છે.

છતાં અત્યારે તો અનુમાન, અટકળ સિવાય સત્ય જાણવાનું

આપણી પાસે બીજું કંઈ સાધન નથી. અને દષ્ટિવાદ સૂત્ર પણ હાથ

અસ્તિત્વમાં નથી. તો તે સંબંધી નકામી વિશેષ ચર્ચા નહિ કરતાં

જેને જેમ ગમે તેમ માન્યતા રાખે તોપણ તેમાં કંઈ નુકસાન નથી.

પ્રકરણ ૧૧ મું

અંગ સૂત્રો

એક આધ્યાત્મિક શિક્ષણક્રમ

હાસના જમાનામાં કે વડુનામાં વડુના જમાનામાં જુઓ પરંતુ દરેક જમાનાનાં શિક્ષણક્રમ એક જ જાતના હોય છે એટલે કે પહેલું અક્ષરજ્ઞાન અપાવે, પછી શબ્દ જ્ઞાન, પછી સામાન્ય જ્ઞાન અને છેવટે ઉચ્ચ જ્ઞાન.

કુશીઆર વિદ્યાર્થી જલ્દી ઠીખી જાય ત્યારે મદ્દ વિદ્યાર્થીને શીખતાં વાર લાગે. આગળના વખતમાં હાસના જેવા નિશાળના વર્ગો અને વર્ગોની મુદતો નડોતી. અત્યારે કુશીઆર વિદ્યાર્થી પણ વર્ગની મુદત પુરી કર્યા પછી જ ઉપરના વર્ગમાં જઈ શકે જ્યારે આગળના વખતમાં તે જોમ જોમ વિદ્યાર્થી જ્ઞાન મહણ કરતો જાય તેમ તેમ આગળ ચડતો જતો. એટલે કુશીઆર વિદ્યાર્થી થોડા વખતમાં પણ ધણું જ્ઞાન મેળવી શકતો.

શિક્ષણક્રમ પ્રમાણે જ પાઠ્ય પુસ્તકો રચાયા. જેમ શિક્ષણની શરૂઆત સૌથી નીચલા વર્ગથી થાય તેમ પાઠ્ય પુસ્તકો પણ પહેલાં નીચલા વર્ગોનાં જ રચાય અને ઉત્તરોત્તર ચડતા વર્ગ માટે પાઠ્ય પુસ્તકો રચાય. આ ક્રમ કુદરતી છે અને સર્વસામાન્ય છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું

સૂત્રોનું વર્ગીકરણ

ગણિપિટક

શ્રી મહાવીર સ્વામીના દખતમાં તે બાર અંગ સૂત્રો જ હતાં, અને તેને સમૂહવાચક નામ તરીકે દ્વાદશાંગી નામથી ઓળખવામાં આવતા. સૂત્રોમાં આ બાર અંગને દુવાસસંગ (દ્વાદશાંગી) કહે છે. તેમજ ગણિપિટક (ગણિપિટક) પણ કહે છે. ગણિ એટલે સાદુઓના ગણ-સમૂહના નાયક. આચાર્ય અને આચાર્ય પાસે રહેતી શાનની પેટી તે પિટક. શ્રી સૂત્રનાંગ સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે જોન અમલ્ય નિર્ધયોનુ આચારાંગથી માંડીને દષ્ટિવાદ સુધીના બાર અંગો રૂપી ગણિપિટક છે. એટલે બાર અંગ સૂત્રો ગણિપિટક નામથી ઓળખાય છે.

અંગ બાહ્ય

શ્રી ગીરનિર્જળ પંથી જ્યારે ખીન્ન સૂત્રો

અંગપ્રવિષ્ટ

સ્વાચા માંડ્યાં ત્યારે અંગ સૂત્રોની અપેક્ષાએ,

નવાં સૂત્રોનું ઓળખાવવા માટે ‘અંગબાહ્ય’

એવું સમૂહવાચક નામ ગોઠવ્યું. અંગબાહ્ય એટલે અંગ સૂત્રોની બહારના સૂત્રો. અંગ સૂત્રો સિવાયનાં સૂત્રો, અને અંગ બાહ્ય શબ્દની અપેક્ષાએ દ્વાદશાંગી માટે ‘અંગ પ્રવિષ્ટ’ શબ્દ યોગ્યો. અંગ પ્રવિષ્ટ એટલે અંગ માંડેલાં સૂત્રો. એટલે બાર અંગ સૂત્રો આ પ્રમાણે સૂત્રના મુખ્ય બે વર્ગ પડ્યા.

કાલિક તે પછી અંગનાં સૂત્રોના પદન કાળમાં
ઉત્કાલિક ફેરફાર થયો. બધાં સૂત્રો ગમે ત્યારે વાંચી, રાખી,
 ભણી શકાય નહિ. અમુક સૂત્રો ગમે ત્યારે ભણી
 શકાય, ત્યારે બીજાં અમુક સૂત્રો નિશ્ચિત કાળેજ ભણી શકાય આ
 પ્રમાણે બે ભેદ—એ વર્ગ પડ્યા, તેનાં નામ અપાયાં—(૧) કાલિક અને
 (૨) ઉત્કાલિક. કાલિક એટલે કે સ અને રાત્રિની પડેલી અને છેલ્લી
 એ બે પોરિનીમાં જ ભણી શકાય તે. અને સર્કાળે, ગમે ત્યારે ભણી
 શકાય તે ઉત્કાલિક. એટલે કે—કાલિક સૂત્રો દિવસની અને રાત્રિની
 પડેલી અને છેલ્લી એમ બન્ને પોરિનીમાં જ ભણી શકાય. ત્યારે
 ઉત્કાલિક સૂત્રો ગમે ત્યારે ભણી શકાય. આ બે વર્ગ કાળની
 અપેક્ષાએ થયા.

ચાર વિભાગમાં શ્રી આચાર્યરક્ષિતસૂરિના સમય સુધી એટલે
વર્ગીકરણ કે લગભગ વીર સંવત ૫૯૦ સુધી આ
 સિદ્ધાંત સૂત્રોના બીજા કોઈ વર્ગ પડ્યા
 નહોતા. શ્રી આચાર્યરક્ષિતસૂરિએ પહેલ વહેલાં સૂત્રોના વિભાગ વિષય
 પ્રમાણે પાડ્યા. તેમજે બધાં સૂત્રોને ચાર વિભાગમાં વહેંચી નાંખ્યા.
 તે વિભાગો નીચે પ્રમાણે:—

- (૧) દ્રવ્યાનુયોગ—દ્રવ્ય એટલે તત્ત્વ અને અનુયોગ એટલે મીમાંસા.
 દ્રવ્યાનુયોગ એટલે આત્મા વિગેરે દ્રવ્યોની મીમાંસા. અથવા
 તત્ત્વજ્ઞાન.
- (૨) ગણિતાનુયોગ—ખગોળ તથા જ્યોત્ષ્ણના પરિમાણોનું ગણિત.
- (૩) અણુકરણનુયોગ—ક્રિયાકારક દૈનિક આચારની મીમાંસા.
- (૪) ચરિતાનુયોગ—સ્થિત કે એતિહાસિક કથા ચરિત્રોનો સંગ્રહ.

વર્ગીકરણ આ પ્રમાણે ચાર વિભાગો તો પાડ્યા.
 બરાબર નહોતું પણ તે વિભાગોમાં સૂત્રોને વહેંચવાનું મુશ્કેલ
 પડ્યું. કારણ કે ધર્મીયાર એક જ સૂત્રમાં બે
 કે ત્રણ વિભાગના વિષયો ચર્ચાયા હોય છે. તેથી તેના સૂત્રોને ઉપર
 પ્રમાણેના અલગ અલગ ભાગમાં વહેંચી શકાય તેમ નહોતું. તેથી
 વિષયની અપેક્ષાએ ઉપરના વિભાગો કાયમ રહ્યા. એટલે કે સૂત્રમાં
 આવી રીતના ચાર જાતના વિષયો આવે છે એટલું આ વિભાગો
 ઉપરથી સમજી શકાય, પરંતુ સૂત્રોના વિભાગ પડ્યા નહિ. સૂત્રોને
 ઉપરના ચારમાંથી અમુક એક ભાગમાં મૂકી શકાયા નહિ. એટલે
 સૂત્રો સિપિબદ્ધ થયા ત્યારે પણ તે વખતનાં સૂત્રોની કાલિક અને
 ઉત્કાલિક એમ બે ભાગમાં જ બે લાંબી ટીપ 'નંદી સુત્ર' માં
 આપેલી છે. આ ટીપો આ પુસ્તકના ત્રીજા ભાગમાં આપવામાં
 આવેલી છે.

છ ભાગમાં ધણી વખત પછી કોઈ એક વખત સર્વ
 વર્ગીકરણ સૂત્રોને છ ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા.
 આ ભાગો કોણે પાડ્યા અને ક્યારે પાડ્યા તેની
 મોંઘ મળતી નથી. આ છ ભાગો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) અંગ સૂત્રો	(૪) છેદ સૂત્રો
(૨) ઉપાંગ સૂત્રો	(૫) ચૂલિકા સૂત્રો
(૩) મૂળ સૂત્રો	(૬) પ્રકીર્ણ સૂત્રો

અંગમાદિ સૂત્રોનું આમાં પહેલો ભાગ અંગ સૂત્રો છે.
 વર્ગીકરણ તે તો પહેલેથી જ એ નામથી જાણખતાં
 હતાં. એટલે ખરી રીતે અંગમાદિ સૂત્રોને
 જ પાંચ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે. બાર અંગ સૂત્રોની

અપેક્ષાએ અંગબાણ સૂત્રોમાંથી મહત્વના બાર સૂત્રોને ચૂંટી કાઢી તેને 'ઉપાંગ' સૂત્રો નામ આપવામાં આવ્યું હશે એમ હું કહીશ કહું છું.

મૂળ સૂત્રો

હુમુહુ વિદ્યાર્થીને માંથી પહેલા, મૂળથી. સમજાતથી જે શીખવી શકાય અને મગજમાંથી વિદ્યાર્થી જે સરળતાથી સમજી શકે તેવા સૂત્રોને મૂળ સૂત્રો કહેવાયાં હોય એમ મને લાગે છે. મૂળ સૂત્રો તરીકે જે સૂત્રો મૂકાયા છે તે જોતાં માંડ અનુમાન વાસ્તવિક લાગે છે.

ઉદ સૂત્રો

ઉદ એટલે છેદી નાંખવું. એટલે કે આચારમાં ખામીઓ આવી ગઈ હોય તેને કેમ છેદી નાંખવી, ખામી મટાડીને કેમ શુદ્ધ થવું તે બતાવનાર સૂત્રોને ઉદ સૂત્રો કહેવામાં આવ્યાં એમ દેખાય છે. ઉદ સૂત્ર વિભાગમાં મુકેલાં સૂત્રો જોતાં આ અર્થ વાસ્તવિક-બરાબર લાગે છે.

ચૂલિકા

ચૂલિકા એટલે પૂરવણીરૂપ. મૂળને પૂરવણી થાય તેવાં સૂત્રો અને પ્રકીર્ણ એટલે પરસ્પરથી ઉપરના વિભાગોમાં ન આવી શકે તેવા, જુદા જુદા વિષયનાં, નાનાં અને બહુ મહત્વનાં ન હોય તેવાં સૂત્રો તે પ્રકીર્ણ અથવા પરસ્પર સૂત્રો.

ઉપાંગ સૂત્રો

અંગ સૂત્રોની અપેક્ષાએ ઉપાંગ શબ્દ યોગ્યતા હોય એમ લાગે છે તે મેં ઉપર જણાવ્યું છે. અંગ એટલે શરીર અને તેનાં ઉપાંગો એટલે અવયવો. શરીરના અવયવો તો શરીરની માથે જોડાયેલા જ હોય અને જોડાયેલા જ રહે. છુટા ન ગેર એમ ગણીને કોઈ વિદ્વાન

મુનિરાજે દરેક ઉપાંગને એક એક અંગ સૂત્ર સાથે જોડી દીધું છે ! ફક્ત લાવાર્થથી અંગ અને ઉપાંગ સૂત્રો જોડાયલા રહે તે ઉપમાને ખામીવાળું લાગ્યું હશે ! માટે અંગ સૂત્ર સાથે ઉપાંગ સૂત્રને ખાસ સંબંધ સંબંધ નહિ હોવા છતાં એકેક અંગ તથા ઉપાંગને સાથે જોડી દીધા, જેમકે પહેલા અંગ સૂત્ર આચારાંગનું ઉપાંગ ઔપપાતિક સૂત્ર. સૂત્રફલોપાંગનું ઉપાંગ રાજપ્રતીય. પરંતુ આવી રીતે જોડકાં બનાવવા જતાં પણ તેમને મુશ્કેલી નહીં. મૂળ અંગ સૂત્ર બન્ને બાર હતા પણ છેલ્લું દ્રષ્ટિવાદ સૂત્ર ધણા સમય પહેલાં વિચરેલ જવાથી બાકી અંગ સૂત્રો તો અગીઆર જ રહ્યા હતા. ત્યારે ઉપાંગ તો બાર હતા. માટે છઠ્ઠા અંગ સૂત્ર-સાતાધર્મનાં ઉપાંગ તરીકે અંદ્રપ્રગ્નપ્તિ અને સૂર્યપ્રગ્નપ્તિ એ બે ઉપાંગોને જોડી દીધાં. ત્યારે ઉપાંગ નામ જોડવામાં આવેલ હશે ત્યારે આવી જાતનો અંગ સાથે ઉપાંગનો સંબંધ જોડવાનું તો ધ્યાનમાં જ નહિ હોય અને સંબંધ વિનાનાં આવાં જોડકાણાં ખાસ ધ્યાનમાં લેવાની મને જરૂર લાગતી નથી.

પાંચ લાગોના લુદા લુદા અર્થો.

અંગ સિવાયના પાંચ લાગોના આ પ્રમાણે મેં મારી કલ્પના મુજબના અર્થ ક્યાં છે અને મને તે પદાર્થ લાગે છે. આ લાગો પાડનારાનો મૂળ આશય મારા ઉપર કહેલા અર્થ પ્રમાણેનો હશે એમ મને લાગે છે. અને આ નામો શુદ્ધિપૂર્વક યોગ્યતાં છે એમ દેખાય છે. પરંતુ આ નામોનાં બીજા મુખ્યક અર્થો વિદ્વાન મુનિરાજેએ ધરાવેલા છે તે પણ ખાસ જાણવા જેવા હોય નીચે આપું છું.

અંગ

જૈન ધર્મ શાસ્ત્રોમાં અંગ એટલે અંગ સૂત્રો સમજાય છે. ત્યારે વ્યવહારમાં અંગનો અર્થ શરીર થાય છે. તે અર્થ લઈને, શ્રુતને પ્રગ્નપતી ઉપમા આપીને નંદી સૂત્રની સુલોમાં કહ્યું છે કે જેમ પ્રગ્નપતે

મે પગ, મે જઘા (ધુટણથી કુંટી સુધીનો ભાગ), મે સાથળ, મે ગાત્રાર્ધ (છાતી અને પેટ આગળથી પીઠ સુધીના ભાગ), મે હાથ, એકે કોક અને એ માથુ એમ બાર અસ્યવો (અંગ) હોય છે, તેમ જીવન પુરૂષને આચારાગ વિગેરે બાર અથ (સૂત્રો) છે. પગની અંદર જઘા તથા સાથળનો સમાવેશ થઈ જાય છે એટલે એ રીતે બધું બધું નથી. પણ પગનો અર્થ આખો કરવાને બદલે ધુટણ નીચેનો પોઆનો ભાગ એમ અર્થ લઈએ તો કાંઈક બધમેસતુ ગણાય.

પરંતુ એકદર આ ઉપમા વાસ્તવિક લાગતી નથી. કારણ કે, હાથ-પગ વિગેરે અસ્યવો તો શરીરના ભાગો-ઉપાગો છે. એટલે એ અસ્યવોની ઉપમા ઉપાગોને બરાબર લાગુ પડી શકે છે, પણ અંગને નહિ. તેના કરતાં સ્થાનકયામી સંપ્રદાયના પડિત મુનિશ્રી સ્વ. પૂજ્ય અમોલ્ય અપિણ્ણે આ નામોના વધારે સારી રીતે સુચક અર્થો ઘટાવ્યા છે અને તેનીએ પ્રમાણ છે —

અંગ—જેમ શરીરના આધારથી સસારી જીવ વિશ્વમા રહે છે તેમ જ્ઞાનના આધારથી ધર્મ વિશ્વમા ટકી રહે છે. માટે ધર્મના સ્થાનક જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ થઈને અંગ અથવા અંગ સજ રહે છે.

આ વ્યાખ્યા બધમેસતી, ભાવવાહી, સુદર અને ભવ્ય છે.

ઉપાંગ

જેમ અંગ જરીરને હાથ, પગ વિગેરે ઉપાગો અવધવો હોય છે તે પ્રમાણે દાદશાંગી કપી અંગને બાર ઉપાગો છે. તેનું મુખ્ય કામ, અંગ સૂત્રોમાં સૂચનાયેલા વિષયોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું છે.

છેદ સૂત્રો

જન્મ કોઈ વખત ફાળી ગયું હોય તો તેને થીજડું મારી સરખું કરી શકાય અથવા કોઈ વાસનું ટુટી ગયું હોય તો તેને માધી સરખું

કરી શકાય. તે પ્રમાણે દીક્ષા સમયે મહણ કરેલા સંયમને લગતા નિયમો થોડે ઘણે અંશે દુષિત જનતાં પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ લઈને તેને મુક્ધ જનાવી શકાય. એ શુદ્ધિની રીતો જતાવનાર ગ્રંથ તે છેદ સૂત્ર કહેવાય છે.

મૂળ સૂત્રો

જેમ કાંઈ મૂળ મગજુત હોય તેમ તે વંડુ જાનર દટ્ટી ગંધ, અને ફાલીકુલી પણ શકે તેમ જે વિપર્યાના પદન પાદનથી સમ્યક્ત્વપ વૃક્ષનું મૂળ દદ જાને તે દશવિધ યતિધર્મરૂપે વિદ્વસિત થાય એવા વિપર્યા રજુ કરનાર ગ્રંથ મૂળ સૂત્ર કહેવાય છે.

આ ઉપરથી એમ પણ અર્થ કાઢી શકાય કે ધર્મ જ્ઞાનના શિક્ષણમાં જે ગ્રંથોનું પહેલા પદનપાદન થાય તે મૂળ સૂત્રો કહેવાય. મૂળ સૂત્રોનાં તેમજ ખીજ વિભાગોના નામોના ખીજ ઘણા અર્થો જુદી જુદી વ્યક્તિઓએ કરેલા છે પણ શ્રી અમોલખ ઋષિશ્રીએ ઉપરના જે અર્થો-વ્યાખ્યાઓ કરી છે તે સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ લાગે છે.

મૂલિકા

મૂલિકા એટલે મૂળ સૂત્રમાં ન જતાવેલ દટ્ટીકતનો સંગ્રહ કરી તેને અંતમાં જતાવવી તે, એવો અર્થ અર્ધ માગધી ઠેશમાં નંદી સૂત્રના આધારે કરેલ છે. દેરાવામીઓ મૂલિકા વિભાગમાં બે સૂત્રો મુકે છે-(૧) નંદી સૂત્ર અને (૨) અનુયોગદાર. ઉપરના અર્થ પ્રમાણે આ સૂત્રો આ વિભાગમાં ઘટતા નથી.

પ્રકીર્ણ એટલે પરચુરણ

આ દરેક ભાગમાં કયા કયા સૂત્રો ગણાય છે તેની વિગત આ પુસ્તકના ત્રીજા ભાગમાં આપેલી છે. તેમાં પણ મૂર્તિપૂજક તેમજ

સ્થાનકવાસીઓની માન્યતામાં ફરક છે. સ્થાનકવાસીઓ ઉપરના ૭ લાગમાંથી પહેલા ચાર લાગને જ માન્ય રાખે છે. છેલ્લા બે લાગ-ચૂલિકા અને પ્રકીર્ણ-ને માનના નથી. અંગ અને ઉપાંગ સૂત્રોને બંને સપ્રદાયો એક સરખા માને છે. પરંતુ મૂળ સૂત્રો અને છેલ્લા સૂત્રોમાં બંને સપ્રદાયોનો મતભેદ છે. આ મતભેદનું કારણ આગળ બતાવવામાં આવેલ છે. અને દરેક સપ્રદાયની માન્યતા અનુસારના સૂત્રોના નામોની તથા વર્ગીકરણોની જુદી જુદી ટીપો આ પુસ્તકના ત્રીજા ભાગમાં આપી છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું

અંગબાહ્ય સૂત્રો કોણે રચ્યાં ?

દ્વાદશાંગીના બાર અંગસૂત્રો શ્રી ગણધર મહારાજના બનાવેલા હોય છે અને દ્વાલ આપણા અંગસૂત્રો શ્રી મુધર્મા સ્વામીના બનાવેલા છે. તે આપણે આગળ ઇતિહાસ વિભાગમાં જોઈ ગયા છીએ. અંગ સૂત્રોને અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્રો કહે છે. આપણે દ્વાલમાં જોટલા સૂત્રો મળીએ છીએ તેની સંખ્યા તો ઘણી વધારે છે. તેમાંથી બાર અંગ સૂત્રો બાહ્ય કરતાં બાકીના સૂત્રોને અંગબાહ્ય સૂત્રો કહેવામાં આવે છે.

સામાન્યપણે આપણે કહી શકીએ કે ધર્મપ્રવર્તકના બનાવેલા હોય તે જ ખરા સૂત્રો શણી શકાય. અને આપણા છેલ્લા ધર્મપ્રવર્તક તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામી દતા. તો શ્રી મહાવીર ભગવાનની પ્રેરણાથી શ્રી મુધર્મા સ્વામીએ બનાવેલા બાર અંગ સૂત્રો તે જ ખરા સૂત્રો કહેવાય એટલે કે બાર અંગ સૂત્રો જ ખરેખર મહત્વના ગણાય.

શ્રી મહાવીર ભગવાનના ગમયમાં બાર અંગ સૂત્રો દતાં તે તો આપણે જાણીએ છીએ, પરંતુ તે સિવાયના બીજાં સૂત્રો પણ દતાં કે કેમ તે એક પ્રશ્ન થાય છે. તેનું અમાધાન થઈ શકે નેમ છે. પાંદડું

તો એ કે હાલના ઉપવબ્ધ સૂત્રો તથા પુસ્તકોમાં ક્યાંય એ વાત જણાતી નથી કે અગ બાહ્યમાન કોઈ પણ સૂત્ર શ્રી મદ્વાવીર ભગવાનના સમયમાં વિદ્યમાન હતું. ઉપરાંત એમ પણ સમજી શકાય છે કે ભગવાનની દેવાતીમાં ગણધર મદ્વારાજ સિવાય બીજા કોઈને સૂત્ર બનાવવાની જરૂર પડે એ પાત્ર અભવિત લાગતું નથી. જેટલા સૂત્રોની જરૂર હતી તેટલા સૂત્રો ભગવાનની પ્રેરણાથી બનાવાઈ ગયા હતા, એટલે અગબાલ્ય સૂત્રો ભગવાનની દેવાતીમાં બન્યા નહોતા એમ ચોક્કસ દેખાય છે.

અગબાલ્ય સૂત્રોમાં કોઈ નવું જ્ઞાન, નવો વિષય કે નવી બાબત બતાવેલી નથી, જે કોઈ આ વધારાના સૂત્રોમાં છે તે સર્વ મૂળ અંગસૂત્રોમાં હતું અને છે. આ વધારાના સૂત્રોમાં મૂળ અંગસૂત્રોમાંના અમુક વિષયોનું વિશેષ સ્પષ્ટિકરણ છે એમ કહી શકાય. શ્રી મદ્વાવીર ભગવાનના સમય સુધીમાં માણસોની યાદશક્તિ તેમજ સમજશક્તિ સારી રીતે તિવ્ર હતી, તેથી અગસૂત્રો તેના અર્થ અને વિચરણ સાથે જે પ્રમાણે શીખરવામાં કે સમજવામાં આવતા તે પ્રમાણે જ બરાબર સૌ કોઈ સમજી કે ગીબી શકતા; તેથી એના કરતાં વધારે સ્પષ્ટિકરણવાળા અર્થની જરૂર જ પડી નહોતી. ઉપરાંત ભગવાનની દેવાતીમાં બીજા કોઈએ નવું સૂત્ર રચવું એ ખૂદ ભગવાનની જ આશાતના

તો પણ આ વધારાનાં સૂત્રો એટલે કે અંગબાહ્ય સૂત્રો ક્યારે ક્યારે રચાયાં અને કોણે કોણે રચ્યાં તે આપણે જાણવાનું રહે છે. આ સંબંધી સંપૂર્ણ માહિતિ ઉપલબ્ધ નથી. પરંપરાથી એટલી માહિતિ આપણી પાસે આવી છે કે શ્રી મહાવીર ભગવાને જે અતિમ ઉપદેશ કર્યો હતો તે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સંગ્રહાયેલો છે, એટલે શ્રી મહાવીર ભગવાને પોતાના મોક્ષગમન પહેલાં જે છત્રીસ વર્ણુ-પૂજાયેલા પ્રત્નોના ખુલાસા કરેલા તે એકઠા કરી છત્રીસ અધ્યનવાળું સૂત્ર બનાવેલું છે. પરંતુ ઉપદેશ કોણે એકત્ર કર્યો અથવા કોણે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર બનાવ્યું તેની હકીકત મળી શકતી નથી. તે વખતે ગણધર શ્રી મુધર્મા સ્વામી હેવાત હતા માટે તેમણે બનાવ્યું હોય એમ માનવું હોય તો માની શકાય. પણ તેથી તે અંગ સૂત્ર તો ન ગણાય. કારણ કે તે મુળ સૂત્ર તરીકે બનાવેલું નહોતું. પણ તેમાં ફક્ત ઉપદેશનો સંગ્રહ અથવા અમુક વિષયોનું વિવરણ જ હતું.

આ પ્રમાણે અંગ બાહ્ય સૂત્રોમાં, શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર સૌથી પહેલું રચાયું હોય એમ માનવાને કારણ રહે છે. ઉપરાંત શ્રી મહાવીર સ્વામીના હસ્તદિક્ષિત શિષ્ય શ્રી વીરભદ્રગણિએ ‘ચતુઃશરણુ’ અને, ‘આતુર પ્રત્યાખ્યાન’ એમ બે સૂત્રો બનાવેલાં હતાં, તે પણ શ્રી મહાવીર નિર્વાણ પછી તુરતમાં બનાવાયા હશે એમ માની શકાય છે. આ બંને સૂત્રો મૂળ સૂત્રોના ભાગ ગણી શકાય અથવા આ સૂત્રોમાં મૂળ સૂત્રોના વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરેલ છે એમ કહી શકાય. તે પછી શ્રી શ્યવેકાલિક સૂત્ર રચાયાની હકીકત ઇતિહાસના પાને નોંધાયેલી છે.

તે સૂત્ર શ્રી ગણેશજી સ્વામીએ તેમના પુત્ર અને શિષ્ય મનકેતુ દુઠ્ઠ સમયમાં જટર પૂરતુ સર્વ જ્ઞાન આપવાના હિરાદાથી બારમા અંગ સૂત્ર દષ્ટિવાદમાંના 'ચૌદ પૂર્વ' નામના સૂત્ર ત્રયોમાંથી તારવીને એટલે કે મહાસ્વરની ગાયત્રીમાં ચૂરી કાઢીને દશ અધ્યયનમાં બનાવ્યું હતું.

શ્રી ગણેશજી સ્વામીએ યોગદષ્ટિથી મનકેતુ આશુલ્ય ૭ મહિનાનું બાકી છે એમ જાણતાં આ પ્રમાણે સર્વ સૂત્રોના સારરૂપ શ્રી દશવૈકલિક સૂત્ર બનાવેલું હતું અને તે સૂત્ર મનકેતુ સ્વર્ગગમન પછી શ્રી ગણેશજી સ્વામી સદરી લેવાના હતા. પરંતુ શ્રી મધે તેમને વિનંતી કરવાથી તેમણે તે સૂત્ર હેપાત રાખ્યું. કારણ કે પાંચમાં આરામાં માણસોની પાદશક્તિ તેમજ મહાશક્તિ ઓછી થતી જતી હતી તેથી અંગ સૂત્રોના સારરૂપ આ નાનું મૂત્ર મુખ્યત્વે મનકેતુ પાસે ઉપયોગી હતું.

સૂત્ર	કર્તાનું નામ	રચનાનો સંગ્રહ સમય
ઉત્તરાધ્યયન	શ્રી મહાવીર સ્વામીના અંતિમ ઉપદેશ	વી. સં. ની શરૂઆતમાં
શરેકાસિક	શ્રી ગુપ્તભય સ્વામી	વી. સં. ૬૦
ચતુઃશરણ આતુર પ્રત્યાખ્યાન	{ શ્રી મહાવીર સ્વામીના દસ દિક્ષીત શિષ્ય વીરભદ્રગણિ.	વી. સં. ની શરૂઆતમાં
પ્રતાપના	{ શ્રી સ્વામાચાર્ય (અપરનામ-પદેશ કાલિકાચાર્ય).	વી. સં. ૩૪૦
અનુયોગદ્વાર	શ્રી આચાર્યરક્ષિતમુરિ	વી. સં. ૫૬૦
નિશિથ, વ્યવહાર દયામૃત, બુદ્ધકંઠ પિંડનિર્ણયિત ઓષનિર્ણયિત	{ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી.	વી. સં. ૬૭૦
નંદી સૂત્ર	શ્રી દેવદિગણિ.	વી. સં. ૬૮૦
મહાનિશીથ	મૂળ વિચ્છેદ ગયેલું પણ એના ઉદ્ધાર શ્રીહરિભદ્રસુરિએ કર્યો અને તે પછી તેમાં બીજા સાત આચાર્યોએ એક પછી એક ઉમેરેલાં કર્યો તેથી એકંદર નીચે પ્રમાણેના આઠ આચાર્યોએ આ સૂત્ર બનાવ્યું છે:— ૧ શ્રી હરિભદ્ર ૨ શ્રી સિધ્ધમેન ૩ શ્રી ભુપ્રવાદી ૪ શ્રી મહાસેન ૫ શ્રી દેવભૂષિત ૬ શ્રી મસોધર ૭ શ્રી રવિભૂષિત ૮ શ્રી ખંડિલાચાર્ય. શ્રી. જનભદ્ર ગણિ	વીર સંવત્ર ૬૭૦ થી ૧૦૪૦

પાંચમે આદિ જેમ જેમ વીતતો ગયો તેમ તેમ માણસોની યાદ શક્તિ ઓછી થવા માંડી. તેથી મૂળ અંગ સૂત્રો તથા તેના વિવરણો બૂલાવા માંડ્યા હતા. તેની સાથે માણસોની સમજશક્તિ, પ્રહણશક્તિ પણ ઓછી થવા માંડી હતી. તેથી મૂળ સૂત્રોમાંના વિષયોના વધારે સ્પષ્ટ વિવરણવાળા ગ્રંથોની જરૂર પડી હશે જેમ અનુમાન થાય છે અને જેથી એક પછી એક અંગ બાહ્ય સૂત્રો રચાયાં હશે એમ લાગે છે.

અને આ અંગ બાહ્ય સૂત્રોમાંના ધણા ખરાં તો વીર સંવત ત્રણમે પછી જ રચાયા છે. ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકલિક, ચતુશરણ અને આતુર-પ્રત્યાખ્યાન એ ચાર ફક્ત વહેલાં બનેલાં છે એ તો આપણે ઉપર જોયું છે. બાકીના સૂત્રો ધણા મોડાં રચાયાં હશે. આ સૂત્રોમાં ભગવાન મહાવીરના વખતની ઘણી કથાઓ છે તે પણ સાબીત કરે છે કે એ સૂત્રો ધણાં મોડાં રચાયાં છે. કારણ કે શરૂઆતના સો બસો વર્ષમાં તો એ કથાઓની વાતો માણસોને યાદ જ હોય, પણ ચારસો પાંચસો વર્ષનો ગાળો વીતે ત્યારે એ વાતો બૂલાવા માંડી હોય એ સમજી શકાય તેમ છે. એટલે તે પછી આ ગ્રંથોને રચનામાં શુંથી તે ને વાતો તાજી કરાઈ હશે.

સ્થાનકવાસી પડિત મુનિશ્રી અમોક્ષમ ઋષિજીએ નંદી સૂત્રનું ભાષાતર કરેલું છે. અને તે રાજ્ય બહાદુર લાલા સુખદેવ સદાયજી જવાસાપ્રસાદજીએ છપાવેલ છે તેની પ્રસ્તાવનામાં મુનિશ્રી લખે છે કે-

“આ સૂત્રના કર્તા તરીકે દેવર્દિગણિ ક્ષમા શ્રમણને બતાવાય છે. પણ તે અસંભવ છે. કારણ કે સમવાયંગ તથા ભગવતી સૂત્રોમાં નંદી સૂત્રનો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે. માટે જેમ અગીયાર અંગ અનાદિ છે. આચાર્ય પ્રણિત ગાંધીમાં જિનેન્દ્ર પ્રણિત વચ્ચનોની સાક્ષી (ઉલ્લેખ) હોય છે પણ જિનપ્રણિત સૂત્રો આચાર્ય પ્રણિત ગ્રંથોની સાક્ષી કદાપિ હોય નહિ એ કારણથી નંદી સૂત્ર જિનપ્રણિતજ છે”

આ પ્રમાણેની ખોટી માન્યતાને લીધે મુનિશ્રીએ સૂત્રમાં કેટલાકે ભગવાનના સંબોધનો અને ગૌતમ શ્વામીના સંબોધનો ઉમેરી દીધાં છે-કે જે મૂળમાં નથી. ભગવાન કહેતા હોય અને ગૌતમ શ્વામી સાંભળતા હોય, વચ્ચેમાં પ્રશ્ન પૂછતા હોય તેવી ગીતનું બતાવવાને માટે મુનિશ્રીએ આવી રીતનો ઉમેરો કરેલ છે.

આમાં મુનિશ્રીની જૂલ લાગે છે. કારણ કે જ્યારે સૂત્રો લખાયાં ત્યારે ધણા મુનિઓ પામેથી જેને જેને જે જે કાંઈ યાદ હતું તે બધુંય એકઠું કરવાનું હતું. અને એ ગીતે બધા સૂત્રો એકઠા કરી લખાવવાના હતા તેથી કામ ધણું હતું. ઉપરાંત સૂત્રો મિલાવનાં ધાર્મિક પુસ્તકો પણ લખાવવાના હતા, એટલે શ્રી દેવર્ધિગણિ, ક્ષમાશ્રમણ ઉપર કામનો બોલો ધણો હતો. તેથી પહેલાં અંગ સૂત્રો જ લખાય અને પછી અંગબાહ્ય સૂત્રો લખાય એવો નિયમ કે આશ્રય રાખી શકાય તેમ હતું જ નહિ.

જે જલ્દી યાદ આવ્યું તે પહેલું લખાયું. તે પ્રમાણે અંગબાહ્ય સૂત્રોમાંનાં કેઈ પહેલાં લખાઈ ગયાં. અને તેમાં જે વિષય કે વર્ણન વધારે વિસ્તારથી લખાઈ ગયેલ હોય તે વિષય કે વર્ણન અંગસૂત્રમાં પણ આપવાનું હોય ત્યારે તે ઉપાંગ કે અંગબાહ્ય સૂત્રમાંનું વર્ણન જોઈ લેવાનું અંગ સૂત્રોમાં કહેવામાં આવ્યું છે. આવી રીતના અંગ બાહ્ય સૂત્રોના ઉલ્લેખ અંગ સૂત્રોમાં આપવાનું સૂત્રો લખાયાં ત્યારે જ થયું છે. તે પહેલાં નહિ. આ બાબત પંડિત મુનિશ્રી અમોક્ષ્ય ઋષિજીના ધ્યાનમાં નહિ હોય અને તેથી જ તેમણે ઉપરની ટીકા કરી હશે એમ લાગે છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું

નિયુક્તિકાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી

શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ ઘણી નિયુક્તિઓ રચી છે તેથી તેઓ નિયુક્તિકાર તરીકે ઓળખાય છે. નિયુક્તિ એટલે જેમાંથી બધું થએલા અર્થો નિયુક્ત થાય— નિયમપણે અથવા વિશેષપણે મુક્ત અર્થાત્ સિધ્ધ થાય તે. એટલે કે શબ્દ કે વાક્યમાં રહેલો ગૂઢ અર્થ સહેલાઈથી સમજાવે તે. નિયુક્તિઓ ઉપરાંત શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ સ્વતંત્ર ગ્રંથો પણ લખ્યા છે તેની ટીપ નીચે પ્રમાણે છે:—

નિયુક્તિઓ—	૧ આચારાંગ	૬ સુધ્ધપ્રસન્નિ
	૨ સુવૃત્તાંગ	૭ ઋષિભાષિત
	૩ દશવૈકાલિક	૮ પિંડ
	૪ ઉત્તરાધ્યયન	૯ ઓથ
	૫ આવશ્યક	૧૦ સંસકૃત

સ્વતંત્ર ગ્રંથો—	૧ દશાશ્વનરકંધ	૫ ગદ્યસાંતિસ્તોત્ર
	૨ બૃહતકલ્પ	૬ ઉવસગ્ગદ્ગરં સ્તોત્ર
	૩ વ્યવહાર	૭ દ્વાદશભાવ જ-મપ્રદીપ
	૪ ભદ્રબાહુસંહિતા	૮ વમુદેવ હિંડી

ભદ્રબાહુ સંહિતા એ જ્યોતિષના ગ્રંથ છે. વમુદેવ હિંડી પ્રાકૃત ભાષામાં ગવાયેલો હતો તેના અગ્ર લાખ શ્લોક હતા. દાસ જે

વસુદેવ દિંદી ઉપવ્રજ્ય છે તે બીજો છે. તે ગ્રંથ શ્રી સંઘદાસ દામા-
શ્રમણે આરંભ્યો હતો અને ધર્મસેન ગણિ મહત્તરે પૂરો કર્યો હતો.

જૈન ઇતિહાસમાં શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીના હસ્તેષ્ય બે રીતે યથેસો
છે (૧) ચૌદપૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી અને (૨) નિર્ધુક્તિકાર શ્રી
ભદ્રબાહુ સ્વામી આ બન્ને વ્યક્તિઓ જુદી જુદી દોષા છતાં એક
જ નામધારી હોવાથી ઘણા આચાર્યોએ બન્નેને એક જ વ્યક્તિ
તરીકે ગણી લીધા છે. એટલે કે નિર્ધુક્તિકાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી તેજ
ચૌદપૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી એમ ગણેલું છે. આથી દશાશ્રુત
શકેષ વિગેરે ગ્રંથો તથા નિર્ધુક્તિકારના કર્તા ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્ર-
બાહુ સ્વામી હતા એમ મનાવું આજ્યુ હતું.

આ જૂથ ઘણા સમયથી પરંપરાથી ચાલી આવતી હતી અને
લાહોરના શ્રી જૈન શાસ્ત્રમાલ્યા કાર્યાલય તરફથી સને ૧૯૩૬ માં
દશાશ્રુત શકેષ બહાર પડેલ છે તેમાં સ્થાનકવામી જૈન મુનિ, ઉપાધ્યાય
શ્રી આત્મારામજી મહારાજે પણ એજ જૂથ કરેલી છે અને મંથના
કર્તા તરીકે ચૌદપૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીને ગણાવેલા છે. તેવીજ
રીતે મૂર્તિપૂજકોએ પણ ઉપરના ગ્રંથો ચૌદપૂર્વધારી શ્રી ભદ્રબાહુ
સ્વામીએ રચેલા છે એમ ધણે ઠેકાણે લખેલું છે.

પરંતુ હમણાં ઉદ્ધવા થોડા સ્થાનોની શોધખોળ ઉપરથી આ બન્ને
વ્યક્તિઓ જુદી છે એમ પૂરવાર થયું છે. પહેલા ભદ્રબાહુ સ્વામી
ચૌદપૂર્વધર હતા અને તે શ્રી મહાવીર સ્વામી પછી પાંચમી પાટ
આવેલા શ્રી યશોભદ્ર સ્વામીના શિષ્ય હતા તેઓ વીર સં. ૧૫૬ થી
૧૭૦ સુધી સુમપ્રધાન હતા. નિર્ધુક્તિકાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી ગ્રંથર
જ્યોતિષી હતા અને પ્રસિદ્ધ જ્યોતિષી વરાહ મિહિરના બાપ થતા
હતા. આ બાબત શ્રી આત્માનંદ જૈન સત્તાબ્દી ગ્રંથમાં મુનિશ્રી
ચતુર વિજયજીએ “શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી” નામનો લેખ લખેલ છે

તેમાં વિસ્તારથી સાબીત કરેલ છે તે વાંચકોને તે આખોય લેખ
નેર્ધ જવાની લલાભથી કંઈ છે.

નિયુક્તિકાર શ્રી લદ્યાહુ સ્વામી તે ચૌદ પૂર્વધર શ્રી લદ્યાહુ
સ્વામી નહોતા તેનાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના પરિચિષ્ટ પર્વમાં ચૌદ પૂર્વધર શ્રી લદ્યાહુ
સ્વામીનો ઉલ્લેખ છે ત્યાં તેમની નિયુક્તિ વિગેરે બાબત કાંઈ
લખ્યું નથી.

૨ શ્રી સધાતિલકચરિત્ર સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકાવૃત્તિ.

૩ શ્રી જિનપ્રભસૂરિત “ઉવસઅદ્ધર” સ્તોત્ર” રૂત્તિ.

૪ શ્રી મેઝતુગાચાર્યકૃત પ્રબંધ ચિંતામણી.

આ ત્રણે પ્રધાનો લદ્યાહુને પ્રખર જ્યોતિષી અને વરાહ
મિહિરના બાધ તરીકે વર્ણવેલ છે.

૫ લદ્યાહુ સ્વામીએ રચેલી દસ નિયુક્તિઓમાંની એક—આવશ્યક
નિયુક્તિની ગાથા ૨૩૨ માં આચાર્યરક્ષિત સ્વામીનો ઉલ્લેખ છે અને
તે પછી નિહવાળું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે:—

વહુરય પપસ અવ્યક્ત સામુચ્છા દુગ તિગ અવધ્ધિ આ ચેવ ।

પર્ણિ નિગમણે વોચ્છે અદ્ધાણુ પુવ્વીય ॥ ૨૩૨ ॥

વહુરય જમાલિપમયા જીય પપસા ય તીસગુત્તાઓ ।

અવ્યક્તાસાદાઓ મામુચ્છે અસ્મચિત્તાઓ ॥ ૨૩૬ ॥

ગંગાઓ દોકિરિયા છલુગ તંરામિયાણ ઉપ્પત્તી ।

મેગ ય માટ્ટમાહિલ પુટ્ટમવધ્ધં પરચિત્તી ॥ ૨૩૭ ॥

સાયત્થી ઉસમપુરં સેયંચિયા મિદિલ ડલ્લુગ્મતીરં ।

પુરિમંતરંજિયા દમરદ ઘોરપુરં ચ નયગડં ॥ ૨૩૮ ॥

ચોદસ સોલસવાસા ચોદસ ધીસુત્તરા ય દુણિ સયા ।

અઠ્ઠાધીસા ય દુવે પંચેય સયા ય ચોઆલા ॥ ૨૩૯ ॥

પંચે સયા ચુલસીઓ છલ્લેય સયા નયુત્તરા હુંતિ ।

નાણુપ્પતીય દુવે ઉપ્પન્ના નિલ્લુપ્પ સેસા ॥ ૨૪૦ ॥

અર્થ :—

- (૧) ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી ચૌદ વર્ષે આવશ્તી નગરીમાં જમાલી આચાર્યથી બહુરત નિન્દવ થયો.
- (૨) ભગવાનની જ્ઞાનોન્નપત્તિ પછી મોળ વર્ષે ઋષભપુર નગરમાં તિલ્લુપ્પતાચાર્યથી છેલ્લા પ્રદેશમાં શુક્લ માનનાર નિન્દવ થયો.
- (૩) ભગવાનના નિર્વાણ પછી ૨૧૪ વર્ષે શ્વેતાંબિકા નગરીમાં આપાઠાચાર્યથી અત્યક્તવાદી નિન્દવ થયો.
- (૪) ભગવાનના નિર્વાણ પછી ૨૨૦ વર્ષે મિથિલા નગરીમાં અશ્વ-મિત્રાચાર્યથી સામુદ્રેદિક નિન્દવ થયો.
- (૫) ૨૨૮ વર્ષે ઉલ્લુકાતીરે ગંગાચાર્યથી દ્વિક્રિય નિન્દવ થયો.
- (૬) ૫૪૪ વર્ષે અંતરંજિકા નગરીમાં પુલ્લુકાચાર્યથી ત્રેરાશિક નિન્દવ થયો.
- (૭) ૫૮૪ વર્ષે દશપુર નગરમાં સ્પૃષ્ઠકર્મ પ્રપન્નાર સ્થવિર ગોટ્રા માહિલથી અળદિક નિન્દવ થયો અને
- (૮) બોટીક (દિગંધર) નિન્દવ રથવીરપુર નગરમાં ભગવાનના નિર્વાણ પછી ૬૦૯ વર્ષે થયો.

આવી રીતે ભગવાનને દેવજ્ઞાન દિપ્ત થયા પછી જે અને તેમના નિર્વાણ પછી છ એમ કુલ આઠ નિન્દવ થયા. આ ઉપરથી એટલું સાબીત થાય છે કે નિયુક્તિકાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી અને ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી એ બન્ને ભિન્ન વ્યક્તિઓ હતી. કારણ કે પૂર્વ ધર્મ ગયેલ વ્યક્તિ ભવિષ્યમાં થનાર માટે “અમુક વર્ષે અમુક થયા” એવા શબ્દો વાપરે નહિ.

૬ ભદ્રબાહુ સ્વામીની જ રચેલી ઓષધિનિયુક્તિના મંગળાચરણમાં નીચેની ગાથા આપેલી છે:—

અરિહંતે ધંદિત્તા ચંડહસપુલ્લી તદે વ દસપુલ્લી ।

પવ્કરઅંગસુત્તધારણ સઘ્વસાહુ ય ॥

અહિંઆ મંગળાચરણમાં નિયુક્તિકાર અરિહંત, ચૌદપૂર્વી, દશપૂર્વી તથા એકાંગધર સર્વ મુનિઓને નમસ્કાર કરે છે. આ ઉપરથી પુરવાર થાય છે કે શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી એકાંગધર પછી જ થયેલા છે.

૭ ભદ્રબાહુ સ્વામીના રચેલા દશાશ્રુતશકેધનું આઠમું અધ્યયન ૯ કલ્પસૂત્રના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેમાં સ્થવિરાવલી આપી છે. જુની માન્યતા પ્રમાણે કલ્પસૂત્ર, ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીનું રચેલું માની લેવાયી ગુંચવાડો ઉભો થયો કે ભદ્રબાહુ સ્વામી વીર સંવન ૧૭૦ માં સ્વર્ગવાસ થયેલા તેઓ તેમના પછીની સ્થવિરાવલી ક્યાંથી આપી શકે ? માટે અનુમાન કર્યું કે તે સ્થવિરાવલી શ્રી દેવદિગ્ગજિએ પાછળથી ઉમેરેલી છે.

આ માન્યતા ઘણી દોષવાળી છે કારણ કે ખીજના પ્રંથમાં એવો ઉમેરો કરવાથી મજા ગ્રંથકાગની મહત્તાને હાનિ પહોંચે છે

એમ શ્રી દેવદિગણિ જેવા મહાપુરુષ સમજેજ, તેરી તેઓ
આવી જાનતો ઉમેરો કંઈ નહિ. વળા તેની છેવટમાં નીચેની ગાથા
આપી છે:—

મુક્તધરયજ્ઞમરિયે જ્વમદમદયગુણંદિ સંપુર્ણે ।

દેવદિગ્ધિ સ્વમાનમણે કામયગુણે પણિવચામિ ॥

અર્થ—સુતાર્થ. શ્રી રત્નના બહાર, હાથ, સંયમ, માદેવ એવા
જોધી બંધા એવા હાથપ મોતના શ્રી દેવદિગણિ
હાથમળાનું નું નમસ્કાર કરે છે.

ઠાઈ પણ વિદ્વાન પોતે પોતાના માટે આવા સુન્દો ઉચ્ચારેજ
નહિ. પરંતુ મધના દર્તાં તરીકે બીજા હૃદયોડુ સ્વામીને સેવાથી
આવી ખોટી કલ્પના કરવાની જરૂર જ રહેતી નથી. ઉપરની ગાથા
લખીને સ્થવિરાયતીની સમાધિ કરવામા આવી છે કારણ કે આ પ્રંથ
શ્રી હૃદયોડુ સ્વામીએ શ્રી દેવદિગણિ હાથમળાનું દેનાતિમાં જ
લખ્યો હતો. શ્રી દેવદિગણિ હાથમળા અને શ્રી હૃદયોડુ સ્વામી
બન્ને સમકક્ષિન હતા.

પ્રકરણ ૧૫ મું

સૂત્ર કે અગમ

સ્થાનકવામી જેનો તેમના ધર્મશાસ્ત્રોને સૂત્રના નામથી ઓળખે છે ત્યારે મૂર્તિપૂજકો સૂત્ર નામ રાખવા છતાં મુખ્યત્વે સૂત્રોને આગમ તરીકે ઓળખે છે. મૂર્તિપૂજકો પુસ્તકને સૂત્રનું નામ આપે છે પણ બીજા સૂત્રોના સમુહ નામ તરીકે આગમ નામ રાખે છે. 'સ્થાનક-વામીઓ તથા મૂર્તિપૂજકોમાં સૂત્રોના નામ સંબંધમાં આદરો ફરક છે.

સૂત્ર શબ્દનો અર્થ સર્વ જેનો કે જેનેતરે એક સરખો જ કરે છે. સૂત્રનો અર્થ કરવામાં મતભેદ નથી. સૂચન કરે તે સૂત્ર. એટલે કે ઓછામાં ઓછા શબ્દોમાં ઝાઝામાં ઝાઝો અર્થ સમાયેલો હોય તેવું પદ કે વાક્ય તે સૂત્ર અને તે ઉપરથી તેવા સૂત્રરૂપ પદ કે વાક્યોવાળા મથન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે આ ઉપરથી પહેલું એ સમજાય છે કે સૂત્રો દુકો વાક્યોનાં હોય. દુકમાં બેજો લાવાઈ બતાવનાર હોય. સૂત્ર શબ્દનો આવો અર્થ કરવામાં કોઈ મતભેદ નથી.

અત્યારે આપણે જે અંચ મધોને સૂત્રોના નામથી ઓળખાવે છીએ તે મધો ખરેખર સૂત્રોના નામને લાયક છે. એટલે કે આ મધોના લખાણ સૂત્ર શબ્દના અર્થ પ્રમાણે નુકસાન વાક્યોમાં થશે.

ભાવાર્થ જનાવનાર્ગ છે ? આપણે કહેવું જ પડશે કે—નથી. ખરેખર સૂત્રો કેવી જાતના વાક્યોવાળા હોય એ જાણવું હોય તો નમૂના તરીકે શ્રી હિમાસ્વાતિ સ્વામી વિરચિત તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રનું નામ મૂકવી શકાય. તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રોના વાક્યો જોવાથી ખાતરી થશે કે સૂત્રોના પદ વાક્ય ટુંકા હોવા છતાં તેમાં ઘણા ભાવાર્થ સમાયેલો હોય છે.

તો પછી આપણા અંગ સૂત્રો તેવાં કેમ નથી ? અભ્યારનાં આપણાં અંગ સૂત્રો તો પ્રવચનો અથવા વિવેચનાનો અંગ્રહ હોય તેવાં જ છે તેનું કારણ આપણે વિચારીએ.

સૂત્રોની ઉત્પત્તિના ઇતિહાસમાં આપણે જોયું કે બાર અંગ સૂત્રો જોડે દ્વાદશાંગીઓ, ગણધર મહારાજ મૂર્ત્તમાત્રમાં જ રહે છે અને એ પણ આપણે જાણીએ છીએ કે એ અંગ સૂત્રો તથા તેનાં અર્થ વિવેચન સહિત સિદ્ધોને ગીખવવામાં આવતાં જે શિષ્યો કંઠસ્થ કરતાં, ઘણાં જ ટુંકા સમયમાં જનાવેલા હોય તે ગ્રંથો પણ ટુંકા જ હોય અને તેનાં વાક્યો પણ ટુંકા અને ગંભીર અર્થવાળા હોવાં જોઈએ એમ સમજી શકાય છે. ટુંકા સૂત્રો જલદીથી યાદ રહી જાય છે અને મોટાં પણ રાખી શકાય છે. એ વિચારતાં એમ નહીં અમનાય છે કે ગણધરોનાં જનાવેલાં ગ્રંથ અંગ સૂત્રો તો ખરેખર ટુંકા જ હતાં.

બાર અંગ સૂત્રો ઘણાં ગંભીર અને મોટા ભાવાર્થવાળાં હોવાથી તેના અર્થ અને વિવેચન ઘણાં લાંબા જ હશે. ઉપરાંત ખીજાં ઉપાંગ સૂત્રો પણ બન્યા હતા. તેમાં પણ અર્થ—વિવેચનો હતા અને એ બધાં સૂત્રો, તેના અર્થ અને વિવરણો બધુંય મુનિવરો મોટાં રાખતા. તે વખતની યાદશક્તિ પ્રખર હોવાના કારણે તેમ ખૂબી શકતું પણ પાંચમો આરો બેઠા પછી ટુંક વખતમાં જ યાદશક્તિ ઝાઝી થવા માંડી. ઉપરાંત દ્વાદશો ઉપરા ઉપર પડ્યા

લાગ્યાં. સાધુઓને લિક્ષા મળવી પણ કઠિણ થઈ પડી. તેવા કપરા વખતમાં સૂત્ર સિદ્ધાંતોનું પઠન પાઠન મુશ્કેલ થઈ ગયું અને વિદ્યાને- - જ્ઞાનને ફરી ફરી સજારવામાં ન આવે તો બૂલાઈ જવાય તે સ્વાભાવિક છે. તેમાં વળી પૂરતી લિક્ષા-આહાર-પાણી નહિ મળવાથી શારીરિક સ્થિતિ નબળી થઈ જાય ત્યારે તો ધણું જલ્દીથી બૂલાઈ જવાય.

આથી આપણે શરૂઆતમાં વિગતવાર ઇતિહાસમાં જોઈ ગયા તે પ્રમાણે શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી લગભગ દોઢસો વર્ષ પછીના દુષ્કાળોમાં ધણું જ શ્રુત વિસરાઈ ગયું તેથી પહેલી વારના દુષ્કાળ પછી જ્યારે સંયતો પહેલ વહેલાં ભેગાં થયા ત્યારે જણાયું કે ધણું શ્રુત બૂલાઈ ગયું છે. આથી જેને જેને જેટલું યાદ હતું તે એકઠું કરી સૂત્રો તૈયાર કર્યાં, આમ કરતી વખતે જ સંયતોમાં મતભેદ થયો, અમુક સંયતો જે દુષ્કાળ વખતે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં આલ્યા ગયેલા અને દુકાળ પછી પાછા આવેલા તે સંયતોએ વિરોધ કર્યો કે મૂળ સૂત્રો તો બૂલાઈ ગયાં છે અને તેથી ખીજા સંયતોને જે જે યાદ હતું તે એકઠું કરી સૂત્ર રૂપે તૈયાર કર્યું હતું. તેને આ સંયતોએ સૂત્ર તરીકે માનવાની ના પાડી. શ્વેતાંબર અને દિગંબરોના મતભેદની અહિંઆ શરૂઆત થઈ.

આ ઝઘડા ઉપરથી આપણે એટલું તારવી સઙ્ગીએ છીએ કે વિરોધી સંયતોના કહેવા પ્રમાણે મૂળ સૂત્રો અથવા તેના કેટલાક ભાગો વિચ્છેદ ગયાં હશે. પણ તે સૂત્રોનાં વિવેચનો તો થોડાં ધણાં યાદ હતાં જ અને જે વિવેચનો યાદ હતાં તે એકઠાં કરી જે જે સૂત્રોનાં વિવેચનો હતાં તે તે સૂત્રોનાં નામ તે વિવેચનોને અપાયાં અને આ વિવેચનોપણ કોઈ મામુલી નહોતાં; તે પણ ધણું જ મહત્વનાં જ હતાં. જે સંયતોએ આ રીતે વિરોધ હોવા છતાં પણ ધણું ઉપયોગી શ્રુત

સાચવી રાખ્યું તેઓએ આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. જે સંયતોએ આ બાબત અંગે વિરોધ કરેલો તે અંધનો આગળ ઉપર છુટા પડી દિગંબરો તરફ પ્રસિદ્ધ થયા. આ દારણ્યી જ દિગંબરો આપણા મૂળ સૂત્રોનું સૂત્રો તરીકે સ્વીકારતાં નથી. ત્યારબાદ પણ સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ થયાં ત્યાંમુખીમાં પણ ઘણું શ્રુત જૂવાઈ જવાયુ હતું.

આપણા જુદા જુદા સૂત્રોમાં કેટલાં કેટલાં પદો હતાં તેની વિગત આ પુસ્તકના ત્રીજા ભાગમાં આપી છે. તે ઉપરથી આપણે જોઈ શકીશું કે પદોની સંખ્યા કરોડોની છે. આ અંગે વિચાર કરતાં સમજાય છે કે પદોની આ સંખ્યા બતાવેલી છે તે સંખ્યા સૂત્રોની જ નહિ પણ તે સાથે વિવેચનના પદોની સંખ્યા પણ આવી જાય છે. મૂળ સૂત્રોના પદોની સંખ્યા કરતાં વિવેચનનાં પદોની સંખ્યા ઘણી વધારે હોય તે સમજી શકાય તેમ છે. જાણી આ બતાવેલ સંખ્યાને મૂળ સૂત્રોના જ પદોની સંખ્યા માનીએ તો તે ઘણી વધારે દેખાય; તેના વિવેચનનાં પદો તેનાથી પણ વધી જાય તેથી યાદ રાખ્યાં મુશ્કેલ પડે, યાદ રહી શકે નહિ. જ્યારે પદોનાં તો સ્વ વિવેચન બહુમ્મત મોટે જ હતું. એટલે આ પદોની સંખ્યા ઉપરથી પણ એ જ સાર નીકળે છે કે મૂળ સૂત્રો તો હુંડા જ હતાં પણ તેના વિવેચનોનાં લાંબાણથી પદોની સંખ્યા ઘણી મોટી થઈ ગઈ હતી.

સૂત્રોનો અર્થ શું થાય છે તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા. હવે આગળના આચાર્યોએ સૂત્રનાં જુદાં જુદાં પદ્યોના નામો આપેલા છે તે જોઈએ. બાણુએ ૭૫૦૯૩ અનુર્ગમદ્વાર સૂત્રમાં ૯૯ માં પાંતે સૂત્રોનાં ૬૪ નામો દર્શાવતી ગાથા નીચે મુજબ છે:—

સુચ, સુત્ત, મંચ, સિચ્ચત, સાસગ, આણત્તિ, મચળ, ઉવપસે ।
પસવળ, આગમયે, પગદ્ધા પઞ્જવા સુત્તે ॥

અર્થ : શ્રુત, સ્મૃત, પ્રથ, સિદ્ધાંત, શાસન, આગતિ, વચન, ઉપદેશ, પ્રજ્ઞાપના અર્થે આગમ એ દસ નામ સૂત્રના પર્વાય વાચક બાલુના. આ પર્વાય વાચક શબ્દોના આપણે નિસ્વારથી અર્થ સમજાએ:—

- (૧) શ્રુત = શ્રુત = સાંભળેલું. અદિયા ભગવાન પામેથી સાંભળેલું અથવા પરંપરાએ પૂર્વાચાર્યો પામેથી સાંભળેલું.
- (૨) સ્મૃત = સ્મૃત = સૂચન કરે તે સ્મૃત થોડા શબ્દોમાં થયેલા ભાવાર્થનું સૂચન કરે તે સ્મૃત.
- (૩) પ્રથ = પ્રથ = સૂત્રો જેમાં મૂંઝાએલ છે તે પ્રથ.
- (૪) સિદ્ધાંત = સિદ્ધાંત = જેમાં સિદ્ધ એટલે પ્રમાણનો અંત છે. એટલે કે જેનાથી બીજું કંઈ વિશેષ પ્રમાણ હસતી ધરાવતું નથી તે સિદ્ધાંત.
- (૫) શાસન = શાસન = શાતન. સમ્યક્જ્ઞાન ગ્રીખતે તે શાસન.
- (૬) આગતિ = આગતિ = મોક્ષના અર્થ તરફ શ્રવને આગા દે, સિ ॥ ૬, પ્રેરે તે.
- (૭) વચન = વચન = વચન, ભગવાન અથવા પૂર્વાચાર્યોનાં વચનો.
- (૮) ઉપદેશ = ઉપદેશ = ભગવાનનો ઉપદેશ.
- (૯) પ્રજ્ઞાપના = પ્રજ્ઞાપના = જ્ઞાનદિક પદાર્થોની યથાસ્થિત પ્રાપણા કરે, પદાર્થનું વિશેષપણે જ્ઞાન આપે તે.
- (૧૦) આગમ = આગમ = આગમથી, આચાર્ય પરંપરાથી ચાલતું આવેલું તે.

પ્રકરણ ૧૬ મું

સૂત્રોની ભાષા

ઠાકપણ પુસ્તકની સમાલોચના કરતી વખતે પુસ્તકની ભાષાનો પણ વિચાર કરવામાં આવે છે. ભાષાની સ્વરળતા કે પ્રૌઢતા ઉપરથી લેખકની વિદ્વતાનો ક્યાસ કઢાય છે. ઉપરાંત લેખકની ખજર ન હોય ત્યારે તથા પુસ્તકે ક્યારે લખાણું તેની ખજર ન હોય ત્યારે ખાસ કરીને પુસ્તકની ભાષા ઉપરથી અનુમાનો દોરી શકાય છે.

એ જ પ્રમાણે 'કંટલાકે વિદ્વાનોએ અંગ સૂત્રોની તથા ખીન્ન' સૂત્રોની ભાષાની પણ સમાલોચના કરી છે. પરંતુ સૂત્રોની ભાષા ઉપરથી યથાર્થ અનુમાન કાઢી શકાય એમ લાગતું નથી.

મૂળ અંગ સૂત્રો તો શ્રી મુદ્ધર્મા સ્વામીએ બનાવેલા હતા એ તો ઇતિહાસ પ્રસિધ્ધ વાત છે. એટલે અંગ સૂત્રોની મૂળ ભાષા એક સરખી હોય એમાં શંકા નેતું જ નથી. વળી એ બધા અંગ સૂત્રો લગભગ એકી સાથે જ ભગવાન મહાવીર સ્વામીની પ્રેરણાથી બનાવેલા હતા. એટલે તેના સમય માટે પણ ખંડ શંકા નેતું નથી. આ પ્રમાણે મૂળ સૂત્રોની ભાષા માટે તો કાંઈ વિચાર કરવા નેતું જ રહેતું નથી.

પણ હાલના સૂત્રોની ભાષાનો વિચાર કરવાનો હોય તો તે વિચાર કરતાં પહેલાં એક મુખ્ય વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે મૂળ

અંગ સૂત્રો તો ચૌદ પૂર્વધર શ્રી હર્યાદુ રામીના વખતમાં જ જુવાઈ ગયા હતા ને તે વખતના દુકાળ પછી જેને જે યાદ રહ્યું તે તે એકઠું કરાયું હતું. સૂત્રો તેમજ તેનું વિવરણ બહુય પહેલાં તો મુખપાઠ જ રહેતું. જ્યારે સૂત્રો જૂની જવાની વાત કરાઈ છે ત્યારે પછી જે યાદ હતું તે એકઠું કરાયું તે મૂળ કે વિવરણ યાદ કરાયું કે બન્ને યાદ કરાયાં તેના ચોખવટથી ક્યાંય ઉલ્લેખ કરાયો નથી.

વળા તે પછી પણ મુન વિસરાતું જ ચાલ્યું હતું અને જ્યારે શ્રુત પુસ્તકાઢ થયું ત્યારે મૂળનો ધણો જ નાનો ભાગ હતો. અને જે યાદ હતું તે ધણું ખૂં મૂળ નહીં પણ તેના વિવરણનોય થોડો ભાગ હશે. આ વાત સૂત્રો કે આગમ નામના પ્રકરણમાં વિસ્તારથી સમજાવેલી છે. એટલે અત્યારે પણ ભાષાનો વિચાર કરીએ તો તે ખાસ કરીને મૂળ સૂત્રોની ભાષાનો નહિ પણ તેના યાદ રહેલા મૂળ તથા વિવરણો સહિત મિશ્રનો જ વિચાર થશે એમ સમજવું લેખ્યું.

આ ઉપરાંત બીજી વાત એ છે કે મૂળ સૂત્રો અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં મગધ દેશમાં એટલે પૂર્વ હિંદુસ્તાનમાં રચાયેલાં અને છેલ્લાં પુસ્તકાઢ થયાં તે સૌરાષ્ટ્રમાં છેક પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં. સાધુ મુનિઓ આસ્તે આસ્તે પૂર્વ હિંદુસ્તાનમાંથી પશ્ચિમ તરફ વિહાર કરતા આવ્યા. તેથી તેમનાં વિહારમાં વચમાંના અનેક પ્રદેશના ભાષાઓના શબ્દોનું મિશ્રણ થયું. તેમજ જૂના મૂળ શબ્દોને બદલે એજ અર્થના નવા શબ્દો ઉમેરાયા આવી જતનું મિશ્રણ તથા આવી જતના ઉમેરા લગભગ એક હજાર વર્ષ થતા ચાલ્યાં. આ પ્રમાણે એક હજાર વર્ષમાં કેટલું પરિવર્તન થયું તે કાંઈને ખબર નથી પણ પરિવર્તન થયું હતું તે તો ચોક્કસ.

શ્રુત પુસ્તકાઢ થયા પછી તેમા ધણું પરિવર્તન થયું હશે એમ સંભવિત લાગે છે. કારણ હાલમાં જે હસ્ત લિખિત પ્રતો મળે -

જહયિય મૂળાવાપ સઘ્વસ્સ યઓમયસ્સ ઔઆરો ।

નિજ્જહ્વણા તદ્દાપિ હુ વુમ્મેદ્દે દિત્થીય ॥ ૫૫.૧ ॥

અર્થ—જો કે જૂતવાદ એટલે દષ્ટિવાદ અંગમાં સર્વ વ્યોમય (વાક્યમય) વાંચમયનો અવતાર છે, એટલે કે દષ્ટિવાદમાં બધું વાંચમય સમાઈ જાય છે તથાપિ ખરેખર દુર્મેધસ લોકો તેમજ સ્ત્રીઓ માટે આ સિવાયનાં બીજાં અગીઆર અંગોની નિષ્ફળતા-સ્થના કરી છે.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે દષ્ટિવાદ સત્ર પણ પ્રાકૃતમાં જ હતું; પણ તેના વિષયો બહુ અધરા હતા અને એાછી બુદ્ધિવાળાઓ ઘુરત-સમજી ન શકે તેવા હતા. તેથી તેવાઓના હિતને માટે બ્રાહ્મીના અગીઆર અંગ રચાયાં. યૌદ પૂર્વો સંસ્કૃતમાં રચાયાં હતાં એ વાત તો પાછળથી ઉપનવી કાઢેલી હોય એમ દેખાય છે. અને એ વાતને કાંઈએ ટેકા આપ્યો નથી એમ પણ દેખાય છે. ઉપરાંત આ ઉપનવી કાઢેલી જ્ઞાત બોલી હતી અને યૌદ પૂર્વો પણ અર્ધ ભાગધીમાં જ હતાં એ સાબીત કરનાર એક સચોટ પ્રમાણ આપણી પામે મોળુદ છે.

શ્રી કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્રના બનાવનાર શ્રી સિદ્ધમેન દિવાકર સંસ્કૃત ભાષાના બહુ શોખીન હતા. તેમણે નરકાર મંત્રના પાંચ પદનું સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર કરી તેનું એક સંસ્કૃત પદ બનાવ્યું અને તે તેમણે તેમના શુકને જતાવીને આપણા બધા સુરો સંસ્કૃતમાં બનાવવાની આજ્ઞા માગી. ત્યારે તેમના શુકે તેમજ શ્રી સંધે તેમની ઈચ્છાનો વિરોધ કર્યો. એટલું જ નહિ પણ એ પ્રમાણે શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધની ઈચ્છા કરી અથવા ભગવાનની આજ્ઞાતના કરી તે શુંદા બદલ તેમને શીક્ષા-પ્રાપ્તિન આપવામાં આવ્યું. આ હકીકત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. અને સર્વ જૈનો કબુલ કરે છે-માને છે.

દવે સવાલ એ યાય છે કે જો ચૌદ પૂર્વે મૂળ સંસ્કૃતમાં રચાયાં હોત તો આ વિદ્વાન મુનિમદ્વારાજને બીજાં સૂત્રો સંસ્કૃતમાં રચવા માટે કોઈ દોષ લાગે એમ ગણાય જ નહિ. પણ મૂળે કોઈ જ સૂત્ર સંસ્કૃતમાં ન હોય તો જ દોષ લાગવાની વાત વ્યાજ્ઞી હરે. એટલે એ નક્કી થાય છે કે દષ્ટિવાદ કે ચૌદ પૂર્વે સંસ્કૃતમાં બન્યાં જ નહોતાં, પણ તે બધાં ય અર્ધ માગધી ભાષામાં જ મૂળથી હતાં.

અચેલકતા તેમજ સચેલકતા એમ બન્નેનું જરૂરીઆત પ્રમાણેનું વિધાન હનું અને છે.

શ્વેતાંબર અને દિગંબરના બે ફાંટા વીર નિર્વાણ પછી લાંબે વખતે પડ્યાનું ઇતિહાસ કહે છે. પણ તે તો ફક્ત બહારથી તદ્દન જુદા પડ્યાનો સમય જ બતાવે છે. પરંતુ અંદરખાંતથી તે મતભેદ તો લાંબા વખતથી ચાલુ હતો. તે ઇમારતી ચાલુ થયો તે બતાવતાં પંડિત શ્રી બેચરદાસ તેમના ‘જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાની’ નામના પુસ્તકના ૭૫ મે પાને લખે છે કે—

“જ”જી શ્વામીના નિર્વાણ પછી જિન કલ્પ વિચ્છિન્ન થવાનો જે વજ લેપ કરવામાં આવેલો છે અને તેની આચરણ કરનારને જિનારાખાણ સમજવાની સ્વાર્થી, એકતરશી અને રાંચી ધમકીનો દંદેરો પણ જે પીટાએલો છે તેમાં જ શ્વેતાંબરતા અને દિગંબરતાના વિપર્યયનું બીજ સમાયેલું છે. અને તે બીજ રોપના સમારંભનો (?) પણ તે જ સમય છે કે જે સમય જ”જીશ્વામીના નિર્વાણનો છે.

“આ ઉપરાંત એ સમયે એ મૂળ નખાવાનાં બીજાં પણ અંતક પ્રમાણે છે. જંમાંનું એક બાંધ પ્રયોગમાંથી અને બીજું દિગંબરોની પદાવલી ઉપરથી હું તારવી શકેલો છું.

“સુધ્ધ ધર્માનુસારી સૂત્ર પિટકના ‘મજ્જિમનિકાય’ નામના ગ્રંથમાં એક એવી મતલબનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે કે—
“સાતપુત્રના (વર્ધમાનના) નિર્ગયોમાં મતભેદ થયો હતો.”

“ઉપરની ગાથામાં જિનકલ્પ વિચ્છિન્ન થવાનો જે ઉલ્લેખ કરેલો છે તેનો મતલબ આ છે કે—જ”જીશ્વામી પછી અર્થાત

વધ્માનના નિર્વાણ બાદ ૬૪ વર્ષે તેમના નિર્મથોમાં બે તડ પડ્યા હતા. જેમાંનું એક નરમ તડ એમ રહેતું હતું કે હવે જિનકલ્પ વિચ્છિન્ન થઈ ગયો છે એથી આપણે તેને આચરી શકીએ જ નહિ. ત્યારે બીજું ગરમ પડ તે જિનકલ્પનું પક્ષપાતી હતું અને તેની આચરણની પણ હિમાયત કરતું હતું.

“આ બે તડોના મતભેદનો જ ઉદ્ભવ એ બૌદ્ધ મથોમાં થયેલો હોય તેમ આ ગાથાના ‘જંબુમ્મિ યુચ્છિણ્ણા’ પદ ઉપરથી આપણે ઘણી સરળતાથી અવપારી શકીએ છીએ.

“આ હડીકતને દિગંબરોની પદ્માવલી પણ પુષ્ટ કરતી હાગે છે. શ્વેતાંબરોની અને દિગંબરોની પદ્માવલીમાં વધ્માન, સુધર્મા અને જંબુનાં નામ તો એકસરખી રીતે અને એક જ ક્રમથી નોંધાએલાં છે. પરંતુ ત્યારપછી આવતાં નામોમાં તદ્દન જુદાજ જથ્થા છે અને તે એટલી બધી કે જંબુ સ્વામી પછી તેમાંનું એક પણ નામ સરખું જણાતું નથી.”

સચેશ્વક-અચેશ્વક અથવા વસ્ત્ર-પાત્રની આ તકરારે માધુરી વાચના સમયે ઉમ રવગ્ધ લીધું. અને મતભેદ થયો કે નિર્મથોના આચારો માટે એક કહે કે નમ્મતાનું જ વિધાન કરવું અને બીજો કહે કે વસ્ત્રપાત્રવાદનું જ વિધાન કરવું એ બતાવતાં પંડિત શ્રી બેચરદાસ પાને ૭૯ મે લખે છે કે—

“મારી ધારણા છે અને તે ધણે ભાગે ખરી છે કે આ માધુરી વાચનાના સમયે જ તે સાધુઓમાં સ્પષ્ટરૂપે બે પક્ષો પડ્યા હતા. શ્વેતાંબરોમાં દિગંબરો વિષે જે દંતકથા છે તે વીરાત્ ૬૦૯ માં ઉત્પત્તિ જણાવે છે. તો તે દંત

આમ આ મતએ મહત્વનો હોઈ અને સુના આધાર ઉપર જ અન્યથાન હોઈ તેનો થોડો વિચાર કરવો ઉચિત છે પરંતુ તે વિચાર ખડન મડન માટે નહિ પણ ક્ષમ યથાચિત્ત ક્રમ સ્થિતિ સમજના માટે જ કરવાનો છે કે જેથી સમાધાન-અમન્ય થઈ શકે

મૂર્તિપૂજા એ એક ધાર્મિક ક્રિયા છે અને એ ક્રિયા જૈન ધર્મને માન્ય હોય તો જૈન ધર્મના સૂત્રોમા સાધુઓના અને ગ્રામીણોના કર્તવ્યમા તેની જરૂરીયાત નિશ્ચિત રિગેરે અપદનાથી બતાવેલું હોય છે પરંતુ એક પણ સૂત્રમા એની નીતનો કંઈ ઉલ્લેખ નથી સૂત્રોના અભ્યાસી સૌ ગ્રામ એ માત્ર સારી રીતે નજો છે પરંતુ જેઓએ સૂત્રો વાંચ્યા ન હોય અને વાંચનાના ન હોય તેમના સમાધાન માટે, તેમના સતોષ માટે પૂર્વાચાર્યોના કથનના તેમજ હાલના નિદાનોના મે આજ કથનો તપાસીશું

શ્રીમાન ભદ્રબાહુ સ્વામી વ્યવહાર સૂત્રની મૂલિકામાં પાત્રમા સ્વપ્નનુ ક્ષણ બતાવતા ભરિધ્વમા કુલુઓ મૂર્તિપૂજા પ્રચલિત કરશે તે બાબતનુ ભરિધ્વ કથન કરતા લખે છે કે —

પચમય હુયાલસ ફાળિ સજ્જતો, કન્દ અદિવિટ્ટો
તસ્સ ફલં દુષાલસ ઘાસ પરિમાણે દુક્કાલો-
ભયિસ્સહ તત્થ કાલિય સુયપ્પ મુદ્ધાણિ સુત્તાણિ
યોચ્છિજ્જિસંતિ ચેદ્ધ ઠયાવેદ્ દન્વ દારિણો
મુણિણો ભયિસ્સંતિ લોભેણ માલારોહણ દેવલ
ઉષદ્ધાણ રજ્જમૂળ જિણવિય પદ્ધાવણ ચિદ્ધિ
પણાસિસ્સંતિ અવિદ્ધે પંથે પદ્ધિસહ તત્થ જે વેદ્
સાહુ સાહુણિ સાવય સાચિયાર્ણ વિદ્ધિમગ્ગે શુદ્ધિ

સંતિ તેસિં યહુણં દિલ્લણાણં ણિદ્દણાણં ચિંસણાણં
ગરહિણાણં મવિસ્સહ ॥

અર્થ—પાંચમા સ્વપ્નમાં બાર ફળાવાળો ફૂલો વણીને સર્પ
દીઠો એનું ફળ એ છે કે ભવિષ્યમાં બાર વર્ષના ફુકાળ પડશે. તે
વખતે કાલિકા આદિ સૂત્ર વિચ્છેદ જશે. મુનિઓ દ્રવ્ય રાખતા થશે,
ચેત્ય સ્થાપના કરશે, લોભને વરા બની મૂર્તિના ગળામાં માળારાપણ
કરશે, મંદિરના ઉઘાપન તથા ઉજમણા કરાવશે, જિનર્થિય મૂર્તિની
સ્થાપના કરશે, વિધિ માર્ગથી સ્પષ્ટિત થઈને, અવિધિ માર્ગમાં
પડશે તે વખતે જે દોષ સાધુ, સાધ્વી, આવક, અવિકા વિધિમાર્ગમાં
પ્રવર્તનાર હશે તેમની તેઓ ખૂબ હિંસણા, નિંદા, ઈર્ષા, અપમાનાદિ
કરશે.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ સંબોધ પ્રકરણમાં લખે છે કે:—

સંનિહિ મહાકર્મ્મં જલ ફલ કુસુમાઈ સઘ્વ સચિત્ત
ચેદ્ય મઠાદવાસં પ્યારંભાઈ નિચ્ચવાસિતં, દેવાઈ
દઘ્વભોગં જિણહર ઘાલાઈ કરણં ચ ॥

અર્થ—પ્રથમ સચિત્ત જળ, ફળ, ફુલોનો પૂજને અર્થે
આરંભ પ્રારંભ થયો, ચેત્ય પૂજા ચાલી, દેવના નામે દ્રવ્ય સંચય
થવા લાગ્યો, જિનમંદિર મઠ આદિ બનવા લાગ્યાં અને તેમાં વાસ
કરવા લાગ્યા.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ આગળ ચાલતાં લખે છે કે:—

મહુરીપ્પવાદઝ જે પહનિયરં દોસહ યહુ જણેહિ
જિણગ્ગહ વારયણાહતો ધમ્મોસુત્ત ચિરહો
અધમ્મોય ।

અર્થ—લોકમાં ગાડરીઆ પ્રવાહથી ગનાનુગતિક જનારો સમુદ વધારે હોય છે. જિનમંદિર દરાવણું એ ધર્મસૂત્ર વિરુદ્ધ, અધર્મ છે.

સંધપદ્ધત્તર શ્રી જિનવણ્ણસૂરિ સંધપદ્ધત્તના ૨૧ મા કાવ્યમાં લખે છે કે—

આકુલ્ટં મુગ્ધ મીનાન્ વહિશપિ શિતવર્ણિષ્ઠ માદર્યં
જનં । તદ્વામના રમ્યરૂપા નપથર ઇમઠાન્ સ્થંદ
સ્તિષ્ઠય ચે વિધાપ્ય ॥ યાત્રા સ્નાત્રાણુપાયે ને
મહિતક નિશા જાગરા ચેષ્ઠલેષ્ઠ । મધ્યાલુ સ્નામ
જૈનેષ્ઠલિત દ્વ્ય શાઠૈર્વેષ્યતે દા જનોપમ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—જે પ્રભાણે રસેન્દ્રિય મુગ્ધ માછલીઓને ફસાવવા માટે
૧૫ કરનાર (માછીમાર) લોકો માંસને કાંટામાં લખાવે છે તેજ
પ્રભાણે દ્રવ્યસિંગીઓ માંસવત્ જિનબિંબ બનાવીને તથા તેમને
સ્વર્ગદેશાદિ ઇષ્ટ સિધ્ધિ કવીને યાત્રા સ્નાત્રાદિ ઉપાયો વડે, નિશા
જાગરણાદિ ઇચ્છાથી મધ્યાલુ એવા સમયે ધૂત લોકો ફસે છે એ
ભારે આશ્ચર્ય છે.

પ્રાચીન વિદ્વાન મુનિઓના કથન લેખા પછી હવે આચારીન
વિદ્વાન મુનિઓના કથન તરફ વળીએ.

શ્રી આત્મારામજી (પિળવાનંદસૂરીચરણ) મહારાજ તેમના
“જૈન તત્ત્વાદર્શ” પુસ્તકના ૪૧૮માં પાને લખે છે કે—

“વિદ્યા ઉપશાંત કરનારી અંગપૂજા છે, મોટા અબ્યુસ્ય
પુણ્યની સાધનારી અંગપૂજા છે અને મોક્ષદાતા લાવ
પૂજા છે.”

મહારાજશ્રીએ ફક્ત લાવપૂજાને જ મોક્ષદાતા બતાવી છે એથી સિદ્ધ થાય છે કે બીજા મે પ્રકારની પૂજા મુમુક્ષુ મોક્ષેષુ જનો મારે અનાવશ્યક છે, અને લાવ પૂજાનું ક્ષપ્ત સ્વરૂપ બતાવતાં મહારાજશ્રી એ જ પુસ્તકનાં ૪૧૯ માં પાને લખે છે કે:—

“અર્થિયા સર્વ જે આવપૂજા છે તે શી જિનાસા પાળનારી છે.”

શ્રીમાન હુરિભદ્રસૂરિશ્રીએ પણ તેમના “જૈન દર્શન” પુસ્તકમાં ૫૨ ૩૩ માં લખ્યું છે કે—

“આપગૃહી મુકિત ઈશ્વરની આસા પાળવામાં છે.”

અને ૫૪ ૪૧ માં લખ્યું છે કે:—

“પૂજા એટલે તેઓની (જિનેશ્વરની) આસાનું પાલન.”

મહારાજશ્રી સાગરાનદસૂરિશ્રી “દીક્ષાવું સુંદર સ્વરૂપ” નામના પુસ્તકના ૫૪ ૧૪૭ પર લખે છે કે—

“શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા મિત્રેતું ફળ ચારિત્ર ધર્મની આરાધનાના લાખમાં અંશે પણ નથી આવતું”
અને તેથી તેની પૂજા આદિને છોડીને પણ લાવ ધર્મરૂપ ચારિત્ર અંગીકાર કરવામાં આવે છે.”

શ્રી આત્મારામશ્રી મહારાજે ફક્ત લાવ પૂજાને જ મોક્ષદાતા કહ્યું છે. તેઓશ્રી ચૈત્યવંદન, મૂર્તિપૂજા સૂત્રમાં નથી પણ પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી રહીને ચાલુ રાખેલી એકાએક એમ બતાવતાં, તેમના ‘અસામ તિનિર લાસ્કરે’ પુસ્તકના ૨૯૪ માં પાને લખે છે કે:—

“જે વસ્તુનું અનુદાન કથન સૂત્રમાં નથી કર્યું, કરવા યોગ્ય ચૈત્યવંદન આવશ્યક અને પ્રાણાતિપાતની જેમ સૂત્રમાં નિષેધ પણ નથી કર્યો. અને ચિરંકાલથી ઝડીરૂપ આશ્ચર્ય આવે છે તે પણ સંસારભીરૂ ગીતાર્થ સ્વમતિ કલ્પિત દ્વષણે કરી દ્વષિત ન કરે.”

તેમજ “અદાન તિમિર ભાસ્કર” ના ૨૯૬ મા પાને લખે છે કે:-

“આમાં આ પાત ખાસ કહેવામાં આવી છે કે ચૈત્યવંદન (મૂર્તિવંદન, મૂર્તિપૂજા) સૂત્રમાં નથી કર્યું. પુનઃ સ્પષ્ટિકરણ દેટથી કે ક્રિયાઓ જે આગમમાં નથી કહી તે કરે છે અને જેનો આગમમાં નિષેધ નથી કર્યો પણ ચિરંતન જનોએ આચરી છે તેને અવિધિ કહીને નિષેધ કરે છે અને કહે છે કે આ ક્રિયાઓ ધર્મજનોએ કરવા યોગ્ય નથી. (એ ક્રિયાઓનું સ્પષ્ટિકરણ કરતાં કહે છે કે) ચૈત્યકૃત્યેષુસ્નાત્રપિંચ પ્રતિમા કરણાદિ. તે વિષે પૂર્વ પુણ્યોની પરંપરા કહીને જે વિધિ આવી આવે છે તેને અવિધિ કહે છે.”

ઉપરના બંધા અવતરણો મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના જ અને તેમના જ માન્ય વિદ્વાન મુનિવરોના જ કથનો છે. આ અવતરણો પુરવાર કરે છે કે મૂર્તિપૂજા સૂત્રોમાં નથી તેમજ મોક્ષદાતા પણ નથી. મૂર્તિપૂજા બાર વર્ષના દુકાળ પછી જ શરૂ થઈ છે અને હવે તે રૂઢ મથ ગયેલ હોવાથી આપુ રાખવી જોઈએ.

હવે આ ચૈત્યવાદ અને મૂર્તિવાદ ક્યારે ક્યારે અને શા માટે શરૂ થયા તે મૂર્તિપૂજક વિદ્વાન પંડિત થી બેચરદાસ જીવરાજે તેમના ‘જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ’ નામના પુસ્તકમાં દાખલા દલીલો અને પ્રમાણો સહિત બતાવી આપ્યું છે તેમાંથી

થોડાક અનરણો અહિં આપવામાં આવેલ છે કે જેથી વાંચકોને ચૈત્યવાદ તથા મૂર્તિવાદ કેમ અને ક્યારથી શરૂ થયા તેની સમજ પડે. પંડિત શ્રી જેઠરદાસ ચૈત્યવાદની ઉત્પત્તિ બતાવતાં ૧૩૩-૧૩૫ પાને નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“વર્ધમાન (જ. મહાવીર સ્વામી) નું નિર્વાણ થયા પછી જંજીરવાળી મુધીના સમયમા-વીર નિર્વાણના પ્રથમ સૈકામાં મહાત્મા છુદના મધ્યમ માર્ગે બચ્ચી લોકપ્રિયતા મેળવી લીધી હતી. તેમના માર્ગનાં જે ઉદ્દેશ હતો કે શરીરને વિશેષ ન સતાવતાં એની પ્રતિષ્ઠા કરવાની જરૂર છે કે જે દારા મન વિચિત્રમ્મ રહે અને લોકપ્રકાર પણ થાય. ખુદ વર્ધમાન કાય દંડવાદી હતા અને મહાત્મા છુદ મનો દંડનાદી હતા.

“આ મધ્યમ માર્ગે વધતાં વધતાં એટલે બધે વધી ગયો કે સમ્રાટ અશોકના સમયમાં તો તે લગભગ સર્વવ્યાપી થઈ શક્યો હતો. વીરાત્ પીળ અને ત્રીન સૈકાની વચ્ચેનો સમય મધ્યમ માર્ગે માટે ઘણો જ અનુકૂળ હતો. તે સમય તેજ હતો જે સમયે મહારાજ અગોસ્થું ધર્મ રાજ્ય પ્રવર્તાવું હતું.

“આ સમયે સંસારની ચક્રબંધ ધરતીમાં ચારે તરફ બૌદ્ધ મઠો સ્થપાયા હતા. જેમાં રહીને તે સાધુઓ બની શકે તેટલી લોકસેવા કરવાને સજ્જ રહેતા હતા. અને સમ્રાટ અશોક તથા તેની પ્રજા તેઓને સેવા કરવાની સામગ્રી (ધનાદિ સાધન) પૂરી પાડતા હતા. તે શિષ્યો દરદીઓને અન્ન આપતા હતા, દીન દુ:ખીઓને સહાય આપતા હતા, દરદી, પશુ અને પક્ષિઓની પણ ચિકિત્સા કરતા

કરેલી દેવપૂજનની અને તદાશ્રિત દેવદમ્બની માન્યતાને
ટકાવી શકીએ "

દિગંબરોએ સૂત્રોને નહિ માનતા હોવા છતાં તેમનાં પુણિને
મૂર્તિ અને મંદિર અમાન્ય છે તે બનાવતું એક પ્રમાણ પંડિતશ્રી
ભેચ્છરદામે તેમના ઉક્ત પુસ્તકના ૩૮ માં પાનાંની અંતિમ નોંધમાં
બતાવતાં નોંધ કરે છે કે તેરમા મૌકયાના એક દિગંબર પંડિતશ્રી
આશાધરજીએ જણાવ્યું છે કે—

“આ પંચમ કાળ ધિક્કારને પાત્ર છે કારણ કે આ
કાળમાં શાસ્ત્રાભ્યાસીઓને પણ મંદિરો કે મૂર્તિઓ
સિવાય આલતું નથી.”

(જુઓ આગાર ધર્મામૃત પૃષ્ઠ ૪૩)

આ સર્વ અવતરણો હિપરથી વાંચકને ખાતરી થઈ દશે કે
મૂર્તિપૂજા અનાદિ નથી, સૂત્ર સિદ્ધ નથી તેમજ મુકિત માટે આવશ્યક
નથી છતાં તે લગભગ બે હજાર વર્ષથી આપણા સમાજમાં ૩૬ થઈ
છે. અને તેથી મૂર્તિપૂજા ધણાંઓના મનમાં ધર્મભાવના જગાડતી દશે
તેમજ ધણાંપના મનમાં ધર્મભાવના દ્રઢ કરતી દશે. એટલે એવા-
ઓને માટે મૂર્તિપૂજા અનાવશ્યક ગણી શકાય નહિ. પરંતુ જેઓના
મનમાં મૂર્તિપૂજા સિવાય પણ ધર્મભાવના દૃઢ રહેતી હોય તેઓને
માટે મૂર્તિપૂજા અનાવશ્યક છે એમ પણ કહી શકાય.

સ્થાનકવાસીઓ તેમજ મૂર્તિપૂજક જૈન બંધુઓ આટલી વાત
બરાબર સમજશે અને હૃદયમાં બરાબર ધારણ કરશે તો બધી કડ-
વાશ મટી જશે, દુરાચલ અદસ્ય થશે અને પ્રેમભાવ, બંધુત્વભાવ
પ્રગટશે. સ્થાનકવાસીઓ સમજશે કે મૂર્તિપૂજા સૂત્રસિદ્ધ ન હોવા છતાં
સમાજમાં ૩૬ થઈ હોવાથી તે જેમનામાં ધર્મભાવના જગાડ

રાખવાનું કામ કરતી હોય તેવા બધુઓ ખુશીથી મૂર્તિપૂજા કરે. તેમા તેઓ કાઈ ખોટું કરતા નહીં. ત્યારે મૂર્તિપૂજક બધુઓ મૂર્તિપૂજાને સત્સિદ્ધ કે અનાદિ સિદ્ધ કરવાના ઝગઝગમાં નહિ પડતાં સમજે કે જેઓ મૂર્તિપૂજા કરવા સિવાય પણ તેમની ધર્મલાયના જાગૃત રાખી શકે છે અને પોતાનું આત્મ કલ્યાણ સાધી શકે છે તેઓને ધન્ય છે.

બંને પક્ષોમા આવી સમજણ આવશે તો સર્વ ઝઘડાનો નાશ થશે અને તેથી એક સરખા પાઠવાળા અને એક સરખા અર્થવાળા સર્વ માન્ય સૂત્રો બનાવી શકારો.

તેઓને જૈન સૂત્રો વાંચવાની છજાસા થઈ. પરંતુ ઘણાં ખરાં છપા-
યક્ષાં પુસ્તકો-ભાષાંતરો અમુક અંશે જૈન પારિભાષિક ભાષામાં હોવાથી
જૈનેતરોને સમજવા કઠણ પડ્યા. વળી જુની દમે લખાયેલાં પુસ્તકોમાં
એકની એક વાત ફરીથી પછુ આવે ત્યારે વાંચતાં કંટાળો આવે
એટલે દુકામાં સૂત્રોનો સાર આવી જાય અને જલદી સમજી જવાય
તેવા પુસ્તકોની તેમને જરૂર જણાઈ.

દશમ્ભનમાં શ્રી આધીજ્ઞના નવજીવન ગ્રંથે શ્રી પુનભાઈ જૈન
ગ્રંથમાળાની વ્યવસ્થા પોતાના હાથમાં લીધી. આ ગ્રંથમાળામાં જૈન
સૂત્રો તથા અન્ય જૈન ગ્રંથો જૈન પંડિત દ્વારા ભાષાંતર થઈ પ્રમિદ્ધ
થતા હતા. તે વ્યવસ્થા રદ કરી તેમણે એક-જૈનેતર-વૈષ્ણવ
ભાષાંતરકાર-ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલને રાખ્યા અને શ્રી ગોપાલ-
દાસ પાસે જૈન સૂત્રોનાં સાર રૂપ ભાષાંતરો કરાવી તે છાપી બહાર
પાડ્યા માંડ્યા. અત્યાર મુંઝીમાં તેમણે બહાર પાડેલાં પુસ્તકો નીચે
પ્રમાણે છે:—

મહાવીર સ્વામીનો આચારધર્મ (આચારાંગ સૂત્રનો છાપાનુવાદ)
સંવત ૧૯૯૨

મહાવીર સ્વામીનો સંયમધર્મ (સૂત્રકૃતાંગ " "
સંવત ૧૯૯૨

ભગવતી સાર (ભગવતી સૂત્રનો સાર) સને ૧૯૩૮

મહાવીર સ્વામીનો અંતિમ ઉપદેશ (ઉત્તરાખ્યન સૂત્રનો છાપાનુવાદ)
સને ૧૯૩૮

સમીસાંજનો ઉપદેશ (દશવૈકાલિક " " ૧૯૩૯

પાપ, પુણ્ય અને સંયમ (વિપાક, અંતકૃષ્ણા, અનુતરોપપાતિક
સૂત્રોનો છાપાનુવાદ) સને ૧૯૪૦ સપ્ટેમ્બર

શ્રી મહાવીર કથા " ૧૯૪૧ ઓગસ્ટ

આ પ્રમાણે જૈનેતરોએ કરેલાં જૈન સૂત્રોનાં ભાષાંતરોમાં વાંધાવાળી અથવા ખોટી વાતો છે, અમુક દ્વિઅર્થી શબ્દોના ખોટા અર્થો કરી ખોટાં વિધાનો કરેલ છે.

તે પછી સંવત ૧૯૫૮ માં (સને ૧૯૦૨માં) પ્રોફેસર રવજીભાઈ તથા મોરબીના જૈન શૈક્ષણિકોએ શ્રી આચારાંગ સૂત્રનું ગુજરાતી ભાષાંતર કર્યું અને તે મોરબી જૈન લાઇબ્રેરીએ મૂળ સહિત છપાવી બહાર પાડ્યું. તે પુસ્તકની શરૂઆતમાં જ પ્રો. રવજીભાઈએ દાખલા દલીલો સહિત હર્મન જોશીના ભાષાંતર ખોટું છે તે બતાવી આપ્યું છે. આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ સને ૧૯૦૬ માં બહાર પડી હતી.

ત્યારપછી શ્રી મોહનલાલજી મહારાજે તેમનાં પુસ્તક પ્રમોત્તર મોહનભાણામાં પણ આ ભાષાંતરો સંબંધમાં ઘણા રદીયા આપ્યા હતા. એટલે કે આ બાબતમાં અત્યાર સુધીમા એટલે કે નવજીવન પ્રેસના ભાષાંતરો છપાયા પહેલાં ઘણો વખત અગાઉ ઘણું લખાઈ ગયું હતું. તે જર્મન પ્રોફેસરનાં ભાષાંતરો ખોટાં છે તે પૂરવાર થઈ ગયું હતું.

નવજીવન પ્રેસે આચારાંગ સૂત્રનો સાર સંવત ૧૯૯૨ માં “મહાવીર સ્વામીનો આચાર ધર્મ” એ નામે બહાર પાડેલ છે. આ સાર ગુજરાતીમા શ્રી. ગોપાલદાસ પટેલે લખેલ છે. આ પુસ્તકની શરૂઆતમાં શ્રી. ગોપાલદાસે નિવેદન છાપેલ છે તેના ૭ મા પાને તેમણે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

“આચારાંગ સૂત્રના અત્યાર આગમના જે ગુજરાતી અનુવાદો બહાર પડી ચૂક્યા છે. એક બહુ જ પહેલાં (ઇ. સ. ૧૯૦૬ બીજી આવૃત્તિ) પ્રો. રવજીભાઈ તરફથી અને

અર્થ—ચાર સ્થાનકે જીવ નરકમાં ઉપજવાતું કર્મ બાંધે છે. (૧)
મહા આરંભ. (૨) મહા પરિશદ. (૩) પંચેદ્રિય જીવનો વધ
અને (૪) માંસાહાર.

સ્થાનાંગ સૂત્રના દશમા કાણામાં કહ્યું છે કે:—

માંસ વિગેરે પડેલાં હોય ત્યાં સ્વાધ્યાય—સૂત્ર પાઠ નહિ
કરવો. ત્યાં હજી પ્રકાશનાં ઔદારિક અસ્વાધ્યાય જણાવ્યા
છે તે એ કે:—દાડકાં, માંસ, સોડી, અશુભિ (મગમૂત),
મથાણામૂત્રિ, ચંદ્રમહલ, સૂર્યમહલ, ઉલકાપાત, રાજવિમલ
અને ઉપાશ્રયની અંદર પડેલું મૃત કતેવર.

પ્રમત્યાકરણ સૂત્રના ચોથા સંવર દ્વારની પાંચમી શાવનામાં કહ્યું
છે કે:—

શાધુ મહુ મરજ મંસ રવજગ વિગદ પરિચત=
મધ, મધ, માંસ વિગેરે વિગયનો ત્યાગ કરે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પાંચમાં અધ્યયનની ૯ તથા ૧૦ મી શાવામાં
માંસાહારથી પાપકર્મ બધાય છે તે બતાવ્યું છે તે
શાવાઓ નીચે પ્રમાણે છે:—

દિત્તે ચાલે મુસાવાદ, માદલ્લે પિસુણે સદે ।
મુંજમાણે સુરં મંસં, સેવમેયંતિ મમ્મદ્ ॥ ૯ ॥

પાયસા ચયસા મત્તે, વિત્તે ગિલ્લેષ દ્વિત્થિસુ ।
દુદ્ધઓ મલં સંચિણદ્, મિસુના ગોલ્લ મદ્ધિય ॥ ૧૦ ॥

સ્થાનાંગ મુતમાં દાણું ૧૦ મું. તેમાં દસ પ્રકારની અસત્રાય ક્ષત્રી છે. દશવિદે ઔરલિય અસત્રજાણ પળતે—અઠ્ઠિ, મેસે, સોણિય ઇત્યાદિ. દસ પ્રકારની ઔદારિકની અસ-
ત્રાય—દાણાં, માંસ, લોહી, અશુચિ, સ્મશાન, ચંદ્રમહળ, સૂર્યમહળ, ઉલ્કાપાત, રાજવિપદ અને ઉપાશયની અંદર પડેલું મૃત કલેયર. આમાં પહેલો મોક્ષ અઠ્ઠિનો અર્થ દાણાં કરેલ છે.

પ્રત્યયાકરણ. અધ્યયન ૧ લું. આશ્રવદ્વારમાં પ્રાણીઓ દિસા કરે છે તેનાં કારણો આપેલાં છે તેમાં અઠ્ઠિ મિજા=દાણાં અને મજ્જા માટે દિસા કરે છે એમ બતાવેલ છે.

તથા તેમાં જ નારકીને અઠ્ઠિ વદાન્ત જઈ રોમ ઘડિજય =દાણાં, સ્નાયુ, નખ, રોમ રહિત કહેલા છે.

આશ્રવદ્વાર સૂત્રના બીજા શ્રુતશંકનના પહેલા પિડેપણા અધ્યયનમાં સાધુને કદિ કોઇ જીવજંતુવાળો આદાર મળે અને તે શુદ્ધ ન થાય તેમ હોય તો તે પરહવવાના પાંચ સ્થાનક કલા છે. તેમાં બીજું સ્થાનક અઠ્ઠિ રાસિ મિથા=દાણાંની રાસિ, દાણાંના ઢગલામાં પરહવવાનું કહેલ છે.

મંસ માંસ.

જૈન સૂત્રો માંસાદાર તો નિષેધે છે એટલે જૈન સૂત્રોમાં—

મંસ=માંસ શબ્દ જ્યાં જ્યાં વપરાયો છે ત્યાં ત્યાં વતસ્પતિના અંગે જ વપરાયો છે. અને તેનો અર્થ ગર્ભ થાય છે ફળનું માંસ તે તેનો ગર્ભ અથવા દળ અથવા ગર કહેવાય. ગર્ભના અર્થમાં માંસ શબ્દ જૈન શાસ્ત્રોમાં તેમજ વૈદક ગ્રંથોમાં પણ વપરાયેલ છે તેના લખણ નીચે પ્રમાણે છે—

પ્રજાપતા મુકમાં પહેલા અધ્યયનની ૧૧-૧૨ માં ગાથામાં મંમ શબ્દ વપગયેલ છે અને તેનો અર્થ કળનો ગર્ભ થાય છે તે ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે.

પુમ્મકલં કાલિંગ, નુય તત્તમેન્દુ ચાતુકં ।
 ઘામાલયં પટ્ટેલં, તિહુયં ચેય તિદ્મં ॥ ૧૧ ॥
 ઘિટ મમ કડાઈ, વયાઈ દયંતિ ણમ કીયમ્મ ।
 પત્તેય પત્તાઈમ, વેમર મયેમરં મિજા ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—‘પુ’પરૂણ (કેશુ’), કાલિંગમ (તમ્બુર),
 તુંબા (તુખડું), તમડે, ચીમડી, ઘાસડે, પટ્ટેલ, નિંદુક
 (દીંખડું), દીંસા-એનાં બિટ, મંમ માંસ-દળ, ગર્ભ તથા
 ઉપરની ડાલ (કડાઈ, કડા) એ ત્રણેમા એક છવ દહેલ
 છે તથા એના પત્ર, કેમર તથા કેમર પિનાનાં મિત્ર એ
 બેમાં પ્રત્યેક છવ બાલુચા.

વાગભટ્ટ મુ. ૨યા. અ. ૬ શ્લોક ૧૨૬-૩૧ માં બિન્નેરાનાં શુણ વર્ણવતા લખેલ છે કે.—

ત્યક્તિકકદુકા સ્તિગથા માતુલુંગસ્ય ચાતજિન્ ।
 ઘટ્ટણં મધુરં માંસં ચાતપિત્તહરં ગુરુ ।
 લઘુ તત્ત્વેમરં વાસસ્વાસદિધ્મ મમદાત્યયાન્ ॥
 આસ્ય શોપાનિલ પ્રલેખયિયન્ધર્ષરોચાન્ ।
 ગુલ્માદરાશઃ શૂલાનિ મંદાગિનત્યં ચ નાશયેત્ ॥

વાગભટ્ટ એ પ્રસિદ્ધ વૈદિક ગ્રંથ છે અને તેમા પણ
 (ઉપરની બીજી લીટીમાં) માંસ શબ્દ વનસ્પતિ કળના
 ગર્ભના અર્થમા વપગયેલ છે

મચ્છ - મત્સ્ય

જૈન સૂત્રો ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમયમાં બન્યાં ત્યારે અને તેમાંથી પણ મહેલા મનુષ્ય, તિર્થંચ વિગેરે પ્રાણી-જોનાં નામથી વનસ્પતિઓ પણ ઓળખાતી. એટલે ઘણી વનસ્પતિના નામો અને પ્રાણીઓનાં નામો એક સરખાં હતાં, ઘણી વનસ્પતિઓ દવાના ઉપયોગમાં પણ આવતી, તેથી વૈદિકના ગ્રંથોમાં પણ એ વનસ્પતિના નામો પ્રાણીઓનાં નામો જેવા જ આવેલાં છે એટલે કે મત્સ્ય નામની વનસ્પતિ હતી, તેમજ મત્સ્ય નામની વનસ્પતિની જાતિ પણ હતી. એટલે કે મત્સ્યના આકારની જુદી જુદી વનસ્પતિ-ઓનો નત્સ્ય જાતિમાં સમાવેશ થતો, મત્સ્યના આકારમાં થતી વનસ્પતિઓ-કારેલાં, ઝીડી, ચોખા, શેરડી વિગેરે છે.

ઉપરાંત મત્સ્ય નામ સાથે જુદા જુદા શબ્દો લગાડીને પણ જુદી જુદી વનસ્પતિને ઓળખવામાં આવે છે, જેમ કે:—

મત્સ્યાંઢી. પ્રમખ્યાકરણના ચોથા સંવર્દારમાં આ શબ્દ વપરાયો છે અને તેનો અર્થ સાકર થાય છે. શબ્દના ઉપલક્ષ પ્રમાણે તો મત્સ્ય + ઇંડી = માછલાનું ઇંડું એમ અર્થ થાય. પણ તેનો અર્થ સાકર થાય છે કારણ કે શેરડી તે મત્સ્યના આકારની લાંબી છે. માછલાના જેવું શેરડીનું પૂંછડું હોય છે તે તેને કાંટા પણ હોય છે. એટલે મચ્છ નામની વનસ્પતિ તે શેરડી. તેનાથી ઇંડ એટલે ઉત્પન્ન થયેલી તે મચ્છંડી, મત્સ્યંડી = સાકર.

મત્સ્યગંધા = જળપીપર.

મત્સ્યાંગી નામની વનસ્પતિ છે.

મત્સ્યપિતા = કુરુરાહિણી, કુરુ

મત્સ્યાક્ષી = એક જાતની પ્રો. ધાળી, મોમલતા વિગેરે વનસ્પતિઓ.

આવી રીતે સંખ્યા પ્રમાણેનું વિવેચન કરતાં તેની અંદર જૈન ધર્મની અનેક ઉપયોગી બાબતો, જ્યોતિષ ચક્ર, દંડક, શરીર, વેદના, ૬૩ શસ્ત્રાકા પુરુષો, ઔરવત ક્ષેત્રની ચોવીંગી વિગેરે વિગેરે ધણા ઉપયોગી ને જાણવા યોગ્ય વિષયોનો સમાવેશ કરેલો છે. જેવટ દ્વાદશાંગીમાં આવતા વિષયોની વિગત પણ આપેલી છે.

વિદ્વાનો આવી રીતે સંખ્યા પ્રમાણેની ચોભંગીઓ ગોઠવે છે ત્યારે જ્ઞાન રસની અદ્ભૂત જમાવટ થાય છે અને આનંદની રેલમ-હેલ થાય છે. આનંદ સાથે જ્ઞાનટદ્ધિ થાય છે.

૨૨ શ્રી ભગવતી સૂત્ર (વ્યાખ્યા પ્રસૂતિ)

આ સૂત્રનું મૂળ નામ તો વ્યાખ્યા પ્રસૂતિ છે. વ્યાખ્યા એટલે વિવિધ કથન. પ્રસૂતિ એટલે પ્રગળવા. પણ દ્વાદશમાં એ વધારે ભગવતી સૂત્રના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

આમાં સંવાદો તેમજ કથાઓ દ્વારા ધર્મનો ઉપદેશ છે. જુદા જુદા પ્રકારના દેવ, નરેન્દ્ર, રાજર્ષિઓ વિગેરે કે જગ્યા વિવિધ પ્રકારના સંશયવાળા હતા તેમજે પૂછેલા તથા શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પૂછેલા એમ એકંદર ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નોના શ્રી મહાવીર સ્વામીએ વિસ્તારપૂર્વક આપેલા ઉત્તરો છે. આ ઉત્તરો યથાસ્થિત ભાવના પ્રતિપાદક છે. મુમુક્ષુઓના હૃદયના અભિનંદક છે અધકારરૂપ મેલના નાશક છે, મુદ્દટ છે, દીપ્તભૂત છે તથા છુદ્ધિના વર્ધક છે.

અનેક વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન આપનાર આ સૂત્ર શ્રાવકો તેમજ સાધુઓમાં ધણું માનીતું છે. તેથી તેમા આવતા વિષયોની વિસ્તાર-પૂર્વક સૂચી નીચે આપેલ છે. આ સૂત્રના ૪૧ શતક છે. અને તેના ૧૦૦૦ ઉદેશ છે દરેક શતકમાં કયા કયા વિષયો છે તે નીચે જણાવેલ છે.

પહેલા શતકના ૧૦ ઉદ્દેશામાંની વિગત

૧. નવકાર, ધ્યાત્મી લિપિ, નમોત્યુજ્જ્વળ, ગૌતમ સ્વામીના શુભ, ૯ પ્રશ્નોત્તર, આધારના ૬૩ ભાગા વિગેરે છે.
૨. નર્કનો, લેશ્યાનો સચ્ચિદન કાળ, ૧૪ પ્રકારનાં જીવ દેવલોકમાં જાય વિગેરે દર્શીકત છે.
૩. કાશા મોહનીય કર્મ, આરાધકનાં લક્ષણ બતાવેલા છે.
૪. કર્મપ્રકૃતિ, અપક્રમ, પુદ્ગલ, જીવ, હ્રસ્વરથ, દેવળીનું વર્ણન છે.
૫. નર્ક, જનનપતિ, પૃથ્વી, જ્યોતિષી ધૈર્માનિક દેવલોકનું વર્ણન તથા કષાયના ભાંગા અને દડકે છે.
૬. રાહા અણુગારનાં પ્રશ્નોત્તર, લોકની રિયતિ તથા આધાર, જીવ પુદ્ગલનો સબધ અને સૂક્ષ્મ વરસાદ વિગેરે અધિકાર છે.
૭. નારકની ઉત્પત્તિ, વિગ્રહગતિ, દેવની દુર્ગંધા, ગર્ભોત્પત્તિ, માતા પિતાનાં અગ્ર તેમજ ગર્ભનો જીવ સ્વર્ગ નર્કમાં જાય તેનું વર્ણન છે.
૮. એકાંત બાળ પડિતનું આયુષ્ય, મૃગવધકની ક્રિયા, સર્વીય, અર્ચીય વિગેરે વર્ણન છે.
૯. ગુરુ લખુના પ્રશ્નોત્તર, મુસાંડુ, આયુષ્ય વિગેરે છે.
૧૦. અન્ય તીર્થંક, એક સમયમાં બે ક્રિયા આદિ કથન છે.

બીજા શતકના ૧૦ ઉદ્દેશાની વિગત

૧. ખંધક સન્યાસી, સાન્ત અનંત જીવન, સિદ્ધનું, બાળ પડિત મરણનું, બિશુની પ્રતિજ્ઞાનું, સુણુરન સંવત્સર તપનું વિગેરે વર્ણન છે.
૨. સમુદ્રપ્રાતનું,

૬૨. દેવેન્દ્ર સ્તવ

ખત્રીશ દેવેન્દ્રો શ્રી વીરપ્રભુ પામે આવીને તેમની શ્તુતિ કરે છે તે દેવેન્દ્રનું સ્વરૂપ તેના પેટામાના દેવતાઓ, ચંદ્ર, સૂર્ય, બ્રહ્મ, નક્ષત્ર આદિના નામ, વાસ, સ્થિતિ, લગન, પરિબ્રહ્મ વિગેરેનું વર્ણન છે. તેમા ૩૦૭ ગાથા છે.

૬૩. વીર સ્તવ

કેટલાકો ન કરવાળા સાતમા પ્રકીર્ણમા દેવેન્દ્ર સ્તવ તેમજ વીર સ્તવ બન્નેને એકઠા મૂકે છે. ત્યારે ખીજા કેટલાકે દશમા પ્રકીર્ણ મરણ સમાધિને બદલે વીર સ્તવને મૂકે છે. વીર સ્તવમા શ્રી મહાવીર સ્વામીની નામાવલી સાથેની શ્તુતિ છે.

૬૪. યજ્ઞવિધા

બળાબળ વિધિ, દિવસ, તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, 'બ્રહ્મ દિવસ, મુહૂર્ત', શુકન, લગ્ન અને નિમિત્ત એ નવના બળ, એ દરેકમાં શું શું કરવું જોઈએ વિગેરે જ્યોતિષ રિષયક ગ્રંથો અને વર્ણન છે. તેમા ૧૦૦ ગાથા છે.

૬૫. મહા પ્રત્યાખ્યાન

જીવનમા જે જે પાપ હોયો થઈ ગયા હોય તે તે સહારી સહારી તેનો ત્યાગ કરવો. મનમાથી લાવ શક્ય કાઢી નાખવું. પડિત મરણ માટે સમાધિ થાય તેની આત્મ સ્થિતિ જામત કરી સર્વ અસત્ય પ્રવૃત્તિને તજવી, દુષ્કર્મ સંસાર પ્રત્યે વિરાગ રાખવો વિગેરે વિસ્તારપૂર્વક સમજાવ્યું છે. તેમા ૧૪૨ ગાથા છે.

૬૬. મરણ સમાધિ

અંત સમયમા શાંતિપૂર્વક સમાધિથી મરણ કેમ થાય તે તેની વિધિપૂર્વક બતાવ્યું છે. આરાધના, આરાધક, અનારાધક, પરિકર્મથી આવોયના વિગેરેનું સ્વરૂપ, સ્મરણ, શર્યોદ્ધાર, જ્ઞાન

ચારિત્રનો ઉદ્ધમ, સલેખના વિધિ, કપાય, પ્રમાદ આદિનો ત્યાગ, પ્રત્યાખ્યાન પાંડિત મરણુ. અબ્યુદત મરણુ, ક્ષમાપના, સસ્તારક, અનિત્યાદિ ભાવના, મોક્ષ સુખની અપૂર્વતા, ધ્યાન વિગેરે અનેક વિષયો છે. તેમાં ૭૨૦ ગાથા છે.

આઠ છુટક સૂત્રો અથવા પેટા સૂત્રો

૬૭. કલ્પ સૂત્ર

શ્રી હ્રદ્યાહુ સ્વામી કૃત દશાશ્વતરકંધનું આઠમું અધ્યાયન છુટક કરી તેને કલ્પ સૂત્ર નામ આપ્યું છે. તેની અંદર શ્રી મહાવીર સ્વામીનું જીવન ચરિત્ર છે. તથા શ્રી પાર્શ્વનાથ, નેમિનાથ અને અઘ્રમદેવ સ્વામીનાં ટુકા જીવન ચરિત્રો છે. અને તે પર્વપણુ પર્વમાં ખાસ વંચાય છે તેથી તેને પર્વપણુ કલ્પ પણ કહે છે. તેમજ તેની અંદર લગભગ ૧૨૦૦ શ્લોક છે તેથી તેને ખારસા સૂત્ર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

આની અંદર સ્થવિરાવલિ તથા સામાચારી છે તે શ્રી દેવર્ષિ-ગણિએ પાછળથી ઉમેરેલ છે, એવી માન્યતા છે તે ખોટી છે. તે માટે જુઓ શ્રી હ્રદ્યાહુ સંબંધીનું ચૌદમું પ્રકરણ. પૃષ્ઠ ૧૦૭ થી ૧૧૨.

૬૮. જીતકલ્પ

શ્રી જિનહ્રદગણિએ રચેલ છે. જીત એટલે આચાર અને તેના કલ્પ એટલે વર્ણન. એટલે કે આમાં સાધુઓએ સેવવાના આચારનું વર્ણન છે. તેમજ આચારમાં દોષ લાગેલા દોષ તેને માટે ઓગણીશ જાતના પ્રાયશ્ચિત બતાવેલા છે. તેથી તેને નિશીથ છેદ સૂત્રનું અંગ પણ કહેવામાં આવે છે.

૬૯. યતિજીતકલ્પ

શ્રી સોમપ્રજ્ઞસુત્રિએ રચ્યું છે અને યતિઓના આચારનું વિવરણ કરેલ છે. અને જીતકલ્પના પેટા સૂત્ર જેવું છે.